

Scholar

27.0.21

24-25

अच्युतग्रन्थमालायाः प्रथमं पुष्पम्,

श्रीलक्ष्मीधर-विरचिता
श्रीभगवन्नामकौमुदी
प्रकाशटीकोपेता

282

221:4173
15F7

प्रकाशस्थानम्

अच्युतग्रन्थमाला-कार्यालयः
काशी

धर्मशास्त्र.

४५

अहे.
माने यांण॥
चा फारच उप-
धर्मशास्त्रांत

गरी स-
" बुका
नें इ
प ये
हून
चीं
कुरु

न ल
रीड
हं

गी ये
नाह
न
मीम
पुत
रु
क
इ मं

ाहे
न्या

स कका
र बुका व इल आपार
सुधार

संश्रं धीं
व भाग, वेतनादान

ह्या वि भाग

दिवाणीस आरु यात तेवढेच मात्र घेऊन

राय

शंखवर त्रिवेणीचार्य नरसिंहाचार्य

व नाक्षत्र देव फडके

यांचे मत

विठ्ठल वासुदेव फडके यांनी भाषांतर करून

पुणे येथे वृत्तप्रकाशनालयांत

आ

५०

ता. २५ जून १९२०

इसव

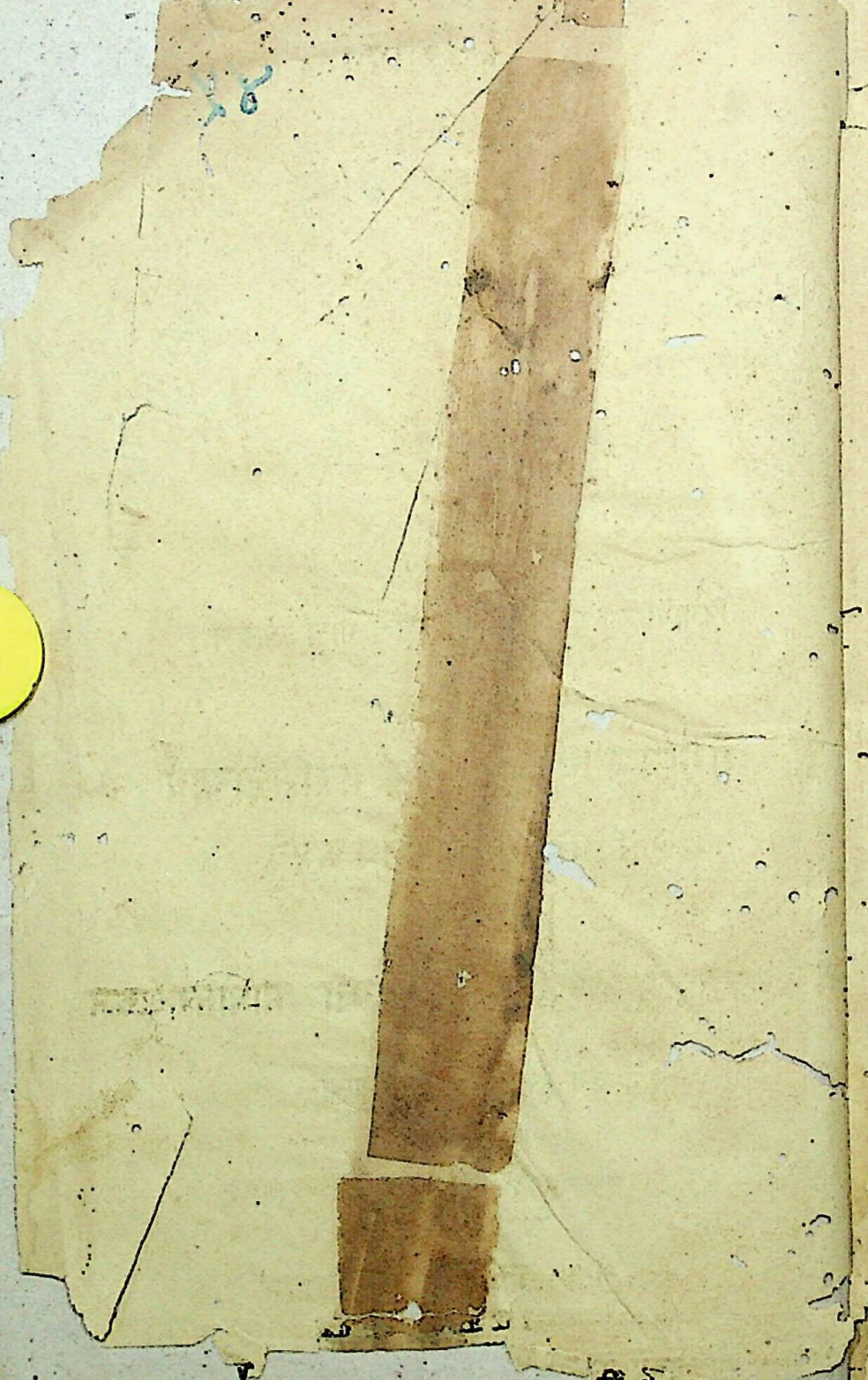
१० न्या. २० या आक्ता प्र

पुनराविष्ठी काढते

क्रणादान, सोयन, दत्त

संसृष्ट, अनंता, दत्तात्रेय

सरकारचे हुकुमानं
शास्त्राचें प्राकृत. भाष
योग झाला असल्याने,
काहीं गती असेल, तर
मजणारांस त्यांनील विषय
ची किंमतही फार असल्या
नसाफ संबंधीं अडचण प
ईल तरच मेहेबान जज
पाठनितात; परंतु तिकडू
मुनसफ, व वकील, व पक्ष
न गृहतात; या योगानें चाल

सांप्रत सरकारानें धर्मशा
स ठेवल्या प्रमाणें दिसत आ
देण्याची इच्छा ज्यांची असे
हिजे, असा सरकारचा हेतु

कायद्यां बद्दल अनेक

परंतु हाकालपर्यंत धर्मशास्त्र
याजकरितां आम्ही यथामतीने
चेतात, तितक्या पुरतेच "वि
व दास... धर्मसिंधू, व
लागू आहे तीसहित आ
न, दत्तक, दायविभाग, वेतनादा
दि प्रकरणांवर सरकारचा ठराव
येथें घेतला आहे.

त्या ग्रंथाचें लहानसें भाषांत
जबद्दल विद्वान व गुणग्राहक सज्ज
रित्यानीं बूक आदळेले त्या लिकाप
सर त्या ग्रंथाची पुनरावृत्ती काढते

मालीं रघुनाथ शास्त्री दाते यांचा
हा, त्यांत संस्कृत शब्दांचा फारच उप
ाचा अप्यास असोन धर्मशास्त्रांत
गलें समजतें; केवळ मराठी स
मजत नाहीत. तसेच त्या बुका
त घेणाराचें अलक्ष पोंचतें. इ
त्यायाधिकारी यांच्या मजीस ये
नकडे शास्त्रार्था बद्दल लिहून
काय ठरून घेईल याजविषयीं
क चातका प्रमाणें आशाकरू
ही प्रतिबंध येतो.

हिल्या पेक्षां विशेषतें करून ल
मुनसफीची व वकिलीची परीक्षा
धर्मशास्त्र अवश्य असलें पा

य अनेक ग्रंथकार यांणी केले
णीच नजर पोंचविली नाही;
तामास ज्याज्या अवश्य नडी
यूख, दत्तचंद्रिका, दत्तमीमांसा
त्यादि ग्रंथांनील सूक्ष्मती नि
यांनील - "कणादान, स्त्रीध
अनंश, दत्ताग्रदणिक इत्या
नवाडा झालेला आहे तोही

त्यमतीनें केले आहे; या
र्यना करितों कीं, ज्याज्या
करून अन्हांस कळवितो
र बुकी बद्दल आमार मान
सुधारणु

कायाविरोधिनीशास्त्र

दिकायिका ४

सदरह व्याज दर दिवसास, किंवा दर
दरसाल घेणें असेल तरीही वरील कलमाच्या

किंवा दर महिन्यास, साल
घ्यावें.

श्लोक

वृद्धिः साकारितानां

स्वयंकृता ॥ ५

कुळानें आपले संतोषानें कितीही व्याज कबूल केले, तरी तें सावकारानें
घ्यावें. या ठिकाणीं वरील नेमास विरोध करूनही तरी उभयतांचे राजीमतीनें क-
रार आहे म्हणून कमी किंवा जास्तो व्याज घ्यावा या माळकी आहे.

श्लोक

वृद्धेरपि पुनरुचि

रुरुदाहता ६

व्याजाचा व सुदलाचा हिशोब करून व्याजास व्याज लावणें यास चक्रचा
द व्याज असें म्हणतात; तेही घेणें चक्रचकार आहे. वरील - दोन तीन चार
पांच कलमांत जो व्याजाचा प्रकार नोंदवला आहे तो गांवांत राहून व्यापार करणा-
रे कुळा विषयीं समजला पाहिजे.

जबल्यः

कांतारगास

दद्युर्वास्वस्त्यु

१. जे लोक व्याजीं द्रव्य काढून नफा मिळवण्या करितां उदीम करण्या-
स जेथें द्रव्याचा, किंवा हुना मागणी होईल, अशा दुर्घट आरण्यांत जाता-
त, त्या पासोन्न सावकारानें द्यावा लागणारा कडा दाहोच्या प्रमाणें व्याज घ्यावें.

२. जे लोक समुद्रांत उदीम करतात (अधिक नफा मिळवण्याचे हेतूनें) ज-
तात त्यांज पासोन्न शेंकडा दाहोच्या प्रमाणें व्याज घ्यावें. कारण - कदा-
चित्त भुदलही बुडेल अशी

३. वासनादिक म्हणून वाहणारे विसृष्ट, व शूद्र इत्यादिक जातीचे कुळांनीं को-
णत्याही जातीच्या सावकारांना वाहाण देऊन किंवा गाहाणा वांचूनही कर्ज घे-
वले असेल, आणि कुलजातून येणारे संतोषानें व्याजाची कबुलियत करील तर त्या
कडला प्रमाणें व्याज घ्यावें असा एक प्रकार आहे.

पादाजः

ज्ञानेश्वर.

द्विर्भवति ॥८॥

कचिद

धनको, रिणको याच

गों व्याज कसें घावें याजव

जाचा करार झाला नसेल, तर त्या प्रस-

गारदः

नचद्विःप्र

अनाकारि

स्यादनाकारिताकचिन्

वत्सपार्थाद्विवर्धते ॥९॥

सावकारानें आपले संतो स उसनवार दिलें असेल, त्याचें व्याज साहा महिन्यां पावेतों मिळणा सावकाराची इच्छा असल्यास मिळेल, परंतु दाम दुपटी पेक्षां अगार नाहीं, असें समजावें.

श्लोकः

योयाचितकमस्त्वादिशंब्रजेत्
ऊर्ध्वसंवत्सरात्तद्विमाप्नुयात् १०

कोणे एका सावकारा पासून तसळ्यात पैसा घेऊन काहीं पैसा घेऊन कोणी एक मनुष्य देशांतरास गेला असून काहीं वर्षे पर्यंत परत करण्याचा इच्छास एका वर्षा पुढें चाली जाऊन घावें लागेल; एक वर्षाचे आंत काहीं मिळणार नाही. तें व्याज प्रमाणें घ्यावें; परंतु दाम दुपटीवर घेऊ नये.

श्लोकः

कुलोद्धारमदत्तं योयाचितं तद्विमाप्नुयात्
ऊर्ध्वमासत्रयान्तस्य ११

कोणी एक मनुष्य तसळ्यात पैसा क मागत असतां न दैतां तसेच देशांतरास जाईल तर तसळ्यात गेल्या मिती पासून तीन महिन्यां नंतर देश चालू जशी असेल त्या त घ्यावें; परंतु दाम दुपटीवर घेऊं नये.

श्लोकः क

स्वदेशोपस्थितोयस्तन
तंततोकारितावृद्धि

तेनैकचित्
दापयेत् ॥१२

तसलमान पैसा घेऊन कोणी मनुष्य यात असून प्रालकानें आपला पैसा मागितल्या असनांही परत देत नसेल, तर त्याच्या मिति पासून देश चाली प्रमाणें व्याज घावें; परंतु रामदुपटी पेक्षा जास्त नव्हे. जर सावकार व कळ याचा करार झाला असेल, तर मात्र विचार दिले व घेतले तरी चिंतानाही.

श्लोक

पण्यमूल्यं प्रतिफलं यश्च प्रकल्पितः
सुधादानाक्षिकं तेनाविवक्षिताः १३

विकत दिलेले सामान सरंजामाचा व्याज वाकरी बद्दल, व ठेवी बद्दल, रंडा बद्दल, व विनाकारण बक्षीस देण्याकबूल केले असून तसेंच राहिले असेल तर त्या बद्दल, व जुगार, पैज अशा प्रकारे पैसा बद्दल व्याज मिळणार नाही; परंतु करार असेल, तर मात्र विचार मग तो पैसा कितीही दिवस राहिला तरी चिंता नाही.

इत्यादिवाप इतर पदार्थांचें व्याज कोणी मनुष्याने घावें व्याज बद्दल.

श्लोक

अन्नविक्रयः पण्यसंस्थाप्य गुणापरा
वस्त्रधान्यहिरण्यमोचतुस्त्रीहि गुणापरा १४

१. गार्द, हशो, पोडों, वगैरे जी जे अस्तील त्यांचे, व दासी इत्यादिजांचे मोषण करण्याचें सामर्थ्य आपल्याकडे नसत असेल त्या मोषणाचे हेतूने दुसऱ्या मनुष्याकडे पोसण्या करितां कोणी एकाचें व्याज करारा वाचून मोघम दिली अशीच, जर वाद पडेल तर त्या प्रसंगां जनाचाराने दासीची जी संतती होईल हेच त्याचें व्याज समजून घावें व घावें.

२. तेल तूप वगैरे ज्या पातळ जिजसा अस्तील त्या बद्दल व्याज घेणें तें पराकाष्ठा घेतल्या वजनाचे आठवडा बद्दल पराकाष्ठा कुळांनी घेतल्याचे नोंपद, व तांदूळ गहू वगैरे बद्दल तिप्पट, व 'चक्र' पैसा बद्दल

अष्टांगसूत्रम्

पराकाष्ठा दुष्पट या ममाणें व्याज घ्यावें, जास्ती घेऊं नये अशा साधारण नियम आहेत.

श्लोक. मनुः

धान्येदशालवेद्यालोचानिभामतिपंचतो १५

बागाइतांत झालेले परार्थ - हणजे कुळें, मुळें, फळफळावळ इत्यादिकांच हळ पांचपट, लव हणजे मेढ्यांची लोंकर, नंवीचे केश, गंगावन इत्यादिक, कां वचीं, शालजोड्या, येनाती वगैरे वद्द पराकाष्ठा पांचपट व्याज घ्यावें.

२. सदरहू वरील एकंदर कलमांत ज्या जा रिकाणीं राम दुष्पट, तिष्पट, चौपट, पांचपट असा जो प्रत्येक त्रि व्याजाचा प्रकार सांगितला आहे तो व्यापार होऊन फार दिवस झाले असो किंवा व्याजा बद्दल कांहींच कुळाकडून दरम्यान पांचलें नसेल, तर त्या व्याजाचे पांच पेटें. जर सुहलापेकीं, किंवा व्याजाचे कीं, कांहीं पांचलें असेल तर, वरील व्याजाच्या व्याज जास्ती किंवा कमी घेण्यास हरकत नाही.

श्लोक. मनुः

दीयमानं नृणाम् कथं यः स्वकंधनम्
मध्यस्थस्थापितं धर्तते न ततः परम् १६

व्याप्तीं घेतलेले द्रव्य, कूळ सावकास घ्यावेत असतां व्याजाचे लोभानें सावकार परत घेत नसेल, तर तें द्रव्य कुळाकडून घ्यावे किंवा जवळ ठेवावे हणजे त्या किती पासून व्याज बंद होईल, जर कुळाकडून घ्यावे किंवा जवळ ठेवलेलें द्रव्य सावकार मागत असतां कूळ न देईल तर त्या व्याजाचे पहिल्या दराचा प्रमाणें व्याज घ्यावें होईल.

श्लोक. याज्ञिकः

अविभक्तैः कुटुंबार्थे गृह्यते तं भवेत्
दक्षस्तद्विधि विप्रैः कुटुंबिणि १७

अपण दिवें पाहिजे असें ऋण कोणते व्याजाचे कोणी व कधी कसें घातें हें सांगवों. बहुतांशी विप्रोच किंवा अविभक्त असतां कुटुंब पोषणार्थ

जें कर्ज केलें असेल ते कुटुंबी झणजे सुख असेल त्याणें घावें ज
र तो मेला, किंवा देशांतरास गेला असेल, तर ममाचीं जो प्रपंच चालवि
णार असेल त्याणें तें कर्ज घावें आणि त्यांनीं अनुमती दिली पाहिजे.

मयुरवरं

अपुत्रस्यस्वर्यातस्य मयुरवे ॥ यथा
अणुदाने ॥ अधि
पिस्थावरपुत्रपर ॥ १८ ॥

एका मनुष्यास तिघे पुत्र असून, तर अज्ञान, व एक सज्ञान असे अ
सतां सज्ञान पुत्रास सोडून मयताचे व त्यांनाचें पालन करणारी झणोन
किर्पाद करण्यास विमाग झाल्या व्यक्तीस मयुरवेचे प्रकार नाही. अशा प्रसंगां वडी
ल पुत्राचाच अधिकार पूर्ण आहे असे पाहिजे.

वीरमित्राचार्याचनः

आप्राप्तव्यवहाराण्यतथाचविष्णुः ॥ रक्षं-
लधनमितिमिताक्षगवल्क्यः ॥ प्रतिपन्नंस्त्रि-
पादेयंपत्यावासह ॥ स्वयंकृतंवाग्रहणंनान्यत्
मर्हति १९

एका मयत मनुष्याची व आई आणि अज्ञान पुत्र असे तिघे वार
से असून मयताची स्थावर व चालकतही आहे तर त्याचे आईस व बाय-
कोस ती मिककत विकण्यास, त्याच्यास, किंवा बदला बदल करण्यास अधि-
कार नाही; फक्त उदरपोषण व कर्तव्य कार्यां बद्दल मावसदरहस्थावरमिकक
त गाहाण ठेवण्याचा अधिकार आहे; कारण बापाच्या पाठी मागे सर्व इस्तेदी
ची मालकी पुत्राचीच आहे. त्याच इतरांची नाही, असें समजलें पाहिजे.

पत्तिः
मिताक्षगवल्क्यः अनन्याश्रितद्रव्यः
पुत्रः ॥ २० ॥

एका मयत मनुष्यास पहिली बायको बहुसन्धा बायकोचा पुत्र असे दोघे वारस असतां पुत्राचा विभाग बापाशीं होऊन कांहीं वर्षे झालीं असून तो देशांतरीं असल्यानें मयताची स्थावर जंगम वस्तु लकत निपुत्रिक स्त्री जवळ जरी असेल, तरी मयताच्या कर्जाची जबाबदारी तो मसब आहे; कारण मयताचें धन त्याचे परोक्ष पुत्राचें घेऊन, सापत्न आईकडे ठेविले असून करून कर्जही फेडावें.

मिताक्षरायां अर्पणं कर्णे ॥ नयोषित्यतिपुत्रा
भ्यामिति ॥ तथा कर्तैः कुटुंबार्थे ॥ २१ ॥

नवरा विद्यमान असतां स्त्री कर्ज करण्याचा अधिकार साधारणतः नाहीं, परंतु नवरा कांहीं कारणाने मृत झाला असेल, त्या प्रसंगीं त्या स्त्रीनें उदर पोषण व अवश्य कर्तव्य करून घ्यावें, जें कर्ज केले असेल, तें नवऱ्यानें, किंवा तिचा सुलगा असल्यानें कर्ज घावें; जर तिणें केलेलें कर्ज निषिद्ध कार्यां बद्दल असोन, ती धन असेल तर मात्र त्यांचून घावें.

अत्र प्रमाणं मिताक्षराणादाने ॥ पितरि प्रो
षिते प्रेते इत्यादियाज्यस्य मृतिः ॥ स्त्रीयान
देयमित्यत्र तत्र स्त्री मृति ॥ २२ ॥

एका मनुष्यानें आपण जिवंत असताना बायको व लेंक याजबरोबर फार खर्च करून अर्था अर्थी संबंध नासून त्यांत लिहून दिलें असोन, आपण विभक्त असतां जर कर्ज केले असेल, तर त्या बद्दल बायको व लेंक याचे जिनगीवर कर्जदाराचा दावा चालविला जाय असेल, त्याप येल्या नंतर पुत्राचें बापाची जिनगी घेतली असो किंवा मसो, तर कर्ज त्याणें दिलें पाहिजे. तो नसेल, तर मात्र बायकोनें घावें.

श्लोक

प्राजावत्कथः ॥ अविभक्तैः पितरि प्रोषिते प्रेते इत्यादि ॥
पितरि प्रोषिते प्रेते इत्यादि ॥ अविभक्तैः पितरि प्रोषिते प्रेते इत्यादि ॥
सांपुत्रादीनां अर्पणं दद्यामिति ॥ पितृकृतं धनं पुत्रादिभ्यः दद्यात् ॥
अत्रादिति ॥ पितृकृतं धनं पुत्रादिभ्यः दद्यात् ॥
वेत्त ॥ देयं तद्वन्निकेद्रव्यमृते

हृहस्यतिः॥पिच्यमेवाग्रतो देयमिति॥२३॥

अतार मयत झाल्या पाहिमाणें प्रपं कर्ज कातून सावकारास रोखा
 लिहून दिवा असून ती स्त्री मयत होई त्या लेंकानें मयताची इस्तेर घेत
 ली असो किंवा नसो, तथापि त्याणें सव प नातवानें इस्तेर घेतली अ
 सेल तर सव्याज फेडावें, इस्तेर घेतली मुदल भात्र फेडावें, पणतु या
 णें इस्तेर घेतली असेल, तर मात्र म केडावें, नाहींतर फेडूं नये.
 सुत्र, नातु व पणतु यांचें वय बीस नों पर्यंत कर्ज देण्यास व कर्ज
 देण्यास ते अधिकारी होनात.

पुत्रेण देयमित्यत्र तु क
 न देयमित्यत्र तु न यो

यवसिच्यादि॥स्त्रीया
 त्राभ्यामित्यादि॥२४॥

एका पुरुषास बायको आसे दोघे वारस असून त्यांस कर्ज
 ही असेल तर, तें कर्ज सावकारा देण्याचे हेतूनें आपली सर्व इस्तेर उम
 यतांस देऊन त्या बदल फारखत दिवसंणीं तो मृत होईल तर, बापानें
 कर्ज लेंक हयात आहे तो पर्यंत फेडावें, तो मृत होईल, तर त्याचे अप्पाचीं
 पुत्राची आई म्हणजे मयताची बायको फेडावें, हे उभयतां नसतील तर जे वारस
 असतील : खोणीं अनुक्रमानें घे

नयोषित्
 दद्यादतेकु

याज्ञवल्क्यः
 त्यांनपुत्रेण कृतं पिता ॥
 नपतिः स्त्री कृतं तथा ॥२५॥

कुटुंब पोषणार्थ नसल्या केलेलें कर्ज बायकोनें देऊं नये, व पुत्रानें केलेलें
 कर्ज आईनें व बापानेंही देऊं न यायकोचें कर्ज नसल्यानें देऊं नये असें आहे, परं
 तु तें कर्ज कुटुंब पोषणार्थ केलेलें असलें तरी कुटुंबा पेडीं जे वारस असतील
 त्याणीं द्यावें. ते नसतील वेणारानीं द्यावें.

याज्ञवल्क्यः

तं दंडशल्कावशिष्टकं ॥ वृथा
 त्रौ दद्यान्नपेक्षकम् ॥२६॥

पानें कर्ज कोणतें देऊं नये.

मय प्राधाना निमित्त, व्यभिचार कर्मा निमित्त, जुगारा निमित्त, सरकारांतून वंड झाला असेल त्या निमित्त, जकाती निमित्त, (बाकी व ऐन जिन्स) वृथा दान ह्मणजे धूर्त, शारट, जेरी इत्यादिकांस देऊं केलेलें असें जें बापांनं केलेलें कर्ज असेल तें बापाचे पश्चात पुत्रांनं देऊं नये. तसेच इनर शरिसदार असतील त्यांणीही देऊं नये.

श्लोक. याज्ञवल्क्यः

गोपशौडकशौल्षरजकव्याधयोषिताम् ॥

ऋणं दद्यात्तस्मात्सांयस्माद्दत्तिस्तदाश्रया २७

याचकीनं केलेलें कर्ज नवऱ्यानें किंवा वारसानें कसें द्यावें याज्ञवल्क्य.

गवळी, कलाळ, डोंबारी, रंगारो, वारधी, इत्यादिकांच्या स्त्रियांनीं केलेलें कर्ज त्यांच्या नवऱ्यांनीं द्यावें, कारण त्यांची उपजीविका स्त्रियांच्या स्वाधीन आहे, याज्ञवल्क्य. ज्यांच्या उपजीविका स्त्रियांच्या स्वाधीन नसतील त्यांच्या नवऱ्यांनीं, किंवा त्यांचे अमांवांनीं जे वारस असतील त्यांनीं स्वतःच द्यावें. याज्ञवल्क्य.

श्लोक. याज्ञवल्क्यः

प्रतिपन्नं स्त्रियादेव वारसहयस्कृतम् ॥

स्वयंकृतं वायदृष्टं प्रीदातुमर्हति २८

नवरा मरणास टेंकला असतां, किंवा जेव्हा जाण्यास सिद्ध झाला असतां, त्याच्या आज्ञे वरून कबूल केलेलें कर्ज, त्याच्या नवऱ्यानें द्यावें. व जें कर्ज नवऱ्या वरोवर नवऱ्यानें केलेलें असेल, तेंही नवरा, किंवा नवरा नसल्यास किंवा नातु इत्यादिक वारस नसतील, तर तें कर्ज याचकोनं फेडावें. याच प्रमाणानें स्वतः केलेलें कर्जही तिपेंफेडावें. याशिवाय दुसरें कोणतेंही कर्ज तिजलास त्याचा अधिकार नाही.

नारदः

बालआधोडशाहर्षादितः तत्रः पित-

रावृतइत्यतः

अज्ञान असल्यास, त्याचें वय सोळा वर्षांचें तर तो स्वतः आपलें फियारें द्यावें. व वय सोळा वर्षांचें नसल्यास व कर्ज देण्यास अधिकार नाही असें शास्त्रानें विधान केलेलें आहे.

वीरमित्रोदय

संयमिदायाहर्पुत्रेतस्य बाल्यत्वेन च

स्यां अवस्थायां तत्त्वपितृ धनं स्वसमं

ताः सामर्थ्येन

यापयति स

दद्यात् ॥ द्रव्यं विना तु विंश

धर्मपुत्रेण दियं ३०

मयनाचा पुत्र अज्ञान असल्याने त्याचे

णारी आई हिणें जर मयनार

ची जिनगी घेतली असेल, तर मात्र मयनाचे कर्ज दण्यास ती जबाबदार आहे, जर जिनगी नसेल तर अज्ञान पुत्र वीस वर्षांचा झाल्या नंतर त्याणें बापाचे कर्ज आपण स्वतः केलेल्या कर्जा प्रमाणें फेडलें पाहिजे.

मिताक्षरायां, अविभक्तस्य भ्रात्रादय इति धारेश्वर
व्यवस्थानुसारेण

नवरावबायको या उभयपक्षांनी मिळोन कर्ज केडें असेल तर नवरा जिवंत आहे तो परियंत त्या कर्जाची जबाबदारी त्या बायकोकडे नाही नव्यानेंच फेडलें पाहिजे.

श्रु

वित्त्वयः

पितरिप्रोषिते

नामिषु ते पिबा ॥ पुत्र

पौत्रैः कृणंदे

साक्षिभाषितं ३१

बाप कृण न फेडतां परागं

, किंवा मरण पावेल, किंवा महान

रोगग्रस्त झाला असेल, तर त्या मुलांनी किंवा नातवांनी बापाचे धन नसेल तरीही अवश्य दिलें पाहिजे. कर्ज फेडणें तेंही अनुक्रमानेंच झणजे बाप, लेंक व नातु असेजे बापातील त्याणीं फेडावे.

नारदः

नार्वाक्सं व

हशासितरिप्रोषितेः सुतः ॥

कृणंदद्यात्

ये वाज्येष्टे भ्रातर्यथापि वेति ३२

बाप, सुलता, वडील बाप

कोणीही कर्ज घेऊन कांहीं कारणानें देशां

तरास जातील, तर परागंदा पासून वीस वर्षां नंतर त्याचे कर्ज त्याचे ने भाऊ व लेंक व पुतणी असेल तर असतील त्याणीं व नसेंच इस्तेद ज्याचे तें आंव असेल त्याणीं फेडावे. मुलगा किंवा पुतण्या किंवा भाऊ इत्यादिक अज्ञान असतील तर ते सज्जान झाल्या वीस वर्षां बराच वयाचे असावेत, त्यांत सोळा वर्षां पासून वीस वर्षां पर्यंत वतः कर्ज काढण्यास, व वीस वर्षां नंतर आपण किंवा आपला बंधु (उलोपार्जित) इत्यादिकांनी काढलेलें कर्ज फेडण्यास ते अधिकारी असें समजावे.

श्लोक. ब्रह्मस्यतिः ॥

अणमात्मीयवत्पुत्रैर्देयं विभाषितं
पैतामहं समं देयं अदेयं तत्कृतस्य तु ३३

पुत्र व पौत्रांनीं कोणत्या रीतीनें कर्ज फेडावें त्या बद्दल.

कुटुंबा करितां बापांनं केलेलें कर्ज पुत्रांनीं, किंवा बंधूनीं व पुतण्यानीं आपणा के-
लेल्या कर्जा प्रमाणें व्याज सुद्धल सद्धां फेडावें; व नातवांनं व्याजा वांचून सुद्धल मात्र
फेडावें. पणतूनें कांहींच फेडूं नये; परंतु जर पणज्याचें द्रव्य कांहीं मिळालें असे-
ल तर सुद्धल मात्र फेडावें; व्याज बराचरी त्याजकडे नाही.

३२

अनुग्रहाहक्रा-
पुत्रोनन्याश्रित

रिक्थग्राह म्हणजे वारस नात्या

णजे पालाच्या नात्यानें दुसऱ्याची बाय

इस्तेत आली असेल तो अशा अनु-

असेल त्या प्रमाणें त्याणें त्याचें कर्ज

काचे अभावेन दुसऱ्या अशा अनुक्रमानें

श्लोक.

मातृगामथदं पत्योः

प्रातिभाष्यमृणं साहस्यं

माऊ, नवरा, बायको, बाप व सुलगा

चीन किंवा कर्ज आणि साक्ष असे तीन व्या-

न करूं नये, असें मन्वादिक ऋषींनीं सां-

मिनकी बद्दल कदाचित समार्द्धक द्रव्यांत

हा असल्यास तेंहीं घाबें लागतें. याजका

असलीं पाहिजेत. विभाग झाल्यावर एव

त्यास येतो, सबब त्या ठिकाणीं अनुमती व

श्लोक. व्या

अणंपैतामहंपौत्रः प्राति

समंदयातस्ततोस्तु न दाप्यावि

श्रीमीनकी बद्दल वारसांनी कर्जाची फे

जुवल्क्यः

योषिद्ग्राहस्तथैव च

ब्रहीनस्य रिक्थिनः ३४

॥ जिन्नगी घेतो तो, व योषिव ग्राह म्ह

ण, व ज्या मुलाकडे आपल्या बापाची

स ज्या प्रमाणें अधिकार पोचला

रंतु हे तिघेही एकत्र असतील तर ए

कर्ज फेडावें.

न्यः

वस्य चैव हि ॥

नेन तु स्मृतं ३५

प्रविभक्त असतां त्यांणी जा

मेकाच्या अनुमती वांचू

हे. कारण साक्षी व जा

या लागतो. आणि कर्ज

वांची अनुमते अवश्य

णें अधिकार ज्याचा

वार झाल्यास चिंतना

ही.

स्ततः

यः ॥ ३५

रीची ?

आज्याचें कर्ज नातवानें, व तसेंच जामिनकी बद्दल बापाचें कर्ज मुलांनें मुद्दल वा
व घावें; पणज्याचें कर्ज पणतूनें व जामिनकी बद्दलचें कर्ज नातवानें अगदींच देऊं न
ये; परंतु जामिनानें कुळा पासून तारण घेतलें नसेल तर या प्रमाणें समजावें. ता
रण घेतलें असेल तर कर्जा प्रमाणें फेडावें.

श्लोक. याज्ञवल्क्यः

बहवस्युर्ध्वदिस्वांशौर्ददुः प्रतिभूवोधनम् ॥

एकच्छायाश्रितेष्वेधुधनिकस्य यथा रुचि ३७

जर एका व्यवहारांत दोन किंवा साहून अधिक जामीन असतील तर त्यां
णीं तें कर्ज यथाविभागें फेडावें. जर बहुत जामीन राहून कुळा प्रमाणें प्रत्ये
क जामिनानीं सर्व कर्ज फेडण्याचा करार केला असेल, तर सावकाराचे इच्छे
प्रमाणें तो ज्याजपाशीं आपला पैसा मागेल त्याणें सर्व कर्ज परत घावें. एकमे
कांच्या हुजूर धरूं नये. (असा व्यवहार जती मतीनें होत असतो.)

श्लोक. याज्ञवल्क्यः

प्रतिभूदपि काशं धनिने धनम् ॥

द्विगुणं प्रति ऋणिकैस्तस्य तद्भवेत् ३८

जामिन कडून कर्ज फेडण्या बद्दल,

जें कर्ज सावकाराची तर त्या मुलें जामिना कडून किंवा त्याचे मुलां
कडून सर्वां समस्त सरकाराकडे जेलें असेल तें जामिनास दुप्पट कडून
दतीची गरज न धरितां तां दुपट देववावें; परंतु दुपट मिळतें या लो
भानें जर जामीन आपण काराचें कर्ज परत देईल तर दुप्पट मिळ
णार नाहीं. मुद्दल मात्र तें समजावें. हा नेम नक्त पैसा असेल तर
मात्र खास लागेल. या हल जामीन झाला असेल तर याणें जें धा
न्या बद्दल व्याज सांगि सा अनुक्रमानें जामिनास व्याजा बद्दल देत
देवचावा.

श्लोक. कात्यायनः

वैशत्रुः स्वामिनाधिः कृतस्तथा ॥

तस्यैव सद्भिर्गुणैश्चैव न कश्चित् ॥

न भिन्नचनचैवात्यंतवासिनः ॥

निरुद्धश्च येन प्रव्राजितानराः ॥

नशक्तो धनिने दातुं देउं राजे च तत्समं ॥

नाविज्ञातो गृहीतव्यः प्रतिभूत्यक्रियां प्रति ३९

जामीन कोणचे घेऊं नये याज बदल.

धनी, शत्रु, भाकर, बंदिखान्यांत असलेला, गुन्ह्यांत आलेला, पातकी, वारस, मित्र, ब्रह्मचर्य घेताने वागणारा, सरकारी कामगार, सन्यासी, नारार, जो मुल गा बापाचे आज्ञेत राहणारा, स्वइच्छेने वागणारा, जो अप्रसिद्ध असेल तो, ह द पार केलेला, अशा प्रमाणे असतील त्यांजला जामीन घेऊं नये.

न स्मृतिः

उक्तार्थेमानं ॥

दृश्यते ॥ प्रोषि

ग्राप्रविष्टानां दांथोयस्तत्र

तः सर्वमित्यादि ॥ ४० ॥

कर्ज काढते वेळेस कूल व असं उभयतांनीं कर्ज रोखा लिहून दि त्या नंतर कांहीं दिवसांनीं कूल म ल, आणि दस्ताऐवजांत कुळाचा हुजूर सांगणार नाहीं असें जामिनानें लिहू असेल तर कुळाच्या अभावीं जामि नां सावकाराच्या पैसा सव्याज घा णीन जामीन असोन त्या पैकीं एक मू त होऊन त्याची पुत्र असेल तर त्या नकी बदल बापाचें कर्ज मुद्दल मा व घावें.

मित्तां

प्रतिपन्नमित्यादि

गोदाप्य इत्युक्तम् ॥

होदाप्य

ग्राहाभावेपु

वेयोषित्ग्रा

४१

मृत पाराच्या नवऱ्याची बायको, व न झालेला पुत्र, व मृत नव ऱ्यानें लिहून दिलेल्या दस्ताऐवजा वरील ार असे त्रिवर्ग असतां त्या पैकीं मृताचा पुत्र आपले आई पासोन, दिला असोन आईनें पुनः दुसरा पाराच्या नवरा केला असल्यानें दाचे नवऱ्याचे कर्जा बदल सावकार फिर्दा करील तर, प्रथमतः ज तान असेल तर त्याणें फे ड करावी. पुत्र सज्जान नसोन मृत पाराचें णें धन स्त्रीनें घेतलें असे ल तर तिणें फेडावें. तिजला मृताचें धन नसेल तर दुसऱ्या पाराच्या नवऱ्यानें फेडावें. कारण मृताची स्त्री हें न असोन त्याणें तें धन

ग्रहणं केलें आहे हाणून धन घेणारानें कर्ज फेडावें हें योग्य आहे. जर मरणाचें धन तिराईत घाणें घेऊन अज्ञान पुत्राचें पालन करित असेल, किंवा नुस्ती इ स्टेट घेतली असेल तथापि त्याणें घावें त्या प्रसंगां पादाचा नवरा जबाबदार होणार नाही.

पंक्ति.

मिताक्षरायां ज्ञातृणामथंदंपत्योरित्यत्र
अविभक्तदशायां न प्रातिभाच्यं ॥ तदा स्व-
यं लुप्तं न वत्तदपि देयं ॥ तथा न दत्तेन
गोपशीं डि केति वाक्यात् स्वयंदेयं न वत्तदपि ४२

ज्यांची उपजीविका स्त्रियां पासून होणारी आहे, असे जे नद, रंगारी, तेली, डोंबारी इत्यादिक असतील त्यांच्या बायका नवरा जिवंत असतां त्यांच्या अनुमती वांचून, किंवा नवरा मेल्यावर, एखाद्यास जामीन राहतील, तर त्या स्त्रियांच्या अपात्रीं जे बारस असतील त्यांणीं जामीनगतीचा पैसा कर्जा प्रमाणें फेडला पाहिजे. मागे किती एक ठिकाणीं बायको किंवा पुत्र हे अविभक्त असतां एक मेकांच्या अनुमती वांचून जामीन राहूं नये. असें जेथें लिहिलें आहे तो प्रकार अशा ठिकाणीं समजूं नये; कारण या ठिकाणीं स्त्रियां पासून पुरुषांची उपजीविका आहे; अर्थात् स्त्रियांची व पुरुषांची मालकी समानच आहे असें समजलें पाहिजे.

मिताक्षरायां

समंथावत्तगृहीतं तावद्देयं पौत्रेण न वृद्धिः

प्रपौत्रस्य अगृहीतधनस्य न किंचिद्देयं ॥ ४३

आज्याचें धन नातबास कांहीं मिळालें नसून आज्याचे जामिनकी बदल कर्ज देणें असेल तर त्याची जबाबदारी नातबाकडे येणार नाही. कारण जर नातबास आज्याचें धन मिळालें असेल तरच तो त्याचें कर्ज देईल असें शास्त्रानें निदान केलें आहे.

(शास्त्रार्थ)

नानां पैतामहं पौत्र इ०

कूळ परागंदा व जन्मत असून त्याची काहीं इस्तेद नसेल तर जामिनाचे मुलानें बापाचे जमीनगती बदल पैसा सुद्धा मात्र घावा. व्याज दे

ऊं नये. जर बाप हजार जामीन झाला असेल तर मात्र त्याची जबाबदारी त्याचे पुत्राकडे नाही. जो जामीन झाला असेल त्याजवरच तो करार पुरा केला पाहिजे.

शास्त्रार्थ.

अ देयपदार्थेषु प्रातिभाष्यादिषु दानाकथनादयस्किंचि
स्परितोष्यादिनायदत्तं तद्दत्तमेव तादृशदत्तद्रव्यात्
प्रातिभाष्योपात्तऋणादापनेमानाभावाः ॥ यदि किंचित्क
परं दृश्यते तत्तदाहं रस्येत्यादिस्मृत्या छलादिना
दत्तमदत्तमेवेति तदापनमपि युक्तमेवेत्कल्प-
मः ४४

कोणी एका निपुत्रिकानें जे वस्तु बद्दल कर्ज देणें असून, त्यानें आ
पली स्थावर जंगम मिळकत आरसास, किंवा वारसा खेरीज इतर-
त्रिराडुतास कपटा बांचून बक्षीस दिलेला तर त्या बक्षीस दिलेले धनाव
र सावकाराचा दावा चालूं नये, आरसास कपट करून जर दिलें असेल तर
मात्र हा नेम लागू नाही.

श्लोकः

कृतकालोपनेयश्च कृतकालोपनेयश्च ॥
सपुनर्द्विविधः प्रोक्तो भोग्यस्तथैव च ४५

गाहाण हाणजे कृतकाली प्रकारचें आहे.
कुळानें घेतलेलें कर्ज परत सावकास देण्याचा विश्वास येण्यासाठीं जी
वस्तु ठेवितात, त्यास गाहाण असें हाणजे
बिनबापरण्याचें गाहाण सुदतीचें व बापरण्याचें गा
हाण नियमित व अनियमित सुदतीचे असे
चे व बिन बापरण्याचे असे दोन गाहाणाचे प्रकार आहेत, तसेच बापरण्या
मंशाभूत आहेत.

याज्ञवल्क्य

आधिः प्रणश्येद्दिगुणोधनेयदिन ॥ कालेकाल
कृतोनश्येत्फलभोग्योत्तनश्यति ॥ कालसंरो
धान्तिसर्गोत्तिनचिक्रयइति ॥ आवाविक्रयप्र-
तिषे धातुनिनः स्व त्याभावोवग
४६ ॥ ॥

सावकार याजपार्शीं कुळानें स्थावर किंवा जंगम मिळकता हाण ठेविलीं असतां सावकारानें गाहाण मिळकती वर जे रुपये दिलीं असतील ते सुद्ध व व्याज मिळोन दाम दुपट होई तो परियेंत, किंवा गाहाण स्वतांत गाहाण लाहाणीचा करार असोन तो पुरा झाल्या बांचून, तें गाहाण दुसऱ्याकडे सावकारानें पड गाहाण म्हणून ठेऊं नये. जर ठेविल तर तें अशास्त्र होईल असें समजावें.

मिताक्षरायां.

आधीकरणमेवलोकेसोपाधिकस्वत्वंनिवृत्तिहेतुः॥ तथा
आधिस्विकारश्चसोपाधिकस्वत्वापत्तिहेतुःप्रसिद्धः॥
तत्र धनहैगुणेनिरूपितकालप्राप्तौचद्रव्यदानस्यात्यं-
तिकस्वत्वंनिवृत्तिःप्राप्तिश्चभवति ॥ ४७ ॥

विकरी, बक्षीस, दान वगैरे ज्या मालकी घेण्याच्या शेती शास्त्रांत सांगितल्या आहेत, त्या घडल्या नसून त्याच प्रमाणें गाहाण मालावर सावकाराची मालकी पोंचते, याचें कारण इतकेंच आहे कीं, गाहाण ठेविल्यानें कुळाची मालकी कमी होते तसेंच सावकाराची मालकी गाहाण ठेऊन घेनल्यानें निमें उसन्न होते म्हणोन त्या मालावर त्या उभयतांची मालकी समानच आहे याजकरितां करारा प्रमाणें सुद्धांत कुळानें पैसा दिल्यानें त्याची मालकी पूर्ण होते. करारास चुकल्यानें, किंवा सुद्ध व व्याज मिळोन दाम दुपट झाल्यानें सावकाराची मालकी, खरेदी, बक्षीस, दानानें वगैरे जशी पोंचते त्याच प्रमाणें या प्रसंगींही पोंचतें असें समजावें.

व्यवहारप्रचुरवे.

कात्यायनः॥ कोलेकालकृतानश्येदिति ४८.

कोणी एका मनुष्यानें आपली स्थावर किंवा जंगम मिळकत एका सावकारास गाहाण लाऊन ठेऊन पैसा घेऊन त्या दत्ता ऐवजांत गाहाण लाहाणीचा करार करून माल जरी ताब्यांत दिला नसेल, तथापि सुद्धा पुरी झाल्यावर गाहाण दारानें दुसऱ्यास विकला असतां, गाहाण माल खरेदी घेणाराचें खरेदीचे माल ताब्यांत घेण्याचा अधिकार आहे. गाहाणाची सुद्ध सरल मालाची व गाहाण माल विकल्यानें सावकाराची अशा परस मालक्या कमी होतात असें समजावें.

श्लोक. याज्ञवल्क्यः

आधिः प्रणश्येद्दिगुणोधनेयदिनमोच्यते ४९

आजानेंदिलेंद्रव्य आपण करार केलेल्या आजानें कांहीं दिवसांनीं दुष्पट झालें असतांही जर कूळ द्रव्य देऊन आपलें गौष्य असलेलें गाहाण सोडवीन नाहीं तर तें डुलतें असें समजावें. व अशा ठिकाणीं गाहाण लाहाणीचा करार नसलात ही चिंता नाही.

श्लोक. याज्ञवल्क्यः

कालेकाल कृतोनश्येत् ॥ ५० ॥

गाहाण ठेवते वेळेस असुक सुदतीस हें गाहाण सोडवीन, आणि त्या सुदतींत जर न सोडवीन तर गाहाण लाहाण होईल या प्रमाणें कुळाचें सावकाराव रोबर करार केला असेल, तर दामाच्या कमी किंवा जाजनी व्याज झालें तरी चरील कलमांतील नियम लागू नाही. गाहाण डुलतें असें समजलें पाहिजे. मग तें शपण्याचें गाहाण असो किंवा नाही.

श्लोक. याज्ञवल्क्यः

फलभोग्योऽप्यस्य ॥ ५१ ॥

जर बागाइत, किंवा जिराईत जमीन वगैरे गाहाण लाऊन देऊन, गाहाण असुक भित्तिल सोडवीन, जर न सोडवीन तर गाहाण डुलतें असा करार केला नसेल. फलभोग्य गाहाणी लाऊन दिलें असेल तर कांहींही डुलणार नाही. सावकारानें जमिनींत जें उत्पन्न होईल तें वगैरे गाहाणीं सुदलांत व व्याजांत जमा करीत जावें.

श्लोक. बृहस्पतिः

हिरण्येद्दिगुणीभूतेपूर्णे ॥ ५२ ॥

बंधकस्य धनीस्वामी हिः स ॥ ५३ ॥

गाहाण ठेवलेल्या वस्तूचें दुष्पट व्याज करार, अगर सुदत उरी झाल्यावर चौदा दिवस सावकारानें कुळाचें दाम गाहावी; त्या सुदतींत कूळ येऊन गाहाण सोडवील तर तें परत जावें. आणि सुदतींत येऊन कूळ गाहाण न सोडवील तर तें गाहाण लाहाण झालें असे समजावें; मग कुळाचा हक्क सोंहों त्या गाहाणीवर राहात नाही.

श्लोक. अनुः

नमोक्त्यो बलादाधिभुजानो वृद्धिमुत्सृजेत् ५३

गोय्य गाहाण ठेवलेंलें असून तें वापरण्या बद्दल कुळांनं सावकारा बरोबर करार केला नसून जर सावकारानें तें गाहाण वापरलें तर सावकारास व्याज बद्दल कांहीं मिळणार नाहीं, फक्त मुद्दल मात्र मिळेल असें समजावें.

श्लोक. याज्ञवल्क्यः

गोय्याधिभोगेनो वृद्धिः सोपकारेण हापिते ॥

नष्टो देयो विनष्टश्च देवराजकुताहते ॥ ५४ ॥

मांडां, वस्त्रें, घोडां, व वैल अशा रीतीच्या जिवसा गाहाण ठेवल्या असतील आणि त्यांचा उपभोग करण्या बद्दल कुळांनं सावकारा बरोबर करार केला नसून सावकारानें त्याचा उपभोग केला किंवा तस नस, अगर खराबी केली असेल, तर त्याजबद्दल व्याज न मिळतां, सावकारानें गाहाण ठेवते वेळेस ज्या प्रमाणें वस्तू होता त्याप्रमाणें नीट करून, किंवा नवीन घेऊन कुळास दिल्या पाहिजेत; परंतु त्याऐन जिनसी हरवतील, किंवा नाश पावतील, तर सावकारानें गाहाण जिनसां बद्दल मोल, कुळांस द्यावें. अशा रीतीनें, न केल्यास सावकारास व्याज व मुद्दल या पैकीं, कांहींच मिळणार नाहीं; परंतु राजकी उपद्रवांनं, पाण्यांत बुडेल, किंवा जमीनें नळेल असें शिद्ध होईल, तर मात्र सावकारास कुळांनं व्याज मुद्दल कळ्यां परत दिलें पाहिजे.

श्लोक. नारदः

आधिस्तद्धिविधः प्रोक्तो जंगमस्थावरस्तथा ॥

सिद्धिरस्योभयस्यापि भोगो यद्यस्ति नान्यथा ५५

जंगम व स्थावर असें दोन प्रकारचें गाहाण वर सांगितलें आहे त्याची सिद्धता ताच्यांत असून वहिचार केल्या शिवाय फक्त कामद पत्र किंवा साक्ष अगर इतर पुराव्या वरून होते असें समजू नये. सुरव्यलें करून गाहाण माल ताच्यांत असेल, तर मात्र गाहाण ठेऊन घेतलेलें सिद्ध होणारें आहे

श्लोक. याज्ञवल्क्यः

चरित्रबंधककृतं सद्गुणमादापयेद्दमम् ॥ संत्यं

कारकृतं गुणं प्रतिदापयेत् ॥ ५६ ॥

के हाण डुलणार नाहीं.

सावकार व कूळ या उपपत्त्यांचे त्ति परस्पर कपट नसल्या कारणाने कमी किमतीचे गाहाणावर ज्यास्त रकम देऊन, किंवा मारी किमतीचे गाहाणांचे रकमी रकम घेणें अशा रीतीने गाणाचा व्यवहार झाला असेल आणि त्या बद्दल व्याज व सुदल मिळून तर किंवा त्या पेक्षां ही जाजती होईल त्या प्रसंगां सदरहू गाहाण ठेऊन देवस झाले तरी दाम दुपटी पेक्षां अधिक पैसा न देतां कुळाजें दाम दुपट गाहाण माल परत घेतला पाहिजे. गाहाण कांहीं डुलणार नाही.

गंगास्नान किंवा अग्निहोत्र इत्यादी कर्मा पासून संपादन केलेले पुण्य सावकारा जवळ गाहाण ठेऊन पैसां देता असेल तर तो पैसा दाम दुपटी पेक्षां अधिक झाला असेल तरी दाम दुपट घ्यावा, परंतु गाहाण कधीं डुलणार नाही.

श्लोक. उपस्थितस्य मोक्तव्यः

उपस्थितस्य मोक्तव्यः तेनोन्मथा भवेत्

प्रयोजकसति धनं कुलधामिमाप्रुद्यात् ५७

कूळ द्रव्य ठेऊन गाहाण सोडविण्यास असतां सावकारानें गाहाण माल मोक्तवा करून न देतां व्याजाच्या लोकांवर सावकार गाहाण माल तसा च ठेवील तर तो दंडास पात्र होईल. गाहाण सोडविण्यास कूळ तयार असून सावकार देशांतरीं गेला असेल त्या सावकाराचे जे आस असतील त्याज पासों व्याज व सुदल देऊन आपले गाहाण कुळाजें सोडून द्यावें.

श्लोक. या

तत्कालकृत मूल्योवातत्राधिकः ॥ १

चिनाधारणिकाहापिचिक्रि साक्षिकं ५८

१. गाहाण माल ठेवते वेळेस त्याची किंमत माल सावकाराच्या स्या धीन तो गाहाण माल करावा. मग त्या गाहाणाच्या रकमेस दाम दुपटी पेक्षां ज्यास्त असेल तर सावकारानें आपली रकम घेऊन बाकी कुळास परत द्यावी, असें कुळाजें ठरविलें असतां दाम दुपटी पेक्षां व्याज वंद होऊन कुळावरील व्याजाची जोखीम बंद होते असेल.

२. दाम दुपट झाली असून, कूळ जवळ नसेल त्या सावकाराच्या आसास मस, व साक्षी निशीं तो गाहाण माल विकून आपला पैसा व सुदल सु-

ह्यं घेऊन गाहाण माल वारसास परत द्यावा. दाम दुप्पट झाल्यानें गाहाण दु-
ल्लतें असें समजू नये.

३. जर कर्ज दिलेले द्रव्य करार केलेल्या व्याजानें दुप्पट झालें, आणि
गाहाणाचें उत्पन्नही सावकारास दुप्पट पोंचलें असेल तर गाहाण माल सा-
वकारानें लागलाच कुळास परत करावा.

४. ज्या देव घेवी मध्ये व्याज फिरे पुरता मात्र गाहाणाचा उपभोग करावा
असा करार आहे तेथें दाम दुपटी पेक्षा अधिक ऐवज पोंचला असेल तरी
मुद्दल फिरे तों पर्यंत गाहाणाचा उपभोग सावकारानें करावा.

समाप्त.

अंशः स्त्रीधनप्रकरणप्रारंभः

स्त्री धन स्मरणजे ज्या रि... आई बाप इत्यादिकां कडून जें द्रव्य मिळतें तें.
स्त्री धनाचें स्वरूप, व ती... कारचीं आहेत तें सांगतोंः—

पुः

पितृमातृपति... मध्यम्युपागतम्
सूत... दत्तं १

१. पितृदत्त स्त्री धन स्मरणजे—... सूत जें धन कन्येस मिळतें तें.
२. मातृदत्त स्त्री धन स्मरणजे—... दून जें धन कन्येस मिळतें तें.
३. पतिदत्त स्त्री धन स्मरणजे—... नवव्या कडून जें मिळतें तें.
४. भ्रातृदत्त स्त्री धन स्मरणजे—... न जें बहिणीस मिळतें तें.
५. सुतदत्त स्त्री धन स्मरणजे—... जें धन आईस मिळतें तें.
६. बंधुदत्त स्त्री धन स्मरणजे—... तवाल्यां कडून जें धन स्त्रियां-
स मिळतें तें धन. या प्रमाणीं स्त्री धनें आ... चीं स्वरूपें स्मृतिकारणें
स्पष्ट सांगितलीं नाहीत. कारण— यांचा उ... आहे. बाकी जीं स्त्री धनें
आहेत, त्यांचें स्वरूप— कात्यायनस्मृतिक... श्लोक रूपें करून उघड पुढें
दाखविलीं आहेत, तीं अनुक्रमानें सांगतोंः—

श्लोक. कात्यायनः

विवाहकालेयास्त्रीभ्योदी... सांनिधौ
तदध्यमिच्छतंसद्भिः स्त्रीधन... र्तिनं २

विवरण अथग्री स्त्री धन स्मरणजे— कन्येस... होमाग्नि सान्नि
ध्य कीर्णी कांहीं द्रव्य देतोळ तर त्या धनाअध्यमि... असें स्मरणें.

श्लोक. कात्यायनः

यत्सुनर्लभतेनारीनिध्यमाना...
अध्याहवनिकं नाम स्त्रीधनं त... ३

अध्याहवनिक स्त्रीधन याचें वि

अध्याहवनिक स्त्रीधन स्मरणजे, सासू सासरे यांणी... सुनेस माहेरा
हून सासरीं नेते वेळेस माहेरा कडून जें धन स्त्रीस देता... अध्याहवनिक

स्त्री धन असें हणायें.

श्लोक. कात्यायनः

प्रीत्यादत्तंतु यत्किंचिच्छुभ्रावाश्वशरेणवा ॥

पादवंदनिकंचैव प्रीतिदत्तंतुच्यते ॥ ४ ॥

प्रीतिदत्त स्त्रीधन हणजे सासू सासरे यांचे प्रायां पडते वेळेस प्रीतीनें सुनेस देतात तें धन, त्या धनास पादवंदनिक व प्रीतिदत्त असें ही हणतात.

श्लोक. कात्यायनः

विवाहात्परतो यत्तुल्यं भर्तृकुलास्त्रिया

अन्वाध्येयंतु तत्प्रोक्तं यत्तुल्यं स्वकुलात्तथा ॥ ५ ॥

अन्वाध्येयक स्त्री धन हणजे लग्न झाल्या नंतर नवऱ्या कडील कुळाकडून म्हणजे सासुरवाडी कडून मिळालेले, तसेंच माहेरा कडून मिळालेले जें द्रव्य असेल तें, अशा दोनी द्रव्यांस अन्वाध्येयक स्त्रीधन असें म्हणतात.

श्लोक. कात्यायनः

गृहोपस्करवारधानां दोद्याभरणकर्म्मिणां ॥ सूल्यं लब्धंतु

यत्किंचिच्छुलं तत्परिकीर्तितं ६

परिभांड स्त्री धन याचें विवरण.

१ वाहन हणजे पात्तरवी, मालकी, म्याना, घोडा, हत्ती, बैल, उंग वगैरे आरोहण करण्याचे पदार्थ.

२ गाय, म्हैस, शेळी इत्यादिक ज्यांजपासून दूध उत्पन्न होतें तीं जनावरे.

३ डागिने, नय, बुगड्या, जोडवीं इत्यादिक.

४ दास दासी तसेंच वस्त्र व धान्यादिक भांडीं वगैरे.

५ जें धन घेऊन कन्या दिली जाते त्या धनास शुल्क असें हणतात.

येणें प्रमाणें स्त्रीस दिलेले जें द्रव्य त्यास परिभांड स्त्री धन असें म्हणतात. किंवा वर सांगितलेले पदार्थांच्या मोबदला जर नगद दिलेले द्रव्य असेल तर त्यासही परिभांड स्त्रीधन असें हणतात; किंवा शुल्क अगर आंदण असें ही म्हणतात.

श्लोक. कात्यायनः

नश्चिथैदद्यादाधिपेदनिकंसमं

स्त्रीधनं यासां दत्तत्वं प्रकृत्ययेन ७

अधिवेदनिक स्त्रीधन याचें विवरण.

कोणा मनुष्याची प्रथम विवाहाची स्त्री असोन दुसरी स्त्री करणाचें त्याचें मनांत आल्यास पहिल्या स्त्रीस तिचे समजुती तहल जें धन देणें तें दुसरें लग्न करिते वेळेस जो खर्च लागतो त्या वेळीं तिनकें धन पहिल्या बायकोस भर तार पाजकडून देण्यांत येतें त्या वेळीं अधिविन्न स्त्रीधन असें म्हणतात.

जर पहिल्या बायकोस पूर्वीं लग्न कडून स्त्रीधन पोंचलें असेल तर वरील कलमांतील नियम लागू नाहीं असें समजावें.

परंतु प्रथमतः पहिले बायकोस स्त्रीधन दिलें असेल तें, दुसरे लग्नास जो खर्च लागणार त्याहून कमी असेल तर तिला स्त्रीधन दिलें असेल तिनकें धन दुसऱ्या विवाहाचे वेळेस पहिल्या स्त्रीस दिलें पाहिजे.

उदाहरण.

क इजला रघू पाणें पूर्वीं स्त्रीधन हजारां रुपये प्रथम विवाहाचें वेळेस दिले, नंतर रघू हा ग इज बरोबर हिंसा करील आणि त्यास त्या लग्नाबद्दल खर्च दोन हजार रुपये लागतील तर प्रथमतः एक हजार रुपये पोंचले ते बजा जाऊन बाकी एक हजार रुपये पहिल्या स्त्रीस आधिविन्न स्त्रीधन म्हणोन द्यावें.

ग्रंथकार.

प्रथमतः स्त्रीधन दिलें असेल तें दुसरे लग्नास जो खर्च लागणार त्याचे सांजती असेल तर त्यास वरील कलमांतील नियम लागू नाहीं तें धन बायकोचें बायकोकडेसच राहावें. कमी धन असेल तर मात्र बाकीचे धन लागू आहे असें समजावें.

आतां पहिल्या बायकोस पूर्वीं दिलेले स्त्रीधन दुसऱ्या विवाहाबद्दल जे धन लागतें तें धन अशीं दोनी धनें बरोबर असतील तर तिला द्यावें नये.

श्लोक. कात्यायनः

ऊदयाकन्यासार्धपत्नः पितृगृहे

भ्रातुः सकाशात्पित्रोर्वालिभ्यं सोदायिकं

सोदायिक स्त्रीधन म्हणजे लग्न झालेल्या स्त्रीस नव्या विवाहास मान ती सासरी किंवा दाहेरी असतां आई बाप किंवा भाऊ इत्यादिकांनीं दिलेले धन.

श्लोक. मदनः

यौतकं विवाहं समये पत्यासहैकासने प्राप्तं
युतयो र्यौतकं इति निघंटुक्तैः ॥ ९ ॥

यौतक स्त्रीधन ह्मणजे लग्नाभ्ये नवव्यासमागमें एका आसनावर उभयतां बसले असतां जें धन स्त्रीस मिळेल त्या धनास यौतक स्त्रीधन असें ह्मणावें ह्मणोन निघंटुकार याणें सांगितलें आहे.

श्लोक. देवलः

भर्ता प्रतिश्रुतं देयं व्रणवत् स्त्रीधनं स्तनैः १०

नवरां, दुसरें लग्न करिते वेळेस पहिल्या बायकोसु वर सांगितलेलें अधिविन्न स्त्रीधन देण्याचें कबूल करून लग्न झाल्यावर तें धन न देतां तो मरत होईल तर मयताच्या पुत्रानें तिचें स्त्रीधन बापाचे रिणा प्रमाणें समजून दिलें पाहिजे.

ग्रंथकार.

सदरील रकमेंत मयताच्या पुत्रानें द्यावें असें झरलें आहे, याचा अर्थ असा समजावाकीं, जिचें धन द्यावयाचें अशी जी त्याची रायको तिचा किंवा त्यास ज्या दुसऱ्या बायका असतील त्यांचे पुत्र असल्यास, किंवा अवरस असल्यास दत्तक पुत्र असेल तरी त्याणेंही देणें भाग आहे.

श्लोक. कात्याय.

पितृमातृपतिभ्रातृजातिभिः स्त्रीधनं स्त्रियै

यथाशक्ता हि साहस्राद्यातव्यं स्थावरादृते ॥ ११ ॥

स्त्रीधनाची फेड पुत्रानें करण्या विषयीं वर लिहिलेंच आहे. आतां पुत्राने आर्थाची इतरांनीं फेड कशी करावी याचा विचार सांगतो.

आई, बाप, भाऊ, जाती इत्यादिकांतून ज्यां कडे मरत नवव्याचें धन असेल त्याणी इतर कर्जा प्रमाणें त्या स्त्रीचें अधिविन्न स्त्रीधन ह्मणोन द्यावें, परंतु त्याणीं असे प्रकारे फेडावेकीं दरसाल दोन हजार पणा (अर्धा आणा) पेसां जाजती असूं नये.

वरील श्लोकांत धन असा शब्द असल्या मुळे त्यावर व जंगम असे दोहोंची व्याप्ती करिता, परंतु ग्रंथकार याणें स्थावरा खेरीज असें श्लोकांतच दर्शविलें आहे; याजकरीता जंगम माला बद्दल आहे असें समजावें.

श्लोक. व्यासः

साहस्रः परोदायः स्त्रिया देपो धनस्य च

इदंच हि स हस्त्राव

प्रतिवर्षम् १२०

अधिविन्न स्त्री धन बहल द

हजार पणा (अर्धा आणा).

पर्यंत धन चावें तें स्थावरा वांचून

हजार पणा बहल स्थावर उत्प

न देऊं नये. असें वरील मतांत नले आहे.

श्लोक. व्यासः

अनेक वर्षे तु इतोधिकमपिशक्तौ स्थावरमपि

चेदयम् ॥ १३ ॥

अधिविन्न स्त्री धन अनेक वर्ष पर्यंत चालविण्याचें असेल तर त्या बहल स्थावर धनही चावें, परंतु सदरहू दोन हजार पणा चावे म्हणोन वरसांगितलें आहे त्या खेरीज हें धन आहे त्याहून जाजतीही देण्यास हरकत नाही.

कोणत्या स्त्री धनावर मालकी अपूर्ण आहे.

श्लोक

तच्च सोपधियदन्तं यच्च नानवा ॥ पित्रा

प्रात्राप्यपत्यावानतस्तु ॥ १५ ॥

ज्या स्त्रीस नवरा स्त्री धन म्हणोन देतो त्या नवरा जर देणाराचे बापास, माव्यास, लेंकास, व चुलते इत्यादिकांस व त्यांचे अशा संकेतानें कष्ट करून स्त्रीस जें नवऱ्यानें धन दिलें असें त्या धनावर त्या बापाची माळकी पोंचणार नाही. व तें स्त्री धनही म्हणण्यास योग्य होणार नाही.

याच प्रमाणें नवऱ्याचे आई, बाप, माऊ व चुलते इत्यादीकांनीं परस्परांचें चुकुसानें चावें या हेतूनें स्त्रीस धन दिलें असें त्या धनावर तिची माळकी पोंचणार नाही, व तें स्त्री धनही म्हणण्यास योग्य होणार नाही.

श्लोक. कात्यायनः

प्राप्तं शिल्पैस्त यत्किंचित् स्त्रीत्याचैः

मर्तुः स्वाम्यंतदातवशेषंतु स्त्री धनं

स्वरा, सासरा, दार, सासू, लेंक, आई, बाप, इत्यादिकांनीं मिळालें तें स्त्री धन म्हणून पूर्वी सांगितलें आहे त्या खेरीज इतर मिळालेलां यांजकडूनची तीनें जें धन मिळालें असेल त्या धनास स्त्री धन असें म्हणून नाही. येत्याप

वर त्या स्त्रीची मालकीही पोचत नाही.

स्त्रीने शिल्प विद्या, व कला कौशल्य इत्यादिके करून जें धन संपादन केले असेल त्या धनास स्त्री धन असें ह्मणले जात नाही, व त्या धनावर त्या स्त्रीची मालकी पोचत नाही, त्यावर तिचे नवऱ्याचीच मालकी आहे असें समजावें.

श्लोक. व्यासः

भार्यापुत्रश्च दासश्च यएवाधजाः स्मृताः १७
यत्ते समधिगच्छन्ति यस्यैते तस्य तद्धनम्

स्त्रीचा हक्क कोण कोणत्या धनावर कोण कोणत्या प्रकारें कस कसा पोचतो, व तिणें आपल्या धनाचा व्यय करण्याची मालकी कोण कोणत्या स्त्री धनावर कोण कोणत्या प्रकारें चालवावी या विषयी.

भार्या, पुत्र, व दास हे ज्याचे पदरीं असतात, त्यांच्या आज्ञेनें ह्मणजे भार्यानें भार्याच्या आज्ञेनें, व पुत्रानें बापाचे आज्ञेनें, दासानें तो ज्याचा दास असेल त्याचा आज्ञेनें जें धन मिळविलें तें धन किंवा त्याणीं स्वतः व्यवसाय करून जें धन मिळविलें असेल, तें धन क्रमानें नवरा, बाप, व यजमान असें समजावें; कारण तें निर्धन सबब त्या धनावर त्यांची मालकी पोचत नाही.

ग्रंथकार.

वरील कलमांत भार्या, पुत्र, दास, यांची मालकी नाही असें लिहिलें आहे. याचा अर्थ असा समजावा, कीं त्याणीं क्रमानें नवरा, बाप, यजमान यांचे आज्ञेनें त्या धनाचा व्यय करावा. जर बाप मृत झाला तर सदरहू पुत्राची मालकी त्या धनावर दास विभागांत सांगितल्या रीती प्रमाणें आहे. तसेंच अनुक्रमानें नवऱ्याचे मागे स्त्रीस, व यजमानाचे पश्चात् दासास मालकी आहे असें समजावें.

श्लोक.

सौदायिके सदा स्त्रीणां स्वातंत्र्यं परिकीर्तितम् ॥ विक्रये चैव दाने च यथेष्टं स्थावरं च यपि ॥ यस्यानदानं शंस्यार्थं तैर्दत्तं स पजो वनं ॥ १८ ॥

लघु नाम्नः सा नवऱ्या सहवर्तमान ती सासरी असनां, सासरा किंवा दीर यांचे धन, तसेंच ती नवऱ्या सहवर्तमान माहेरी असतां तिचे बापा ने किंवा तसेल धन या दोनी धनास सौदायिक स्त्रीधन असें ह्मणले आहे.

स्त्रीधनः

याजकरितां त्या धनावर स्त्रीची पूर्ण हणजे रान, बसीस, किंवा गाहाण, स्वतः उपभोग करण्या विषयीं तिचा तिजला अधिकार आहे; मग तें धन स्थावर अगर जंगम असा, आतां अशी मालकी येण्याचें कारण तें धन तिचे उपजीविके बद्दल दिलें आहे हणोन तिची मालकी पूर्ण आहे असें समजावें.

श्लोक. नारदः

भर्ताप्रीतेन यद्दत्तं स्त्रियै तस्मिन्मुते सति ॥ सा यथाका
मम स्त्रीयादद्याद्वा स्थावरा हते ॥ १९ ॥ व्याख्या ॥

स्त्रीस नवन्वाने प्रीतिपूर्वक स्थावर किंवा जंगम धन कोणत्याही वेळेस बसीस हणोन दिलें असंल्ल, आणि तो कांहीं दिवसांनीं मरत होईल तर त्या स्त्रीनें स्थावर व जंगम याचा उपभोग करावा, परंतु स्थावर मालाची विक्री करण्यास त्या स्त्रीस अधिकार नाही. जंगम माल पाहिजे त्याचा उपभोग अथवा विक्री वगैरे करण्याची मुखत्यार आहे.

श्लोक

न भर्तानैवैव सुतो न पिता न पौत्रोऽपि च ॥ २० ॥
आदाने वा विसर्गे वा स्त्रीया यथा विष्णवः

नवरा, मुलगा, बाप आणि भाऊ इत्यादिकांची वडील जंगम स्त्रीधनावर विकण्या बद्दल, किंवा उपभोग करण्या बद्दल, अगर त्या रान वगैरे करण्या बद्दल मालकी नसोन त्या स्त्रीचीच आहे असें समजावें.

श्लोक

यद्विलेकतरोयेषां स्त्रीधनं भर्ता ॥ २१ ॥
स वृद्धिं कंसदायस्याहं डं चैव स

(स्त्रीधन कोणी बलात्कारानें घेतलें असतां काय करील ? (जबद्दल.)
वर सांगितलेलें स्त्रीधन वरील कलमांत लिहिलेला वाप, भाऊ व
वगैरे जवरीनें घेऊन उपभोग करतील तर, सदरहू द्रव्य वाप, भाऊ, मा
सरा, दीर इत्यादिकां कडून सव्याज परत देवविलें पाहिजे. (२१) तील तर
स सरकारांनीं दंड करावा.

श्लोक. नार०

तदेव यद्यनुजाय्य भस्मये स्त्रीति पूर्व
मन्यमेव सदायस्याहं स वनपानुम

जरतें स्त्रीधन त्या स्त्रीच्या
दिकांनीं घेऊन उपभोग घेतल

नव्याजी नातवानें द्यावें असें ऋणादान प्रकरणांत सांगितलें आहे, त्याच प्रमाणें
बिनव्याजी हें धन सदहू मनुष्यांनीं त्या स्त्रीस परत द्यावें; न देतील तर सरकारांनीं
वचावें.

ग्रंथकार.

शंका घेऊन निवारण- सदरील कलमांत व्याजीं व बिन व्याजीं असे दो
न प्रकारांनीं तें धन स्त्रीस परत द्यावें असें लिहिलें आहे; परंतु नवरा, बाप, सा
सरा, दीर, इत्यादिकांनीं स्त्रीचें जें द्रव्य घेतलें असेल तें परत देण्याची त्यास कां
हीच ऐपत नसेल, व जें धन स्वर्च झालें तें नीति व्यवहार ह्मणजे अन्न आल्या
दना बद्दल झालें असेल तर तें परत देऊं नये; परंतु तें धन देण्याची ऐपत अ
सेल तर वर लिहिलेली सबब लागू नाही, त्याणीं फेड केलीच पाहिजे.

श्लोक. मनुः

पत्न्यौजीवतियत्स्त्रीभिरलंकारो धृतो भवेत्

नतं भजेरंदायादाः भजमानाः पतंतिते २३

नवरा जिवंत असोन, स्त्रीचे अंगावर जे कांहीं सौभाग्या करितां
दागिने पानले असतील ते ह्मणजे मुख्यत्वे कल्लू नथ, बुगड्या, बाळ्या, जोड
वीं, मंगळसूत्र, इत्यादिक सौभाग्य धन असेल त्या धनाचा दयावंशीं विभाग करू
ये; व कोणी जबरदस्तीनेंही घेऊं नये. घेतल्यास दोषी होतील.

श्लोक. देवलः

वृत्तिगभरणं शल्यं लाभश्च स्त्रीधनं भवेत्

मौलकीच स्वयमेवेदं पतिना ह्यसनापदि २४

स्त्रीस, रत्ने ह्मणजे उपजीविके करितां दिलेलें धन, व अभरण ह्मण
जे सौभाग्य-दागिने, व शल्य म्हणजे दागिने; धन; दास, दासी, यांच्या मोब
दल्या साठीं तें धन मिळालें असेल तें धन, व लाभ ह्मणजे स्त्री धनाचा
व्यापार करून जो उत्पन्न होईल तें व स्त्री धन अशीं सर्व स्त्रीधनें आप
तकाला नव्याचें स्वातंत्र्य त्या धनावर नाही. स्त्रीनें त्याचा उपभोग
करावा असेल पाहिजे.

श्लोक. याज्ञ.

दुर्मिक्षेधर्मकार्येच व्याधौसंप्रतिरोधके ॥

गृहीतेस्त्रीधनंभर्तानाकामोदातुमर्हति २५

दुष्काल व अवश्य कर्तव्य ह्यणजे लय, मुंज, श्राद्ध, पक्ष, व व्याधी ह्यणजे अत्यंत गीष्ट, नसेच प्रतिरोध ह्यणजे बंदीखान्यांत घातले असतां नेथान मोडविणें वगैरे ह्या कर्तव्य करण्यास्तव स्त्रीधन घेतलें असतां तें परत देणें तर नवऱ्यानें आपले इच्छेनुरूप परत घावें, त्याचा इच्छे शिवाय त्या स्त्रीस परत मिळणार नाही.

ग्रंथकार.

मागील कलमांत स्त्रीधन घेण्या बद्दल जो प्रकार सांगितला आहे, तो फक्त त्या स्त्रीच्या नवऱ्यास लागू आहे, इतर लोकांस लागू नाही, असें समजू नये; एकंदर सा शिसदारासही लागू आहे असें समजावें

श्लोक

अथचेत्सद्विभार्यस्याप्यनपुनः ॥

प्रीत्यानिस्पृष्टमपिचपुनश्चतद्वलात् २६

कोणी एका पुरुषानें दोन लयें केलीं असून त्या बायका जिवंत असतां प हिल्या बायकोस प्रीतीनें कांहीं धन दिलें असल्यानें पुनः त्या बायको वगैरे एकत्र राहान नसेल, व त्या बायकोच्या स्त्रीधनाचा उपयोग त्यानें कांहीं केला असेल आणि त्या नवऱ्याच्या मनांत तें धन परत देण्याची इच्छा नसेल, तत्रापी त्या स्त्रीचें धन परत दिलें पाहिजे. न देईल तर त्याच्या परत देविलें पाहिजे.

श्लोक. देवलः

ग्रासाच्छादनवासानामाच्छेदोऽपि नोपितः ॥

तत्रस्वमाददीनस्त्रीविभारिणोऽपि न सदा ॥

अपकारक्रियायुक्तानिर्लज्जापि न शिकाः ॥

व्यभिचाररतायाचस्त्रीधनंन न ॥ २७ ॥

जो स्त्री व्यभिचारिणी व नवऱ्याचा दुष्टपणा करणारी असेल अन्न आच्छादन व बद्दल प्रथमतः कांहीं धन घेतलें नसेल तर सदरहू कलमांत सांगितल्या कडोन जें धन दे वीष्टपणा, विषयीं लिहिलें आहे त्या प्रमाणें त्या नवऱ्यानें तें स्त्रीस परत दिलें पाहिजे. आणि समर्थवशान तो परगंदा किंवा देशांत राहणारा असेल किंवा मृत्यु झाल्या असून त्याच्या वारसास असेल त्याणीं तें स्त्रीधन त्या स्त्रीस दिलें पाहिजे. त्याचा न दिलास तर त्याच्या वारसावर पांजकडून जबाबें देविलें पाहिजे.

स्त्री.

मनुः

अन्वाधेयं पत्याप्रीतिनचैवयत् ॥

पत्न्यौजीवतिवृत्तायाःप्रजायास्तद्धनंभवेत् २८

सुखीनी व सुखीनी समान मालकी.

ज्या स्त्रीस वरील एकंदर कलमांत जें स्त्रीधन मिळण्या बद्दल व त्या स्त्री धनावर तिची मालकी कशी काय असावी या बद्दल सांगितलें आहे, ती स्त्री नवरा असतां मरण पावेल तर तें स्त्रीधन कोणास घ्यावें? व त्याची व्यवस्था कशी काय करावी? याजवर ल विचार — ज्या स्त्री जवळ अन्वाधेयक स्त्रीधन, आणि प्रीतिदत्त स्त्रीधन अशीं दोनी धनें असून ती स्त्री मरण पावेल आणि त्या स्त्रीस- नवरा, सुखगां, सुखगी, असे अनेक वारस असतील तर तें स्त्रीधन तिच्या संततीनें सर्व घ्यावें, नवऱ्याची कांहीं मालकी नाही.

श्लोक. मनुः

जानन्यांसंस्थितायांतुसमं सर्वेसहोदराः

प्रजेरन्नात्करिष्यंभगिन्यश्चसनाभयः २९

वरील कलमांत ज्या स्त्रीचें स्त्रीधन असेल ती स्त्री मरण पावल्या नंतर तिच्या संततीनें तें धन घ्यावें, असें लिहिलें आहे, त्या प्रसंगीं जें धन घेणें असेल तें पुरुष संतती असेल तर त्याणीं, व कन्या संतती असल्यास त्यांणी व पुत्र कन्या असे असतील तरी त्यांणी ही समविभागें शंदून घ्यावें.

श्लोक. मनुः

स्त्रीधनंस्यादपत्यानांदुहिताचतदंशिनी

अप्रत्ताचेत्समूदातुलभतेमानमात्रकं ३०

वरील कलमांत समान विभाग घेण्या बद्दल सांगितलें आहे, परंतु त्यांत पुनः स्पष्टी करण करून विशेष नियम सांगतों.

एका स्त्रीस दोन कन्या असोन, त्यांत एक कन्येचा विवाह झाला आहे, व एकीचा विवाह होणें आहे त्या प्रसंगीं जिचा विवाह झाला नाही, तिजला मा व आपले भावाच्या विभागा बरोबर विभाग मिळाला पाहिजे. जिचा विवाह झाला आहे तिजला विभाग न मिळतां कांहीं अंशमात्र यावा.

श्लोक. कात्यायनः

गन्योबांधवैः सार्धंविभजेरन्समर्धकाः ३१

संशय येऊन निवृत्ती करणें आहे - एका स्त्रीस दोन कन्या असोन, त्यांचा विवाह झाला असेल, त्या प्रसंगीं माऊ आणि बहिणी यांचा विभाग समान करावा. आतां एकीचें मात्र लग्न झालें असेल तर तिजलां कमी हिस्सा मिळोन लग्न न झालेल्या कन्येस जास्त हिस्सा सणजे तिच्या माऊच्या हिस्सा बरोबर मिळावा.

श्लोक. मनुः

यास्तासांस्थ दुहितरस्तासामपि यथाह्नः

मातामत्याह्ननातकिंचित्सदेयंप्रीतिपूर्वकं ३१

ज्या स्त्रीस दोहित्र सणजे मुलीचा मुलगा असोन त्या मयत स्त्रीस मुलगा किंवा मुलगी अशी कसं संतती नसेल तर मात्र दोहित्रास त्या मुलाकडे आजीच्या स्त्री धनातून कांहीं अंश प्रीतीनें देऊन बाकीजो शेष राहील तो तिचा नवरा व गैरे वारसदार जे अस्तील त्यांणीं यथा विभागें करून वरील स्त्रीधन वाटून द्यावें.

श्लोक. मनुः

मातुस्तयौतकं यत्कालुमाश्रीभागवत्सः ३२

केवल कलौचीच मालकी.

विवाहाचे वेळेस वर, वधू सणजे नवरा नवरी हे उभयतां एकासनावर बसले असतां त्या नवऱ्या मुलीस जें धन मिळतें त्यास यौतक स्त्रीधन म्हणावें. असें वरील ११ वे कलमांत सांगितलें आहे, तसें स्त्रीधन असोन त्या स्त्रीस स्वतःचा वर, हीर, सासरी, मुलगा व मुलगी असे अनेक वारस असतां ती स्त्री मयत होईल, त्या प्रसंगीं त्या स्त्रीच्या जितक्या कन्या असतील, त्याच सर्व वारस होतील, बाकीचे कोणी वारस होणार नाहीत.

श्लोक. गौतमः

स्त्रीधनं दुहितृणां अप्रचानामप्रति

श्रितानांचेति अप्रतिष्ठिताः निर्धनाः ३४

अन्वाधेयक स्त्री धन, आणि भातृप्रीतिदत्त (नवऱ्यानें प्रीतीनें दिलेले) स्त्रीधन या खेरीज राहिलेले स्त्री धनाचे प्रकार मागे किंवा पुढें सांगितलें असून त्याच्या विभागा विषयीं सुद्धा व्हाव केला असेल ते प्रकार खेरीज करून, बाकीचें जें स्त्रीधन राहिलें तें पारिभाषिक स्त्रीधन असें म्हणावें. त्या विभाग कसा व्हावा याच बद्दल आख्या.

पारिभाषिक स्त्री धन असोन ज्या स्त्रीस तें स्त्रीधन मिळालें ती मुत

होऊन नवरा, पुत्र, दीर, इत्यादिक तिचे वारस असून कन्या ही आहे तर त्या धनाची मालकी त्या कन्येचीच आहे; इतर वारिसदार यांची नाहीं असें समजावें.

३. वरील रकम २ प्रमाणें, मृतस्त्रीच्या अनेक कन्या असतां त्यांन कांहीं विवाह झालेल्या असोन, त्या पैकीं, कांहीं सधन व कांहीं निर्धन व कांहीं अविवाहित असतील, तर त्याचा विभाग कसा व्हावा याचा खुलासा वरील रकमे वरून होत नाही. एतदर्थ खालच्या रकमेंत स्पष्टी करण करितों:—

४. एका मुलीचें लग्न झालेलें असोन ती सधन आहे, व दुसरी लग्न झालेली असून निर्धन आहे, व तिसरी अविवाहित अशा अनेक असतील तर त्या पैकीं जिवें लग्न झालें नसेल, तीस तें स्त्रीधन द्यावें; जर तिचीही लग्न झालेल्या असो न निर्धन असतील तर त्या सर्वांनीं समान वाटून घ्यावें; नवव्या क सधन अशा असतील तर ज्या निर्धन असतील त्यांस घाही सधन असतील तर त्यांसही समान वांटून द्यावें.

श्लोक. मनुः

स्त्रियास्तत्त्वं पद्मवेदितं पित्रादत्तं कथंचन ॥
ब्राह्मणीतत्त्वाद्दरेत्कन्यातदपत्यस्य वा भवेत् ॥
ब्राह्मणीतत्त्वेन कन्यातु सपत्नीमातुरपि धनं गृह्णाति ॥

एका पुरुषास दोघी बायलो का असोन त्या दोघांसही वरील कलमांतील स्त्रीधन मिळालें असतां त्या उभयतां स्त्रियांस पत्नीसही कन्या आहेत तर सांपल वरून असतील तर परस्परांनीं मग्न होऊन त्या कन्यांनीं वांटून घ्यावें. आतां उभयतां स्त्रियांस ही कन्या असतील त्या वारसांनीं रायविचाराने समान वांटून घ्यावें. जर उभयतां स्त्रियांस कन्या मुलींचिनसतील ब्राह्मण स्त्रियांस बापांनीं तिसमान भागाचे अनुक्रमानें विभाग करून घ्यावे. सदंर्ह कलमांतील विशेष पळेले धनास मात्र लागू आहे.

मान कन्या

श्लोक. नारदः

वरील कलमा आहे त्या दुहितरोभावे दुहितृणांत दत्तय इति ३६
न घ्यावें असें लिहिल्या विभागें ज्या स्त्रीस जें स्त्रीधन मिळालें असेल तें स्त्रीधन तिचे कन्या किंवा कन्या असतील मग्न होऊन आहे; परंतु त्या कन्या मृत असतील तर त्या कन्येचे जे वंशज जिवें राहिले त्यांणीं आपले आईचें स्त्रीधन समान वांटून घ्यावें.

मृत होतील, आणि स्वऱ्या वंश गा मुलगा व घ मुलगी अशीं दोन अर्पणें असतील आ. दे क इतें स्त्रीधन वर लिहिले प्रकारचें असेल त्या प्रसंगां गा आणि घ या उभयतांनीं समाज विभागून घावें. विभाग करणें तो रायविभागांतील अनुक्रमानें करावा.

मयूरवपंक्ति.

भिन्नमातृकाणांदुहिच्छृणांदौहित्राणां चाने
कपितृकाणांपितृतोभागकल्पनेति ॥ ३७ ॥

एका पुरुषास दोघी बायका असून त्या दोघींचेही स्त्रीधन असेल तेन्हां तें सम असो, किंवा विषम असो तत्राप त्या प्रत्येक बायकोस सम किंवा विषम मुलें असतील तरी त्याच्या विभागा होणें तो उभयतां स्त्रियांचें धन एकत्र करून स्त्रियांचें अनुक्रमानें सम विभाग करावा, पुढें दर एक स्त्रीचे मुलांचा विभाग हाणें तो त्या प्रत्येक स्त्रियांच्या बांलांतून रायविभागाच्या अनुक्रमानें द्यावा.

एका बायकोस दोघी मुली असून त्या स्त्रीचें स्त्रीधन असेल आणि त्या दोघी मुलींपैकीं एकीस जास्त व एकीस कमी, किंवा दोघीस समान मुलें असतील, किंवा एकीस मुलें असून एकीस मुलींच मुलें नसतील तत्रापि त्या दोघी मुलीचे दोन विभाग द्यावेन परग न्यातून त्या उभयतां मुलींचा अपुल्यानीं आप आपल्या आईचा विभागांतून धन समान वांटून घ्यावें. मूल विभाग करण्यास अपत्य आहोन किंवा नाहीत हे पाहण्याचें कारण नाही.

श्लोक. याज्ञ.

मातुर्दुहितरः शेषसृणात्ताप्यभूतेः न्वयः ३८

एकंदर स्त्रीधनांत कन्ये व दल बाधक वचन.

एका स्त्रीस एक मुलगा, व दोघी मुली असे वारस असतो ती स्त्री मयत झाली आणि तिचें स्त्रीधन असोन तिजला दुसऱ्याचें कर्ज देणें असेल तर मुलानें आईचें स्त्रीधन असेल तें घेऊन कर्जदाराचें कर्ज देणें असेल तें फेडावें; जर स्त्री धन ज्यास असोन कर्ज कमी असेल तर कर्ज फेडून बाकी जें अवशिष्ट राहील तें मुलीस वांटून द्यावें. कर्ज आणि स्त्रीधन समान असेल त्या प्रसंगां तें धन मुलानें घेऊन कर्ज फेडावें. कर्जापेक्षां धन कमी असेल त्या प्रसंगां कन्यांकडे कांहीं संबंध नाही. मुलानेंच तें धन घेऊन कर्जदाराचें कर्ज फेडावें.

श्लोक. कात्या.

दुहिच्छृणामभावेतुरिच्यपुत्रेषु तद्धनमिति ३९

ज्या स्त्रीस स्त्रीधन मिळालें असेल तिजला कन्या व दुहिते सृणजे कन्येचा वंश या

होईं पैकी, कोणीही नसतीच तर तिचे सुखगे नावूकिंवाते, जे वारस असतीच त्यांणीं अथ
अमाषें यथाविभागे स्त्रीधन वांटून घ्यावें

मयूरव पंक्ति.

विभजेरन्सताः पित्रोरुर्ध्वं रिक्थंरुणं क्षम
मिति याज्ञवल्क्योक्तं तत्पारिभाषिकातिरिक्त
विभागकर्तृनादिपरं ॥ तेन पारिभाषिकातिरि
क्तमात्रधनं दुहितृसत्वे पुत्रादय एव लभेरन् ३९

शंका घेऊन निवारण करणें आहे, ती अशी कीं, आईच वाप मृत झाल्या नंतर त्या
चें कर्ज व धन जें असेल तें त्यांच्या परोक्ष पुत्रांनींच सर्व वांटून घ्यावें म्हणोन दायवि-
भाग प्रकर्णति सांगितलें असोन स्त्री धनाच्या विभागा प्रकर्णीं कांहीं ठिकाणीं पुत्रास
विभाग न मिळतां कन्येसच सर्व मिळावें म्हणोन सांगितलें आहे, त्याजवरून विरोध ये
तो, परंतु त्या प्रसंगीं शास्त्रानेंच आज्ञा दिली आहे तेव्हां विरोध म्हणणें निरर्थक आहे. पित्रा
पुत्राचा विभाग होणे समई स्त्रीसविभागाद्वय विभागाचे आधारेणें देण्या विषयीं सांगितलें आ-
हे तें धन व स्त्रीनें शिल्प विद्या व कला कौशल्यें करून जें मिळविलें असेल तें धन अशा
दोनी धनांचा आईच्या परोक्ष किंवा आई असेल तरीही कन्येस कांहींच अंश न मिळतां
मुलानीच वांटून घ्यावें.

अतीतायासप्रजसिबांधवास्तदवाभ्युक्तः

ज्या स्त्रीस मुलींच संनती झाली नसून तिचें स्त्रीधन असेल, आणि ती म्हणजे
तें झाली असेल, त्या प्रसंगीं तिचा नवरा, बोर, सासू, सासरा, व त्या अमाषेच माळ इत्या-
दिक जे वारस असतील त्यांणीं तें स्त्रीधन दाय विभागा प्रमाणें यथा विभागे वांटून
घ्यावें.

श्लोक. मनुः देवलः मयूरवे.

आध्य ग्यध्यावहनिकं दत्तं च प्रीति कर्मणि ॥ क्नाद
मातृपितृप्रासं पद्धिं रूढीधनं स्मृतं ॥ वृत्तिराप्तर
णं इत्यादि ॥ ननिहारीं स्त्रिय इत्यादि ॥ ४० ॥

वासण जातीच्या विधवा स्त्री अवक तिच्या वापानें दिलेली, तसेंच त्या वि-
धवेनें स्वतः संभोगाद्वारे मिळकत असोन, तिजला पहिल्या मृतवत इत्यादींची वा
यकी, व दुसरी इत्यादी अवक असे दोवे वारस असतांही तिनें आपल्या मिळकतीचा नीति
व्यावहारिकद्वारे दाय केला असतां कांहीं हरकत नाही, परंतु सदर वार शास्त्री

उपजीविका चालली पाहिजे एतदर्थ संरस्थां राग, किंवा बक्षीस; अगर खरेदी दे
उं नये.

मयुरवपंक्ती.

अधनस्त्रीस्थावरमर्हतीत्यादिवचनानिबंदि
चारणादिदाननिषेधपराणिइत्यादि ॥

निपुत्रीक विभक्त झाल्या नंतरं मरणा पावलेल्याची बायको, व पुत्रां, व भाऊ
इत्यादिक वारस असतां मरणाची स्थावर जंगम मिळकत ही आहे तर त्या मरणा
च्या बायकोनें त्या मिळकतीचा उपभोग स्वतः करण्यास अगर दुसऱ्यास खरेदी
किंवा बक्षीस देण्यास त्या विधवा स्त्रीस अधिकार आहे. या प्रसंगां दीर व पुत्र
गे इत्यादिकोणी अधिकारी होणार नाहीत.

मयुरवपंक्ति.

कात्यायनः॥पितृमातृपतिभ्रातृइत्यादि॥

अनेकवर्षेतिइतोधिकमपिशक्तौस्थावरमपिचदेयमित्यं
तग्रंथेनयावज्जन्मनिर्वाहार्थंस्थावरदानेभर्तुःअधिकारो-
स्ति॥तथाचजीवहिभागेपत्यःसमांशकाःअनेनविभाग
प्राप्तस्त्रीधनमिदंआधिवेदनिकाद्यंचआदिपदेनरिक्थक
यसंविभागोपितत्रैवोक्तत्वात्

बायको, मुलगा, कन्या असे अनेक वारस असोना आपल्या विभागास आले
ली स्थावर जंगम मिळकत पुत्र गैर चालीचा असल्या कारणानें ती जिनगी विभागून
एक हिस्सा आपल्या बायकोस, व दुसरा हिस्सा आपल्या पुत्रास करून देऊन पुढें कां
हीं दिवसांनीं बाप मरून झाल्या कारणानें आईच्या हिशास आलेली मिळकत आप
ल्यास मिळावी म्हणोन पुत्र इच्छा करील तर त्यास ती मिळकत न मिळतां आई
कडेसच राहावी. आई मेल्या नंतर तिच्या ज्या कन्या व पुत्र असतील त्यांकडेसच
जावी. कारण जी मिळकत ज्याणें स्वतः संपादली त्याचा बय करण्याचा अधिकार
त्याचा त्यांकडेस आहे. राजवळस बापानें जो विभाग केला तो सशस्त्र असोना
आईच्या स्त्री धनावर ती जिवंत आहे तों परिचय लेकाची माळकी माहीं असेंस
मजावें.

श्लोक. याज्ञव. मनुः विष्णुः

स्त्रीणामन्यादशकृणदानेनाधिकारः किंतु मतिप. र

मित्राद्युक्तमेवताभिर्देयं ॥ स्त्रीधनंतुपतिभ्रातृपितृ
प्रासमित्रादिमिताक्षरोक्तद्रष्टव्यं ॥ नयोषित्पतिपुत्रा
भ्यामित्यादि ॥

नवरा, सासू, सासरा इत्यादिकांनी ज्या स्त्रीसजेदागिने दिले असतील त्याजवा-
नवरा सासू, सासरा इत्यादिकांनी केलेल्या कर्जा बद्दल सावकाराचा हुकूमनामा होऊन
त्या स्त्रीस दिलेल्या दागिन्यां वर राव लागून हुकूमनामा पुरा होणार नाही; परंतु व-
वरा सासूसासरा इत्यादिकांनी प्रपंच्या निमित्त कर्ज केले असोन ती स्त्रीही स्वतः प्र-
पंच करित असेल, व तिजला दुसरे कोणी वारस नसतील, व या दागिन्या खेरीज
दुसरी कांहीं इस्टेट तिज जवळ नसेल त्या प्रसंगी मात्र तिच्यादागिन्यांवर हुकूमनामा
पुरा होईल.

मयूखपंक्ति.श्लोक.मनुः

जनन्यांसंस्थितायांतुसमंसर्वेसहोदराः ॥ भजेरच्या
तुकरिक्तंभगिन्यश्चसनाभयः ॥ दुहित्रायभावेपु-
त्रपौत्राद्याः धनंरुणहीयुः ॥

ग्रंथकार

क, इजला रव, ग, घ, असे तीन पुत्र आहेत; त्यांणीं स्थावर जंगम नि-
कत वांटून घेतल्या नंतर त्याची मातोश्री क ही मयत झाली, तिजजवळ जें
तीचें द्रव्य होतें. त्याचें विभाग करतें समयी रव याणें दोन हिसे घेऊन ग
यास एक हिस्सा दिला, आणि घ हा मयत झाला, त्याचा अज्ञान पुत्र असा
जे मातोश्रीस एक हिस्सा दिला त्यास राहा वर्षे झालीं असोन ज्यास एक हिस्सा
मिळाला तो, व अज्ञान पुत्र मिळोन दोन हिसे घेणारावर किर्याद करिनात त
र त्याचा परिणाम काय होईल? अशी शंका येऊन समाधान:-

आईची भिळकत असेल ती आई मेल्या नंतर तिची मुलगी व मुलीचा मु-
लगा इत्यादिका त्या भिळकतीस वारस होतील; जे नसल्यास ती भिळकत पुत्रा
नीं व पौत्र असल्यास त्यांनीं समान वांटून घ्यावी. स्त्री धनाचा कमी किंवा जा-
स्तो हिस्सा मिळण्याचा त्यास अधिकार नाही.

समाप्त.

जायमानो वै बाह्याणि विष्णुं ऋणवाजायते ब्रम्ह
चर्येण त्रिषिष्यः यजनदेवेभ्यः प्रजयापितृभ्यः १

पुत्र व पौत्र झाल्या पासून काय उपयोग आहे याजबद्दल व्याख्या.

कोणताही मनुष्य उत्पन्न झाला असता तो, (देव, ऋषि, पितर) या तिघांचा क
णी होतो. त्यांत ब्रह्मचर्य श्रमांत जें घेत करावें लागतें तें केल्यानें ऋषींचे ऋणा
पासून मुक्त होतो.

ग्रहसाश्रमांत यज्ञयागादिक कर्मे केल्यानें देवांचे ऋणा पासून मुक्त
होतो. व पुत्रसंतती झाल्यानें सोम, यमादिक पितरांच्या ऋणा पासून मुक्त होतो.

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानंत्यमश्नुते २

ज्यास पुत्र झाला तो कांहीं लोका प्रत म्हणजे इहलोक या प्रत जिंकून परलो
क प्रत जातो, व पौत्र झाल्यानें स्वर्ग ब्रह्मादि लोका प्रत जाऊन अनेक रुखां प्रत ए
प्राप्ति करितो.

ज्यास पुत्रसंतती असेल ते लोक तिनीही ऋणा पासून मुक्त होऊन स्वर्गलोक
प्रत जातात, असें बरील कलसांत सांगितलें आहे; याजकरितां सर्वत्रांस पुत्र सं
तान असतें असा कांहीं नियम नाही. (नापुत्रस्य लोकोस्तीत्याद्यलोक
नापुत्रस्य लोकोस्तीत्याद्यलोक
ग्रन्थः) पुत्र नसतील तर ते पितर अधोगती प्रत जातात; याजकरितां अव-
रुध पुत्राच्या अभावां पुत्र प्रतिनिधि (दत्तपुत्र) विधियुक्त पेतला असतां ते
पितर मुक्ती प्रत प्राप्त होनात, असें शास्त्रांत सांगितलें आहे, एतदर्थ दत्तक पुत्र
अवश्य पेतला पाहिजे.

दत्तपुत्र असें कोणास ह्मणावें.

मातापितावादघातां यमद्विः पुत्रमापदि ॥ सह

शं प्रीतिसंयुक्तं संज्ञेयो दत्तिमः सुतः ॥ ३ ॥

आपत्काल म्हणजे ज्या स्त्री पुरुषांस मुक्तीं संवत्सरी नसेल, अगर संतती हो
ऊन नष्ट झाली असेल, अथवा संतती असोन ती निरुपयोगी झणजे वादलेला,
किंवा सूरकारी युद्धांत आल्यानें हद्दपार झाला, किंवा घरस्थोर झाला असें जे किंवा

सपादिक महारोगग्रस्त शाल्याने पुढें त्याचें लग्न वगैरे होऊन संतती होण्याचा संभव नसेल अशा अनेक रीतीच्या अडचणी ज्यास असतील तथा स्त्री पुरुषांस आई किंवा बाप अगर उभयतां मीतीनें आपला सजातीय पुत्र उदक घन पूर्व ज्यास देतात तो दत्तपुत्र असा समजावा.

आपत्काला शिवाय दत्तक देऊं नये. असें वरील वचनांवरून होतें, तेव्हां हा विषय केवळ देणारासच लागू होतो, घेणारास होत नाही, असें ग्रंथकार चाणीला गितलें आहे; परंतु पुढील वचनावर लक्ष देऊन पाहिलें असतां हा निषेध उभयतांसही लागू आहे असें होतें; कारण ज्यास पुत्र असून ते पुत्र पतित किंवा महापे गंयस्त, किंवा पुढील संततीस विरुपयोगी नसतील त्या प्रसंगीं मात्र दत्तक घेण्याची अपेक्षकता ग्रंथांत उत्पन्न होऊं पाजवून आपत्काला शिथिल होऊं नये असें पुत्र देऊं नये, व घेऊं नये, हा विषय उभयतांनीं मानिला पाहिजे.

(दत्तक घेण्याचा अधिकार कोण कोणत्या प्रसंगीं आहे.)

शौनकः

अपुत्रो मृतपुत्रो वा ॥ चंध्या वा मृतपुत्रा वा पुत्रार्थं समुपोष्य च ४

ज्या स्त्री पुरुषांस संतती होण्याचा संभव असून संतती होत नसेल, अगर ज्या स्त्रीचा नवरा मृत मात होण्याचे पूर्वी किंवा नंतर मयत झाला असेल, अगर ज्या पुरुषाची पत्नी मयत झाली असो, त्या पुरुषाचा हेतु उभय करणाऱ्याचा नसेल, किंवा ज्या स्त्री पुरुषास संतती झाली असून मयत असतां नवरा बायको किंवा नवऱ्याच्या अपभावी बायको, व बायकोच्या अपभावी नवरा यास आपले श्राद्धादिक पार लौकिक क्रिया व नाच लौकिक याचा लोप होऊं नये एतदर्थ पुत्राचा प्रतिनिधी म्हणजे दत्तक पुत्र घेण्याचा अधिकार आहे.

पंक्ति. दत्तमिमांसा.

नस्त्रीपुत्रंदद्याप्रतिगृणहीयाद्वा अन्यत्रानुज्ञानात् भर्तुरितनितुसधवायाएव ॥ विधवायास्तुज्ञासुसत्यापिभवतिअभावेज्ञातयःस्तेषामितिचर्चातात् ॥ स्त्रीणां होमानधिकारेपिब्राह्मणाद्वारोकर्तव्यः स्त्रीशूद्राःसधर्माःइतिविशेषवचनान्

दत्तक प्रकरणा.

नवरा जिवंत असून दत्तक घेण्या विषयी आज्ञा देण्यास लायक असेल तर त्याचीच आज्ञा घेऊन दत्तक घेणें तो घ्यावा. इतरांची आज्ञा घेण्याचें कारण नाही. नवरा मृत, किंवा पतित, अथवा फ्रिष्ट, अगर वेडा, अगर आज्ञा देण्यास असमर्थ असेल, तर अशा प्रसंगां निपुत्रीक स्त्रीनें दत्तक घेणें तो मासू, सासरे, व जाती इत्यादिकांची आज्ञा घेऊन, राजास कळऊन, शास्त्रोक्त, विधिपूर्वक, होमादिक वगैरे कर्म ब्राह्मणद्वारा करवून दत्तक घेण्यांस स्त्रीलाही पुरुषा, प्रमाणें अधिकार आहे; परंतु नवरा असेल तर त्याची व तो नसेल तर माता बंदाची आज्ञा घेतल्या वांचून दत्तक घेण्याचा अधिकार स्त्रियांस नसत नाही असें समजावें.

कोणता पुत्र दत्तक घ्यावा व तो देण्याचा अधिकार

कोणास आहे.

वसिष्ठः

शक्रशोणितसंभवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकस्तस्य
दान विक्रयपरित्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः न त्वेकं
पुत्रं दद्यात् ॥ प्रतिगृण्हीयाद्वासहित्राय ते पुरुषान्नज्येष्ठं
दद्यात् न प्रतिगृण्हीयाद्देति ॥ मातापितावादद्यात्तां यमद्भिः
पुत्रमापदीति शौनकीयात् ॥ बहुपुत्रेण कर्तव्यं पुत्रदानं
प्रयत्नतः ॥ ज्येष्ठपुत्रात्पितुः सम इति वचनात् ॥ माता
पित्रोरभावे पितुः समै रपि दातव्यं ॥ ६ ॥

ज्यास अनेक पुत्र आहेत त्याणें जन्म जेष्ठ म्हणजे प्रथमतः उत्पन्न झालेला पुत्र, व अवशिष्ट ज्येष्ठ म्हणजे वडील पुत्र मरण पावल्या नंतर बाकी राहिलेल्या पुत्रां मध्ये जो बचानें मोठा असेल तो असे अनुक्रमानें 'पूर्वाचा पुत्र मरण पावल्या नंतर जो अवशिष्ट असेल त्या पुत्रास सोडून याकी कनिष्ठ किंवा मध्यम जें पुत्र राहिले अशातील त्या पैकीं ज्या पुत्रास चौथे कलमांत सांगितलेल्या आपत्काळीं विधिपूर्वक स्त्रीतीनें आई, बाप, किंवा आईच्या अभावीं बाप व बापाच्या अभावीं आई या उभयपक्षांसच मुख्यत्वेन करून देण्याचा अधिकार आहे. कारण आई, बाप, यांच्या वीर्यापासून पुत्राची उत्पत्ती होणे म्हणून वशिष्ठ ऋषींनीं सांगितलें आहे. याज्जकरितां पुत्राचें दान किंवा विक्री अगर बक्षीस करणें आज्ञायास आई, बाप याणीच करावें. जर हे दोघे नसून दत्तक देण्याचा प्रसंग प्रचक्ष्य असतनास मात्र

वडील बंधूनेही दत्तक घ्यावा. कारण वडील बंधूस आई बापाचे ठिकाणी जा
ला आहे. म्हणोन त्यानेही घ्यावा. या शिवाय दत्तक देण्याचा अधिकार इतर
आहे. असें उघड कोणेही सांगितले नाहीं, म्हणोन इतरांनीं देऊं नये, हें सिद्ध
कोणत्या अनुक्रमानें दत्तक घ्यावा याज बद्दल विचार—

शौनकः

ब्राह्मणानां सपिंडेषु कर्तव्यः पुत्रसंग्रहः

तदभावे सपिंडे वा अन्यत्र तु न कारयेत् ७

ब्राह्मणा मध्ये दत्त पुत्र घेणें तो सपिंडज म्हणजे सात पिढ्यांतील जय
चा आपला सरखा भाऊ असेल त्याचा मुलगा घ्यावा. कारण बहुनाये
जाताना मेकथेसुत्रवाना मवेत् ॥ सर्वे ते नैव पुत्रेणापुत्रिणो म
ब्रवीत् ॥ अनेक सरख्या भावा पैकीं कोणी एखादा भाऊ पुत्रवान असल्या
त्या पुत्राच्या योगानें इतर पिढ्यांतील पुत्रीक भाऊही पुत्रवान होताना, असें मत वना
आहे. याजवरून दत्तक घ्यावा अशी कांहीं संधी राहात नाहीं; परंतु आपला
स एथक पुत्र असावा अशी ज्याची इच्छाच, असेल त्याणें दत्तक घेणें
आपल्या सरख्या भावाचा मुलगा नसेल तर सावत्र भावाचा या अनुक्रमानें सात पिढ्यांती
भावाचा मुलगा नसेल तर सावत्र भावाचा या अनुक्रमानें सात पिढ्यांती
जे असतील तेच उतर तर सावत्र भावाचा या अनुक्रमानें सात पिढ्यांती
त्र म्हणजे आठव्या पिढ्यांतील तर सावत्र भावाचा या अनुक्रमानें सात पिढ्यांती
वरील अनुक्रमानें सात पिढ्यांतील तर सावत्र भावाचा या अनुक्रमानें सात पिढ्यांती
जे १५ व्या पिढी पासून एकविसाव्या पिढींतील जे असतील त्याचे पुत्र व
ल अनुक्रमानें सात पिढ्यांतील तर सावत्र भावाचा या अनुक्रमानें सात पिढ्यांती
जे ३२ व्या पिढी पासून २८ पिढींतील जो असेल त्याचा घ्यावा. त्या तरे
इतर कोणत्याही दत्तक घेऊं नये.

श्लोकः शौनकः

क्षत्रियाणां स्य जातौ वै गुरुगोत्रसमो विवा

सपिंडा मध्ये दत्तक घेणें असेल तर आपल्या जातीतील सपिंडा
नसतील तर वरील १२ कळमांतील नियमा प्रमाणें घ्यावा; जर सपिंडा व अस
ही उतर तर गुरु गोत्राशि समान गोत्रज स्वजातीय जो मुलगा असतील

दत्तकप्रक०

शौनकः

वैश्यानां वैश्यजातेषु

वैश्य ह्यणजे याणी जातीं तीळ निपुत्रिक याणी वरील साहावे व सांत वे कलमांतीळ नियमा प्रमाणें स्वजातीय सपिंड व असपिंड पास दत्तक घ्या या जातींत गुरुगोत्राचे समान गोत्रज्यांचा दत्तक होत नाही.

शौनकः

शूद्राणां शूद्रजातिषु ॥ दोहित्रो भागिने

यश्च शूद्रस्यापि च दीयते ॥ ९ ॥

शूद्रजातीं मध्ये वरील ६ वे कलमा प्रमाणें सपिंड व असपिंड व नसेच दोहित्र ह्यणजे मुलीचा मुलगा व भागिनेय ह्यणजे बहिणीचा मुलगा असे ही एकंदर आपले जातींतीळ दत्तक होतात.

शौनकः

शौनको हंप्रवक्ष्यामि पुत्रसंग्रहमुत्तमं ॥ वंध्यावासूतपुत्रा
वापुत्रार्थसमुपोष्यच ॥ वाससीकुंडलेदत्त्वा उष्णीषां
गुलीयकं ॥ आचार्यधर्मसंयुक्तं वैष्णवं वेदपारंगं ॥ बर्हिः कुशमयं चैव
पालाशं चैधमेव च ॥ एतानां हस्तबंधूंश्च ज्ञातीनां द्रुयतत्त्वतः ॥ बंधूं
श्चान्नेन संपूज्य ब्राह्मणांश्च विशेषतः ॥ अन्वाधानादि
यत्तत्र कृत्वा ज्योत्सवनादिकं ॥ दातुः समक्षंगत्वा तु पुत्रं
देहीतियाचयेत् ॥ दाने समर्थो दाता सौम्येयश्चेति च पंच
भिः ॥ देवस्य त्वेति मंत्रेण हस्ताभ्यां प्रतिगृह्य च ॥ अंगा
दंगोत्कचं ज स्वाचाघाय शिशुमूर्धनि ॥ वस्त्रादिभिरलं
कृत्य पुत्रं छायागतं शिशुं ॥ नृत्यगीतैश्च वाद्यैश्च स्वस्ति
शब्दैश्च संयुतः ॥ ग्रहमस्यैधवाधाय च रुद्रैश्च विधानतः
सिद्धकृदादिशेषंच कृत्वा होमं समापयेत् ॥ १०

दत्तक कोणत्या जातीनें व्यावा याज बदल विधी.

निपुत्रिक स्त्री, किंवा पुरुष याणीं दत्तक घेण्याचे दिवशीं उपवास करून कर्त्तव्य, व कुंडलें, व आंगठ्या, शोळा, पागोटें इत्यादि अलंकार व दर्प, सविधा इत्यादिक. होमास उपयुक्त पदार्थ घेऊन, आपल्या उपाध्यास व आप

भाऊबंद, जाती इत्यादिकांस बोलाऊन, सरकारास कळऊन त्या दिवशीं बाह्य भोजन व क्षा
 ति भोजन करून अग्न्याधानादि तंत्रांत सांगितलेले आज्योत्सवनादिक कर्मे करून ज्याचा पु
 त्र घेण्याचा असेल त्याच्या समक्ष जाऊन सर्वत्रांचे देवत मला पुत्र द्या असें झुणाचें प
 ग देणारानें मी पुत्र देण्यास समर्थ आहे, असें सांगितल्या नंतर त्याच्या मुलास आपले
 जबळ घेऊन त्याचा अंगस्पर्श करून, मस्तक हुंगून व त्यास वस्त्रादिकांनीं अलंकारयुक्त
 करून आपल्या घरीं स्मारमानें बाजत गात्रत आणून खाजबरोबर होम वगैरे करून त्या
 स पुत्रादत्तक घ्यावे.

पंक्ति. दत्तमिमांसा.

असगोत्रजः संस्कृतो न ग्राह्यः ॥ पितुर्गोत्रेण च पुत्रः
 संस्कृतः पृथिवीपते ॥ आचूडो तं न पुत्रः सः पुत्रतां
 याति चान्यतः ॥ दत्ताद्या अपित न यानि जगोत्रेण सं
 स्कृताः चूडोपनयसंस्कारानि जगोत्रेण संस्कृताः ॥ द
 ताद्यास्त न यायेत्स्वयथा दास उच्यते ॥ गृहीत्वा यंच
 वर्षीयं पुत्रेष्टिं प्रयमंचरेत् ॥ ११ ॥

असगोत्र झणजे आपल्या गोत्राशीं भिन्न गोत्र दत्तक घेणें असेल तर किती बपा
 चा घ्यावा याचा विचार ज्या मुलाचें बोल व (जाबळ काढणें) किंवा उपनयन (मुंज्य)
 झालें नसोन सुमारें पांच वर्षे बयाचा असेल तशी मुलास पूर्वीं सांगितल्या किधिपूर्वक
 दत्तक घेऊन पुत्रेष्टि व चौकल उपनयन वगैरे संस्कार आपल्या शास्त्रिंनीं मंत्रानें करावे
 णजे तो दत्तक पत्ताशास्त्र होऊन आपल्या गोत्रांत येतो, पांच वर्षीं पुत्र अधिक बपा
 चा दत्तक घेतल्यास तो सशास्त्र होणार नाही. असें विज्ञानेश्वर, व मधुसूदन, व वीरमित्रोदय
 इत्यादिक ग्रंथांत सांगितले आहे.

दत्तकौस्तुभे वसिष्ठः

अन्यशास्त्रोद्भवो दत्तः पुत्रश्चैवोपनायितः ॥ स्वगोत्रेण
 स्वगृह्येणाक्तविधिना गोत्रता मिधात् ॥ स्वशाखाभागे

दत्त कौस्तुभे मकार चांणीं मींजी बंधन शाल्यावरही असगोत्री दत्तक घ्याऊ असें सां
 गितलें आहे, परंतु त्या ग्रंथावर भरवसा ठेवण्या जोगा नाही. कारण एक देशी मत
 असून त्याज वरून बहुत ग्रंथास विरोध येतो म्हणोन तसें करणें युक्त नाही.

पंक्ति. दत्तमिमांसायांच परं मयूखे.

सगोत्रदत्तकस्य नायं नियम इति परिणीत उत्पन्नपु

त्रोपिदत्तकोभवति इति भावः १३

नियम

सगीत्री दत्तक घेणें असल्यास त्याचें वय अमुक असावें असा वाही शास्त्रांनः स्पष्ट संग्रह तडी नसून सगीत्री पुत्रवानही दत्तक होतो असें काहीं ठिकाणीं सांगितले आहे त्याजवरून पाहतां कितीही वर्षांचा सगीत्री मुलगा असेल तरी त्यास दत्तक घ्यावा असें होतें.

चारी वर्षांतील ओकांनीं दत्तक घेणें तो आप आपले जातींतील घ्यावा असें बरील कलमां वरून होतें, याजकरितां देशास्त, कोकणास्त, व द्रविड, श्री वैष्णव, इत्यादिकांची वा ह्मणां मध्यें गणना आहे, अर्थात् देशांतीं कोकणास्थाचा तसेंच द्रविडांनीं श्री वैष्णावांचा दत्तक घेतला असतां हरकत नाही असें किती एक ओकांचे संशय आहेत त्याचें समाधा न खालचे कलमा वरून होईल.

श्लोक. त्रोनकः

सर्वेषामेव वर्णानां जातिष्वेव न चान्यतः १४

बरील साहाये, सातवे, आठवे, नववे, कलमांन दत्तक घेण्याचा प्रकार सांगितला आहे तो ज्याची श्राव व जात व वर्ण ज्या प्रमाणें असेल तशांचा (त्यांतील आपली ता ती म्हणजे शरीर संबंध ज्याची होण्याचा संभव आहे) मुलगा दत्तक घ्यावा असें सांगित ले आहे ह्मणोन कोकणास्थांनीं देशाच्या व देशांतीं श्री वैष्णावांचा अशा प्रमाणें ज्याचा शरीर संबंध होत नाही त्यांनीं एक मेकांचा दत्तक घेऊ नये, असा निबंध स्मृतिकारांनीं के ला असोन या प्रमाणेंच दत्तकौस्तुभ व दत्तमीमांसा इत्यादि ग्रंथकारांचेही मत असून त्या जी आख्याही अशीच केली आहे.

पंक्ति. दत्तमीमांसा.

अपुत्रेण स्रुतः कार्यः यादृक्तादृक् प्रयत्नतः इति ॥ अत्र पुत्रप्रदपौत्रप्रपौत्रयोरुपलक्षणात् ॥ तस्मात्पुत्रपौत्रप्रपौत्राः यस्य यासां च अन्यतराः संति ते तैः दत्तपुत्रो न ग्राह्यः ॥ १५ ॥

कोणी कोण कोणते दत्तक पुत्र घेऊ नये याचा विचार—

ज्या पुरुषास किंवा स्त्रीस पुत्र, पौत्र, किंवा प्रपौत्र वसनील त्यांनीं जवळचा सवि- ड सगोत्र सख्या भावांचा पुत्र दत्तक मिळत असेल तर इतर पुत्र घेऊ नये, कारण एका बापा पासून एका आईचे पोटीं झालेले सहोदर बंधू या पैकीं, एका बापास पुत्र झाला असतां बाकीचे बंधू सर्वही पुत्रवान् होतात असें मनुस्मृतिकारानें सांगित ले असोन या प्रकरणाने सातवे कलमांन ज्या प्रसंगीं दत्तक घेण्याची संधी आहे त्या प्रसंगीं भावांचा पुत्र दत्तक घेण्यास योग्य असतां भिन्न मालक किंवा भिन्न पित्रक

यांचे पुत्र दत्तक घेऊं नये.

दत्तमीमांसा.

भ्रातृणामिति पुंस्त्वनिर्देशात्सोदराणां भ्रातृभागिनीना
मपि परस्य पुत्रगृहीतत्वाभावो वगम्यते ॥ बृहद्गौतमः ॥ ब्राह्म
णादित्रयेनास्ति भागिनेयः स्मृतः क्वचित् भागिनेयपदं भ्रातृ
पुत्रस्याप्युपलक्षणं ॥ स्त्री पुंस्त्वजातिभेदादित्यलं विस्तरेण १६

आप आपल्या भावास परस्परांनीं दत्तक घेऊं नये, तसेच आई बापाचे पोरीं जन्म
घेतलेली बहीण भावंडें चाणीं परस्परेणं भावाचा मुलगा बहिणीनें व बहिणीचा मुलगा भावानें द
त्तक घेऊं नये; परंतु बहिणीचा मुलगा बहिणीनें व भावाचा मुलगा भावानें असे परस्पर
रें घावे व घ्यावे. कारण एक जात ज्याची असेल त्याणीं परस्परां दत्तक घ्यावा स्त
णोन जें येथें सांगितलें आहे तेथें जात या शब्दांत स्त्री पुरुषांचा समावेश करावा.

दत्तमीमांसा.

अपुत्रस्य पितृव्यस्य तस्य पुत्रो भ्रातृजो भवेत् ॥ स एव तस्य
कुर्वति श्र्यां पू पिंडोदकक्रिया मिति ॥ बृहस्पतिपराशर
स्मरणात् ॥ १७ ॥

दत्तक घेतल्या चांचून कोणचा पुत्र दत्तक घेतल्या प्रमाणें होतो.

निपुत्रिक मयत/मुलत्याचा पुत्र ह्मणजे पुतण्या हा दत्तक घेतल्या नसोनही मयता
च्या जिंदगीचा वारस होतो. आणि मयताचे श्राद्धादिक पिंडक्रिया त्यागेंच करवई अ
सें आहे ह्मणोन पुतण्या हा मात्र विधिपूर्वक दत्तक घेतल्या चांचून पुत्र होतो.

दत्तकौस्तुभे.

दुहित्रभागिनेयवर्जं विरुद्धसंबंधा पत्यापुत्रत्वबुद्ध्यन
हं भ्रातृपितृव्यमातुलवर्जं च ॥ तथा स्त्रीवर्जं च ॥ १८ ॥

दत्तक घेणारास दत्तक होणाराचें नातें पुत्राप्रमाणें असून दत्तक होणाराच्या
मातृप्रीती दत्तक घेणाराचा विवाह केवा असतां तर योग्य होता असा संभव अ
सला पाहिजे; तसा संभव नसेल तर दत्तक घेऊं नये, असे जे शास्त्रादें निषेध के
ले आहेत ते अनुक्रमानें सांगतां:

१. दुहित्र ह्मणजे दत्तक घेणाऱ्याच्या मुलीचा मुलगा व नातु वगैरे.

२. भागिनेय ह्मणजे दत्तक घेणाऱ्याचे बहिणीचा मुलगा.

३. भ्रातृज ह्मणजे दत्तक घेणारी जी स्त्री तिच्या भावाचा मुलगा.

दत्तक प्रकरण.

(९)

४. भ्राता झणजे दत्तक घेणाऱ्याचा सरला, व साधन, व सुलत, बंधू.
५. कन्या, स्त्री, दत्तक होत नाही- कारण पुत्राच्या ठिकाणी यांस मानिल्यानाहींत.
६. पितृव्य झणजे दत्तक घेणाऱ्याचा जुलत जुलता व बाप, आज्ञा, पणजा, इत्यादि.
७. मातुल झणजे दत्तक घेणाऱ्याचा मामा व अशा नात्याचे जे असतील ते.
८. आत्म बंधू झणजे दत्तक घेणाऱ्याचे मामीचा, मावशीचा, आतेचा, मुलगा.
९. पितृबंधु झणजे दत्तक घेणाऱ्याचे बापाच्या आतेचा व मावशीचा व मामीचा मुलगा.
१०. मात्र बंधु झणजे आपले आईच्या मावशीचा व मामीचा मुलगा.

नारदः

आचार्यमित्रमगिनीसरिवशिष्यपुत्रः प्रात्राजिकः श्वशुरज
 श्रसगोत्रजश्च ॥ साध्वीयथायुक्तमवर्णजश्चतथैवपुत्रः श
 रणागतायाः १ ॥ आचार्यपुत्रमारभ्यशरणागतपुत्रकाः ॥ वि
 रुद्धबंधुसंबंधा दत्तकत्वेतुवर्जिताः ॥ १९ ॥

कोणत्या स्त्रीशीं व्यवहार झाला असतां मातेशीं गमन केल्या सारखें होतें,
 या विषयीं विज्ञानेश्वर ग्रंथकार यांणीं स्त्रीसंग्रहण प्रकरणांत विस्तार केला आहे ;
 आतां या दत्तक प्रकरणांत दत्तक होणाऱ्याची मातोश्री, दत्तक होणार याची बायको
 किं बहुना लग्न झालें असतें तर होती अशा नात्याचा समावेश होणारी भावजप्रेम
 सखी पाहिजे, झणोन छिहिलें आहे, तेव्हां दत्तक घेणें तो खालीं जे पुत्र दर्शविले
 आहेत तथा पुत्रांस घेऊं नये. कारण जर दत्तक घेतला असतां त्या पुत्राच्या आईच्या
 ठिकाणीं दत्तक घेणाऱ्याच्या बायकोचा समावेश होतो. अर्थांत त्या पुत्रास दत्तक घेतले
 असतां दत्तक घेणारा मात्र गमन करण्यास प्रवृत्त झाल्याचा दोष होतो. तसेच जो दो
 षी झाला त्यास कोणतेंही कर्म करण्याचा अधिकार नाही. व विरुद्ध बंधु संब
 धा मुळें त्या पुत्रास दत्तकही घेऊं नये, असें होतें याजकरितां ते पुत्र कोण कोण
 ते ते खालीं दर्शवितों :-

१. आचार्य पुत्र झणजे आपल्यास मंत्रादीक उपदेश करणारा जो गुरू त्या
 चा पुत्र.

२. मित्र पुत्र झणजे स्नेही याचा मुलगा.

३. मगिनी सखी पुत्र झणजे बहिणीच्या मित्रिणीचा मुलगा.

४. सत्तुष्टिय पुत्र झणजे आपल्या पाशीं मंत्रोपदेश घेतल्याचा मुलगा.

५. प्रात्राजिक झणजे संन्याशा प्रमाणें वागणारीचा मुलगा.

६ स्वशस्त्रज्ञाने, सामान्या मुलगा म्हणजे मेहुणा.

७ संगोत्रज्ञाने आपल्या गीत्रांत उत्पन्न झालेली जी तिचा मुलगा.

८ साध्याय स्त्राणजे पातिव्रत्याने वागणाऱ्याचा मुलगा.

९ धात्रीय आपले दाईचा मुलगा.

१० उत्तम वर्णज्ञाने आपल्याहून जे श्रेष्ठ त्या जातीतील मुलगा.

११ शरणागता पुत्र स्त्राणजे आपल्यास जी शरण आलेली तिचा मुलगा.

अशा प्रकारचे पुत्र दत्तक घेऊं नये असें समजावें.

ग्रंथकार.

ब्रह्मचारी व सन्यासी या उभयप्रतींनी दत्तक घ्यावा किंवा नाही? याजबद्दल

पुत्र होण्याचा संभव असून कोणी मनुष्य निपुत्रीक किंवा मृतपुत्रीक असेल तर त्याणीं दत्तक घ्यावा असें मागे सांगितले आहे याजकरितां ब्रह्मचारी याची गणना लग्न होई तों पर्यंत निपुत्रीकांत होत नाही म्हणून त्याणें दत्तक घेऊं नये.

तसेंच सन्यासी याची गणना निपुत्रीकांत होत नाही कारण सन्यास घेते वे

ळेसच (काव्याणां कर्मणां सन्यासं कलयो विदुः ॥ इ. भ. गी.

इति भगवद्गीतोक्तेः) सर्व काव्य कर्म व अधिक अमुष्मिक कर्मांचा त्याग

करून केवळ सुक्तीच मिळावी अशा हेतूनें आश्रम घेतला असून त्याणें आर-

ण्यांत राहून उपजीविके करितां सिद्धान्त मिळावा या मागाची या खेरीज त्याणें

दानादिकें करून इष्ट वगैरे संपादन करूं नये, असें सन्यास धर्मांत सांगितले

आहे; त्या प्रमाणें जी वागणूक करितो ती उत्तम गतीस जातो. अशा प्रसंगीं

पुत्रांचीं पारलौकिक क्रिया केल्यानेंच उत्तम गतीस जातो, असें नाही स्त्राणोत्स

न्यायास जी नियम सांगितला आहे, त्या नियमांचें उल्लंघन करून दत्तक म्हणून

न एखादा पुत्र घेईल तर ती आपल्या धर्मांतून काढली किंबहुना झाल्या प्रमा

णें होईल; याजकरितां सन्याशांनीं दत्तक घेऊं नये, दानादिकें करून इष्ट संपादन क

रूं नये, असें शास्त्रांत सांगितले आहे; परंतु गुरु अथवा आचार्य अशा स्थानीं मा

रून कोणी कोणत्याही रीतीनें धन अर्पण केले असेल तर तें धन शिष्यांनीं घ्या

वें; असें दायविभागांत सांगितले आहे. अर्थातच दत्तक घेऊं नये.

श्लोक. शौनकः

वंध्यावाप्तपुत्रावेत्यत्र पुत्रपदं पुत्रपौत्रप्रपौत्रयोरुपलक्षणां २०

अथ मुलगा किंवा नातु किंवा पणतु या तिघां पैकीं कोणीही असल्यास

ते निपुत्रीक होत नाहीत, ह्मणोन त्या वचनाचा अर्थ आहे. याजकरितां सुनेनें दत्तक घेतला असेल तर सासूनें दत्तक घेऊं नये, हें उघडच आहे; परंतु पूर्वीं सासूनें दत्तक घेतला असेल तरी सुनेनें दत्तक घेण्या विषयीं प्रतितबंध नाही. कारण सासूनें जो पुत्र दत्तक घेतला त्याचा समावेश सुनेच्या पुत्राच्या ठिकाणी होत नसून सूनही निपुत्रीक राहते ह्मणोन सुनेनें दत्तक घेतला असतां सुनेच्या दत्त पुत्राचा व सासूच्या दत्तपुत्राचा वारसा जुलता व पुत्रपणा या प्रमाणें होईल असें समजावें.

श्लोक मनुः

सर्वाशामेकपत्नीनामेकाचेसुत्रिणीभवेत् ॥ सर्वास्तेतेनपुत्रेण
पुत्रिणोमनुरब्रवीत् २१

एका पुरुषास एकी किंवा त्याहून अधिक स्त्रिया असून पैकीं एखादीस अवर स असेल किंवा नवरा असतां गरोदर असून नवरा मरत झाल्याचे पश्चात् पुत्र झाला असेल किंवा तसाच दत्तक घेतला असेल तर राहिलेल्या स्त्रियांस दत्तक घेण्याची संधी गृहीत नाहीं. कारण एकंदर बायकांतून कोणा एखादीस दत्तक किंवा अवरस पुत्र असेल तर बाकीच्या सर्व निपुत्रीकही पुत्रवान होतात, असें मनुनें सांगितलें आहे; याजकरितां दत्तक घेण्याची संधी इतरांस ग्राह्य नाहीं.

नारदः

यद्वतं स्यादविज्ञानादत्तमितितल्मृतमिति ॥ अंतर्गृणहास्य
दत्तयोमोहाद्यश्चप्रयच्छति ॥ अदेयदापकोदंड्यस्तथाद
त्तप्रतीच्छकइति ॥ २२ ॥

जन्म जेष्ठ, किंवा अवशिष्ट ज्येष्ठ, अगर मुळचा एकच असेल तर तोही दत्तक देऊं नये, असें मागें सांगितलें आहे; परंतु जर अशा पुत्रास कोणी दत्तक देईल किंवा घेईल तर त्याचा परिणाम काय व्हावा? याज बदल विचारून दत्ताप्रदानीक प्रकरणांत असें सांगितलें आहे कीं, जर कोणतीही वस्तू न समजतां किंवा शास्त्रांत जे मुद्दम निषेध सांगितले आहेत ते न समजतां किंवा जाणून बुजून नेमाचें उलंघन करील तर तो सदहू वस्तु दिल्या प्रमाणें होत नसून परंतु ही व्हावी, आणि साजबदल देणारे व घेणारे यांजकडून राज्यानें दंडही घ्यावा, असें सांगितलें आहे याज करितां जन्मजेष्ठ, किंवा अवशिष्टजेष्ठ दंडही घ्यावा, असें सांगितलें आहे याज करितां कोणी देईल किंवा घेईल, तर तो पुत्राच्या आ अगर मुळींच एक पुत्र असून तो कोणी देईल किंवा घेईल, तर तो पुत्राच्या आधिकासमय न पवितां, दासपणाप्रव याज दत्तक देणारा, व घेणाराच्या क्रिया क

धर्मशास्त्र.

कर्मांतर वगैरे करण्याचाही अधिकार त्यास येत नाही. एतदर्थ दत्तक दिल्या
सेल त्यास परत घ्यावा, परंतु तो पुत्र असतो तो दत्तक दिला असेल तर त्या
घेणारानें जे संस्कार वगैरे केले असतील, तितके संस्कार दासपणातून सुट
होण्या करितां ज्याचा पुत्र असेल त्यांणीं करून परत घ्यावा. जर तो पुत्र स
असेल तर संस्कार न करितां तसाच परत घ्यावा. कारण दत्तक देणारानें
व घेणारानें गोत्र, एकच आहे, याजकरितां संस्कार करण्याचें कारण नाही. ति
न गोत्र असेल तर मात्र आपले गोत्रांत येण्या करितां संस्कार केले पाहिजेत.

श्लोक.

यः शास्त्रविधिसुत्तुज्यवर्तते कामकारतः ॥ न स सिद्धिम्
वाप्नोति न स्मरं न परंगतिं ॥ इति शास्त्रोक्तत्वाच्छास्त्रमर्या

दयेव सर्वैस्थेयम् २३

कोणतेंही कृत्य करणें शास्त्रास शास्त्रांत जी मर्यादा व नियम व विधीस
गितले आहेत, त्यांचें उलंघन करून स्व इच्छेनें एखादी क्रिया करितो तो कोण
त्याही सिद्धी मत्त याचत नसून दोषी होतो असें दत्तक ब्रह्मोश्च प्रकर्णीत सांगितलें
आहे. याज करितां शास्त्राची आज्ञा उलंघन करूं नये. केल्यास राजदंडास पात्र
होईल.

वीरमित्रोदयः पंक्तिः.

ऋणमात्मीयवसिष्ठमित्यादिना आत्मीयमृणं आत्मनो दियं
मिति सिद्ध्यति ॥ यदिविधिवद्दानं न जातं तदा परिकीर्य पुत्र
लाभस्य तेज नयितुरेव स इति जनयितुं कथं हरोपीति तादृश
कथ्याहृणं दापनीयं ॥ यदिविधिवद्दानं संपत्तिस्तदा गोत्र
रिस्थे जनयितुं न भजे इति मः स्मृत इत्यास्मृतिभिः जन-
यितुं पुत्रत्वाभावात् पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयमिति विधिरेव न प्रस-
ज्यत इति बोध्यम् ॥ शौनकायाज्ञवल्क्यवचनात् ॥

अ या नावाच्या मनुष्यानें दत्तक होण्याचे पूर्वी कर्ज करून तें भफेडतां आ
ई बाप यांनीं दत्तक दिल्या कारणानें त्यास दत्तक झाला; पुढें पहिल्या
घराण्यातील आई बाप मयत झाले असून त्यांजला दुसरे कोणी वारस न
सतां त्याची इस्तेवही नाही या कारणानें सावकार याणें दत्तकावर पहिल्या
कर्जाबद्दल फियाद केली तर ती फियादसह दत्तकावर चालेल किंवा नाही? अशी

पहिले घरीं असनां कर्ज करून नंतर दत्तक झाला असेल तरी दत्तक झाल्या वर कर्जाचे नबाबदारीतूनतीमोकळा होत नाही; याजकरितां ज्या घरीं दत्तक झाला त्या घरीं त्याची तेथे मिळकत असेल त्या मिळकतीवर किंवा खुद त्याज वरच फिर्मादीचा निवाडा होण्यास हरकत नाही.

श्लोक.अतिः

अपुत्रेणैव कर्तव्यः पुत्रः प्रतिनिधिः सदेति वचनात्पू-
र्वं गृहीत दत्तको यद्यशास्त्री यो अन्यायो वाचेत्स निव-
र्तयितव्यः ॥ द्वितीयो ग्राह्यश्चः अपुत्रत्वरूपाधिकारित्व-
स्य निराबाधात् ॥

अ हिणें बया नावाचा पुत्र दत्तक घेतला असून पुनः तो दुसरा घेण्यास इच्छि-
ते, तर तिजला दत्तक घेण्याचा अधिकार आहे किंवा नाही? अशी शंका ये-
ऊन निवारण-

जर अ हिणें पूर्वी ब या नावाचा घेतलेला दत्तक बरील नियमा प्रमाणें विधि-
युक्त व घेण्यास लायक नसोन घेतला असेल तर मात्र तो रद्द होऊन दुसरा दत्तक
घेण्यास हरकत नाही. जर तो घेण्यास लायक असोन विधियुक्तही घेतला अ-
सेल तर जो पर्यंत तो दत्तक पुत्र किंवा त्यांचे पुत्रपौत्रादिक वंश जिवंत असतो
त तो पर्यंत पुनः दत्तक घेण्यास कांहीं मार्ग नाही, असें समजलें पाहिजे.

काशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे तृतीयपरि-
च्छेदे दत्तक प्रकरणास्य मेत हाक्यम्

असंभवे सगोत्रसपिंडेषु कृतोपनयनोपविवाहितोपि
दत्तको भवति ॥ असंजातपुत्र एव विवाहितो ग्राह्य इति मे-
प्रतिपाति

अ या नावाचे मनुष्यास ब वक असे दोन पुत्र असनां त्या पुत्रां पैकीं ब यास
पहिल्या घरीं एक पुत्र झाला असून अ नें ड यास ब याजला विधिपूर्वक द-
त्तक दिला; नंतर ब हा आपल्या बायकोसह वर्तमान दत्तक घरीं गेल्या नंतर
त्यास तेथें दोन पुत्र होऊन पुढें ब हा मयत झाला, कांहीं दिवसांनीं ब याजला
पहिल्या घरीं झालेला पुत्र दत्तक घरीं झालेल्या पुत्राजबळ आपला हिस्सा माग-
तो, तसेंच दत्तक घरीं झालेले पुत्र पहिल्या घरीं झालेल्या पुत्राजबळ आपला
हिस्सा मागतात तर या उभयतांसही परस्परे आपआपले हिस्से मागण्याचा

अधिकार आहे किंवा नाही, तसेच अ पाणें आपला पुत्र ह्या पास दत्तक दिल्या तो यथा शास्त्र आहे किंवा नाही, जर ब्र ह्या विधियुक्त दत्तक झाला असे ल तर तो अशास्त्र होईल किंवा कसें? अशी शंका घेऊन निवारणा -

अ पाणें ब्र याजला जो दत्तक दिला याजबद्दल शास्त्रांत स्पष्ट वचन केले ही नाही. आतां मयूखकार यांचें म्हणणें पुत्रवान दत्तक घेतला असतां (दत्तकस्तुपरीणीतेऽसन्पुत्रोपिभवतीतितात्परणाः॥युक्तचैतत्ताधकाभावात्) बाधक नाही असें आहे; परंतु बरील ग्रंथकार यांचें म्हणणें पुत्रवान दत्तक घेणें हें सयुक्तिक नसावें असें आहे तर आतां सारास्तर विचार पाहिला असतां उभयतांचेही म्हणण्यास अनुकूलता सुद्धीच नाही; परंतु उघड दिसतें कीं, जर पुत्रवान दत्तक घेतला असतां जो दत्तक होतो तो मात्र विधियुक्त होतो; परंतु दत्तक झालेल्याच्या पहिल्या घराण्यांतील पुत्राचा विधि दत्तक झालेल्या घराण्यांत होत नाही याज करितां पहिल्या घरांत झालेला पुत्र दत्तक झाल्या नंतर झालेले दत्तकाचे पुत्र हे परस्पर बंधू प्रमाणें होत नसून त्यांचा विभाग परस्परही घेण्यास अधिकार नाही हें सिद्ध आहे, असें वारतें.

राजकीय नियम.

सरकारची सर्व्हेलर पत्रें रिविन्यु कमिशनर साहेब व कलेक्टर साहेब यांस सादर झालीं त्यांतील हांशील.

नंबर १८१९ तारीख ५ अक्टोबर सन १८३७ इसवीचे झालें त्यांत हांशील - गांवचे वतनदार पाहिल कुळकर्णी यांस आपले कुटुंबांतील भाऊबंदांच्या सल्ल्यानें दत्तक मुलगा घेण्यास इच्छित असोब त्याचे वतन रुपये शंभू राहून ज्यास उल्लानाचें नसेल त्या प्रसंगीं दत्तक घेण्याची परवानगी देण्यास कलेक्टरास अधिकार दिला आहे.

नंबर १६५४ तारीख १४ माहे जुलई सन १८३८ यांत हांशील पर्दातील सरदारांचे दत्तक घेण्या विषयीं हुकूम माराण्याच्या अर्ज्या करदार लोकांचे यजंत साहेबांचे द्वारानें व इतर लोकांचे रिविन्यु अंमलदार यांचे मार्फत सरकारास येत जाय.

नंबर १३६८ तारीख १९ माहे नवंबर सन १८४२ इसवीचे त्यांत हांशील - राज्याचे परवानगी शिवाय दत्तक घेतला असेल तर त्याचा बंधू परंपरे

नें त्या वर्षासनावर हक्क पोंचणार नाही.

नंबर २५४३ तारीख १ माहे आगष्ट सन १८४३ इसवी यांत हांशील दत्तक घेतल्यानें निरंतरचे हिसे वतनांत वाहाडतील तर तसे दत्तक घेण्या स परवानगी देण्यास नाकबूल करावें.

दक्षिण रिचि० क० सा० यां० -

नंबर ५२०९ तारीख १६ डिजंबर सन १८४७ इसवीचें पत्र आलें त्यांत हांशील देवस्थानें व मगरीदी तसेच मठ वगैरे यांस इनाम जमिनी सदो दित चालणाऱ्या असतील त्यांचे वहिवाटदारांनीं दत्तक घेण्या विषयीं सर कारची परवानगी घेण्याचें कारण नाही. व धर्मशाळा वगैरे यातहेचे कामाकडे ज्याचे जमिनी असतील त्या वारस नसल्यानें सरकारांत घेण्याच्या असतील तशा वादींत दत्तक घेण्यास सरकारचें सांगसन अवश्य पाहिजे.

नंबर १३० तारीख ११ ज्यानें वारी सन १८४८ इसवी यांतील हांशील पामजोशी याणें दत्तक घेणें झाल्यास सरकारचे परवानगीचे कारण नाही; परंतु त्याणें दत्तक घेतल्यावर मुळकी कामगारास कळवीत जावें.

नंबर ७५९ तारीख २९ फेब्रुवारी सन १८४८ इ. यांत हांशील - दत्तक घेण्या विषयीं परवानगी मिळण्या करितां परगण्याचे तसेच गांवचे वतनदारांचे अर्ज पाठवीत जाऊ त्या प्रसंगीं दत्तक जो व्याघयाचा त्यास वारसाचे नात्यानें वतनाचे उत्पन्न किती मिळेल तें लिहीत जावें.

नंबर ८१५१ तारीख १२ आगष्ट सन १८५१ यांत हांशील - सर्व वतनाचें उत्पन्न शंभर रुपयांहून अधिक नसेल त्या प्रसंगीं मात्र कलेक्टरास गांवचे वतनदारास दत्तक घेण्याची परवानगी देण्याचा अधिकार आहे.

सदर दिवाणी अदालतीचे निवाडे.

नंबर २.

एक मनुष्य निवाड्या वरून सुरंगात मरण पावला, म्हणून त्या निवाड्याचा नोबज त्याच्या मुलाकडून वसूल करून घेण्या करितां फियाद आली. त्या वरून एका मुलानें जाब दिला कीं, मला दुसऱ्या मनुष्यानें दत्तक घेतला आहे, म्हणून मी मयताच्या कर्जा विषयीं जबाबदार नाही. आणि दुसऱ्या मुलानें असा जाब दिला कीं, माझीं कैदेत राहण्यास पात्र होत नाही. या मुकदम्याचा सदर दिवाणी अदालतीनें असा फैसला केला कीं,

एका मुलाचें दत्तविधान झालें, असें शाचीन झालें आहे, यास्तव तो मयनाच्या कर्ज विषयीं जबाबदार नाहीं, आणि दुसऱ्या मुलांस हिंदुशास्त्रा प्रमाणें आपल्या बापाचें कर्ज फेडलें पाहिजे, परंतु त्याजबद्दल खांस केंद करूं नये. ना. २४ या हे जून सन १८२४. रा. रु. ८१२८३

नंबर ३१९० — एका स्त्रीनें आपला नवरा मयत झाल्यावर एका मुलास दत्तक घेतलें. नंतर तो मुलगा अज्ञान असतां तिनें आपल्या मयत नवऱ्याच्या जिनगीची अफरातफर करून कर्जही केलें. यास्तव त्या जिनगीचा खर्च कोणत्या रीतीनें केला याचा हिशोब घेण्याचारितां व हिशोब न दिला स लुकसानी बद्दल ३००० रुपये घेण्या करितां मुलानें दावा केला त्या सुकदम्यांत सदर दिवाणी अदालतीनें असें ठरविलें कीं, हिंदुशास्त्रा प्रमाणें आईचें खरें कर्ज दत्त पुत्रास फेडलें पाहिजे. यास्तव जिनगीचा खर्च कसा केला. याचा हिशोब तिला दिला पाहिजे. तसें तिनें केलें नाहीं यास्तव दावा प्रमाणें लुकसान भरून द्यायें. ना. २७ मार्च १८४७

समाप्त

दायविभागप्रकरणप्रारंभः

या प्रसंगी दयाच्या विभागाचा प्रकार सांगणें आहे या करितां दाय ह्मणजे हिस्सा या प्रत घेणारे कोण कोण आहेत हें समजल्या बांचून दयाचा विभाग प्रथमतः सांगण्यास अडचण आहे एतदर्थ पुत्रा विषयीं विचार सांगतो:-

विज्ञानेश्वरपंक्ति.

औरसानौरस भेदेन द्विविधः पुत्रः १

अवरस अनौरस अशा प्रकारचे पुत्र दोघे आहेत त्यांत औरस पुत्र ह्मणजे काय हें प्रथमतः सांगतो:-

श्लोक. याज्ञ.

औरसो धर्मपत्नीजः उरसोजात औरसः २

औरस. ह्मणजे आपल्याशीं लग्न झालेल्या सजातीय स्त्रीस आपल्या पासून झालेला पुत्र, अनौरस ह्मणजे आपल्याशीं लग्न झालेल्या स्त्रीस परपुरुषा पासून झालेला; अगर आपल्याशीं लग्न न होतां ज्या स्त्रीस इतर सजामीय पुरुषाशीं लग्न लागलें असोन तिला तिच्या नवऱ्या पासून झालेल्या पुत्रावर आपली मालकी कोणत्याही कारणानें पुत्रा प्रमाणें पोंचत असेल तो; अवरस व अनौरस या उभयतांस मुख्य व गौण पुत्र असे हा उपनाम शास्त्रकारानें दिलें आहे.

विज्ञानेश्वरपंक्ति.

सजातीयविजातीयभेदेन औरसपुत्रोपि द्विविधः

औरस पुत्रांत किती भेद आहेत.

सजातीय विजातीय असे दोन भेद आहेत; त्यांत सजातीय औरस पुत्र ह्मणजे, ज्या जातीचे पुरुष त्याच जातीतील कन्येशीं विवाह करून तिजला आपल्या पासून झालेला जो पुत्र तो.

विज्ञानेश्वरपंक्ति.

विभिन्नजातीयस्त्रीपुरुषयोर्विवाहानंतरं तयोर्जातीयः पुत्रः सविजातीय औरसः ४

विजातीय औरस पुत्र ह्मणजे पुरुषाची एक जात व स्त्रीची मि

न जात असन् उभयतांशी लग्न लागल्या नंतर त्या स्त्रीस त्या नवऱ्या पासून झालेला, जो पुत्र तो.

अनौरस पुत्र किती आहेत.

१ श्लोक. या० तत्समः पुत्रि कासुतः) पुत्रि का सुत झणजे आपल्या सुलीचा सुलगा, हा औरस पुत्राप्रमाणेच सर्वा विषयीं मालक समजावा.

२ श्लो० या० क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु) क्षेत्रज झणजे आपल्या विवाहित स्त्रीस सजातीय गोत्र किंवा परगोत्र परपुरुषा पासून झालेला पुत्र.

३ श्लो० या० गृहप्रेच्छिन्न उत्सन्नो गूढजस्तु सतस्मृतः) गूढज झणजे आपल्या स्त्रीस आपल्यास नकळतां सजातीय पुरुषा पासून आपल्या घरी उत्पन्न झालेला पुत्र.

४ श्लो० या० कानीनः कन्यकाजातः मातामहस्ततोयतः) कानीन झणजे कन्यावस्थेत लग्न होण्या पूर्वी जीस सजातीय पुरुषा पासून उत्पन्न होतो तो त्यास मातामह सुत असेंही झणतात.

५ श्लो० या० अक्षतायां क्षतायां वाजातः पौनर्भवस्तथा.) पौनर्भव झणजे कोणत्याही एका स्त्रीचें लग्न प्रथमतः झाल्या नंतर कांहीं कारणानें आई बापांनीं तिजला दुसऱ्यास लग्न किंवा पाद लाडून दिल्या नंतर त्या स्त्रीस नाहाण आल्या पूर्वी किंवा पश्चात जो पुत्र पादच्या नवऱ्या पासून होतो तो.

६ श्लो० या० दद्यान्मातापितावायं सपुत्रो दत्तको भवेत्) दत्तक आई बाप ज्या पुत्रास प्रीतीनें उदक दानपूर्वक सजातीय निपुत्रीक पुरुषास जो पुत्र देतात तो.

७ श्लो० या० क्रीतस्तताभ्यां विक्रीतः) क्रीत झणजे ज्या पुत्रास आई बाप विकत देतात तो.

८ श्लो० या० कृत्रिमस्यात्स्वयं कृतः) कृत्रिम झणजे कोणीही धनाचा लोभ दारवून ज्या सुलास आपल्या सुला प्रमाणें बाळगतात तो.

९ श्लो० या० दत्तात्मा तु स्वयं दत्तः) स्वयं दत्त झणजे जो आपणूच होऊन मी तुमचा सुलगा होतो, झणोन घरांत जो राहतो तो.

१० श्लो० या० गर्भे विन्नः सहोदजः) सहोदज झणजे जी कन्या गर्भोत्तर अर्थां तिचेशीं लग्न लाविल्या नंतर तिला जो पुत्र होतो तो.

११ श्लो० या० उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोपविद्धो भवेत्कृतः) अपविद्ध,

ज्या पुत्रास आई बापानीं सोडून दिल्या कारणाने चुकारू सांपडतो तो. या प्रमाणें औरस अनौरस पुत्र आपापल्या आई बाप भाऊ इत्यादिकांचे दाय घेणारे होतात असें सांगितलें आहे.

श्लोक. स्मृतिः

दत्तौरसेतरेषांतुपुत्रत्वेनपरिग्रहइतिकलिवर्जेषुपाठादिति
उक्तेपिशूद्रजातोपौनर्भवस्यापिग्रहणसंभवा दत्तौरससमत्वं
पौनर्भवस्यापिसंभवति ॥५॥

दत्तक आणि औरस चारपुत्रा खेरीज इतर पुत्रांस कला मध्ये निषेधिलें आहे, ह्मणून त्यांस पुत्राप्रमाणें मानूनचे असें ह्या स्मृतिकारानें सांगितलें आहे. परंतु निषिद्ध पुत्रा पैकीं, पौनर्भव ह्मणजे पाल्याच्या स्त्रीचा मुलास शूद्र जाती मध्ये पुत्रा प्रमाणें मानण्याची चाल असल्या कारणानें जन रूढी किंवा ज्या ज्ञातींत जी चाल असेल त्या प्रमाणें वागावें असेंही शास्त्रांत अनेक ठिकाणीं सांगितलें आहे ह्मणून ब्राह्मणादि चारी वर्णांत दत्तक औरस या पुत्रास कायम ठेऊन ब्राह्मण स्त्रिया वैश्य या वर्णा खेरीज इतरजन्मूदादिक यामध्ये पौनर्भवा सहवर्तमान तीन पुत्रही शास्त्र व जनरूढीनें कायम केले आहेत. या करितां या त्रिवर्गास कोण कोणत्या रीतीनें विभाग मिळावा हें अनुक्रमानें सांगितों :-

श्लोक. याज्ञव.

अधुना वर्ण्यतेदायविभागोयोगमूर्तिना. ६

दायविभागम्हणजेकाय?

ज्या धनावर ज्या मनुष्यांची मालकी ज्या प्रमाणें असते त्याच प्रमाणें चारसः नात्यानें दुसऱ्या मनुष्याची मालकी ज्या धनावर पोंचते, त्या धनास दाय असें ह्मणोन त्या धनाचा विभाग होणें त्यास दायविभाग असें ह्मणावें.

पंक्ति विज्ञानेभ्यः

सत्यद्विविधः सप्रतिबंधोअप्रतिबंधश्चेति तत्रपुत्राणांपौत्राणांचपुत्रत्वेनपौत्रत्वेनचपितृधनंपैतामहधनंपितृभ्रात्रादीनांतुपुत्राभावे स्वाभ्यभावेचसंभवतीतिपुत्रसद्भावःस्वामिसद्भावश्चप्रतिबंधकः ७

दाय किती प्रकारचे आहेत?

अप्रतिबंध व सप्रतिबंध असे दोन प्रकारचे दाय असून त्यांत अप्रति

बंधदाय ह्यणजे लेंकाच्या नात्यानें बापाच्या धनावर व नातवाच्या नात्यानें आज्याचे धनावर जी मालकी पोचते त्या धनास अप्रतिबंधदाय असें ह्मणावें. सप्रतिबंधदाय ह्यणजे चुलता, भाऊ त्याचे पुत्र, व नातु वगैरे जे वंशज असतील ते आप आपले धनास मालक आहेत ह्यणून चुलत्याचे धनावर पुत्रण्याची मालकी त्याचे पुत्र, प्रपौत्रादिक असतील तों परिचयत पोचत नाही. तसेच भाऊ किंवा त्याचे पुत्र पौत्र, इत्यादिक जिवंत आहेत तों पर्यंत एका भावाची मालकी दुसऱ्या भावाच्या धनावर पोचत नाही. कारण हे जो पाचवें जिवंत आहे तो पाचवो ज्याचे धन असेल त्याचीच मालकी त्यावर आहे, अर्थात् चुलता व भाऊ जिवंत असणें हायेक प्रतिबंध, तसेच त्याचे पुत्र पौत्रादिक असतील तर तो एक प्रतिबंध, असे अनेक प्रतिबंध आहेत ह्यणूनच धनास सप्रतिबंधदाय असें ह्मणावें.

पंक्ति विज्ञाने.

किंविभागात्स्वत्वमुत्पद्यतेऽनस्वसतोविभागइति.

वरील कलमांत सप्रतिबंध व अप्रतिबंध दायां बदल उपपादन केले आहेत. दायाच्या विभाग करणया पूर्वी दायांवर स्वत्व कोणत्या रीतीने उत्पन्न होते, व बापाच्या पोटी लेंकानें जन्म घेतल्यानेच बापाच्या जिनगीवर लेंकाची मालकी उत्पन्न होते, किंवा बापा पासून लेंकानें विभाग घेतल्या नंतर त्या धनावर पुत्राची मालकी उत्पन्न होते या विषयीं पुढील कलमांत तिचार करूं.

विज्ञाने पंक्ति.

एकपुत्रः स्यापिपितुः प्रयाणादेवपुत्रस्य स्वत्वमिति न विभाग मपेक्ष्यत इति ॥ लोकेचपुत्रादिनां जन्मनैव स्वत्वमप्रसिद्धं तर्नापह्वमहीति ॥

बापाचे पोटी पुत्रानें जन्म घेतल्यानेच पुत्राची मालकी बापाच्या जिनगीवर बाप लेंक यांची समान होणे असें ह्मणणें जगप्रसिद्ध असून पुत्रही आहे, कारण जर बाप विभाग न करता मृत होईल तर बापाचे परोक्षत्वाच्या जिनगीस पुत्रच मालक होतात याजकरितां विभागा पासून स्वत्व उत्पन्न होणे, हें ह्मणणें सयुक्त नाही, हें सिद्ध आहे.

पंक्ति विज्ञाने

विभागश्च बहुस्वामिक धनविषयः प्रसिद्धो नान्यदी
यविषयो न प्रहीणविषयः १०

वरील ९ वे कलमांत जन्म घेतल्यानेच मालकी उत्पन्न होते असें जें यति
पादून केले आहे, त्याजरून वाहतां विभाग करावा, या वचनास बाध येत
असोन विभाग करण्याची संधी ही राहात नाही. अर्थात विभाग करावा या व
चनाची उपयोग कुधीं घडणार तर जन्मतः स्वतः उत्पन्न होणें असें जें वचन
आहे तें व्यापक आहे. प्रत्येकांच्या स्वता विषयीं दारवरीत नाहीं ह्मणोन
अनेक स्वामीक धनाच्या ठिकाणीं विभाग व्हावा हा या वचनाचा उपयोग आहे.

विज्ञानेश्वरपंक्ति.

पितुरावश्यकेशु धर्मकृत्येषु वाचनिकेषु प्रसाददानकुटुंबभर-
णाय हि मोक्षादिषु द्रव्यविनियोगे स्वातंत्र्यं पिपैत केपेतामहे द्र-
व्ये जन्मनैव स्वतंत्रं सिद्धः ११

पुत्र अज्ञान असतां प्रीतिदान, कुटुंब पोषण वंदिराच्यांतून सुक्त क
रणें, ज्यांत कर्म, बौल, मुंज्य, लग्न, स्वस्त्रीस स्त्रीधन देणें अशीं जीं अच
र्य कृत्यें व धर्म कृत्यें अवश्य करणें आहेत तीं ज्याची सत्ता ज्या धनाव
र आहे त्याच्या आज्ञे शिवाय होनात ह्मणोन जन्मतः स्वतः आहे हें म्हण
णें अशुक्त आहे अशीं किती एक ऋषींचीं मतें आहेत, परंतु ग्रंथाचा पू
र्वोपरि संबध पाहिला असतां व्यर्थ आहेत असें स्पष्ट होतें. कारण अवश्य
कर्तव्य कार्य करण्या विषयीं शास्त्रानेंच आज्ञा दिली आहे. तस्माच्छास्त्र
प्रमाणे कार्यकार्यव्यवस्थितौ) क्त्वात् हेकाचें स्वतः जन्मतः आज्ञाच्या व बापाच्या धनाव
र पोंचतें अर्थात हेक, बाप, आज्ञा इत्यादिकांचीं मालकी समानच आहे तेव्हां पुत्राची ही
आज्ञा घेतलीच आहे असें शास्त्रावरून उघड होतें ह्मणून पुत्राचें स्वतः आहे अ
सा जो शास्त्राचा सिद्धांत आहे तो सयुक्तिक आहे.

पं. वा. विज्ञानेश्वर.

अप्राप्तव्यवहारेषु पुत्रेषु पौत्रेषु बालुजानादावससर्थेषु भात पुत्रा
तयाविधेषु अविभक्तेषु अपि सकलं कुटुंबे व्यापिन्यामापदितत्
पोषणायावस्य कर्तव्येषु पितृश्राद्धादिषु स्थावरस्य दानाथ-
नविक्रयः कोपि समर्थः कुर्यात् ॥ १२ ॥
वरील ६ वे कलमा विषयीं प्रत्यंत कल्ल समजूत करितों:- पुत्र, पौत्र

व बंधू हे सर्व अविभक्त असून त्या पैकीं कांहीं बंधू देशान्तरास किंवा तीर्थयात्रेस गेले असतील अगर प्रतिबंधांत असून त्यांच्या स्त्रिया पुत्र व कन्या यांशीं अनेक मनुष्यें एका बंधू जवळ असून त्या पुत्र व कन्यांचें लग्न व मुंजी, वडु दुंब पोषण श्राद्ध पक्ष वगैरे कार्य करण्यास, बंदिरगान्धांत जर एखादा बंधू किंवा कुटुंबा पैकीं कोणी पडला असेल, तर त्यास अशा आपत्काळीं मुक्त करण्या विषयीं सर्वांची आज्ञा नसली तरी जो अवशिष्ट असेल त्यास शास्त्राधारें त्याणीं आज्ञा दिल्या प्रमाणें समजून अविभक्त कुटुंबा पैकीं, स्थावर जंगम धनाचें दान करण्याचा, व विक्रय गाहाण वगैरे ठेवण्याचा सदरहू प्रसंगीं त्यास अधिकार आहे. या कारणा शिवाय इतर कोणत्याही प्रसंगीं धनाचा व्यय करण्याचा अधिकार नाहीं. असें समजावें.

विज्ञानेश्वर या. पं.

यस्मिन्काले येन यथाविभागः कर्तव्यस्तद्दर्शयति. १३

विभाग करण्याचे काल किती प्रकार आहेत व विभाग कोणाचे इच्छेनें होईल. आणि तो विभाग सम विषम कोण कोणत्या कारणानें होईल याची व्याख्या.

या. पंक्ति.

विभागंचेसिता कुर्वात इच्छया विभजेत्सुतान् १४

पिता विभाग करणारा असेल तर आपल्या इच्छे प्रमाणें आपल्या सुलास सम विभाग करून द्यावा. असें पुढें सांगितलें आहे; परंतु एका पुरुषास अनेक पुत्र असतील त्या प्रसंगीं बापानें आपल्या इच्छे प्रमाणें एका पुत्रास हजार रुपये, एका पुत्रास पंचवीस रुपये या प्रमाणें विभाग करून दिला असतां, हा विभाग यथाशास्त्र द्यावा असें दिसतें तर असा विभाग न होतां त्याजबद्दल शास्त्रानें जो नियम केला आहे त्या प्रमाणेंच शाला पाहिजे. याजकरितां खालीं निदान केले आहे.

स्मृति. श्लोक.

हावंशोऽप्रतिपद्येत विभजन्नात्मनः पिता १५

बापानें पुत्रादिकांस विभाग करून देतें वेळेस स्वतः संपादन केलेले स्थावर जंगम जें धन असेल त्यांतून आपण दोन अंश घेऊन बाकी सार्वविभाग पुत्रांस करून द्यावे.

उदाहरण.

नवरा, बायको, व चार पुत्र असे असतील त्या प्रसंगीं एक रुपयाचा हिस्सा करणें आहे तर त्या एक रुपयाचे सात भाग करून त्यांतील दोन भाग बापांनं आपण संपादन केल्या बद्दल घेऊन बाकी द्रव्य मुलास व बायकोस समान वांटून द्यावें.

श्लोक. याज्ञ.

ज्येष्ठैवाश्रेष्ठभागेनसर्वेवास्त्यःसमांशिनः

जेष्ठ पुत्रास श्रेष्ठ भाग, मध्यम पुत्रास, मध्यम भाग, कनिष्ठ पुत्रास, क निष्ठ भाग अशा अनुक्रमानें किंवा सर्वास सारखेही भाग करून द्यावे.

जेष्ठ पुत्रास श्रेष्ठ भाग असें अनुक्रमानें विभाग देण्या विषयीं सांगित लें आहे. तर श्रेष्ठ भाग ह्मणजे काय व किती प्रकारचा आहे याचें नि-
रा करण करितों.

श्लोक. मनुः

ज्येष्ठस्यकिंशउद्धारःसर्वद्रव्याश्चयह्वरम्॥

तृतीर्थमध्यमस्यस्यातुरीयेतुयवीयसः१७

१ समाईक द्रव्यांतून विसावा अंश ह्मणजे शेंकडा ५ रुपये प्रमाणें देणें किंवा समाईक द्रव्यांतून जी मौल्यवान वस्तु असेल ती देणें असे दोन म कारत्वे ज्येष्ठ भाग आहेत, व याच भागास उद्धारंशही ह्मणतात असें स मंजावें.

२ मध्यमास मध्यम भाग, ह्मणजे शेंकडा अडीच रुपये तसेच कनिष्ठा स कनिष्ठ भाग ह्मणजे शेंकडा सवा रुपया अशा अनुक्रमानें तितकेपुत्र असतील तितक्यांस विभाग करून द्यावे.

३ हा जो विषम विभाग सांगितला आहे तो स्व संपादित द्रव्या विषयीं जाणावा. आतां परंपरागत द्रव्य असेल तर त्याजवर पिता पुत्राची मालकी समान आहे ह्मणोन बापाच्या इच्छेनें विषम विभाग होणार नाही.

ग्रंथकार.

वकील रकमेंत पिता जिवंत असतां स्वसंपादित धनाचा विभाग मरूनें सांगितल्या प्रमाणें स्व इच्छेनें करण्याचा प्रकार सांगितला आहे; परंतु बा पाची इच्छा विभाग करण्या विषयीं नसून पुत्राचेच इच्छेने वडिलोपार्जित

व पितृाने स्वतः संपादलेले अशा दोनी धनाचा विभाग होणें तर, कोण कोणत्या समयी कोणकोणत्या रीतीने व्हावा या विषयीं विचार-

श्लोक नारदः

अतर्द्धपितुः पुत्राः विभजेयुर्धनं समं ॥

मातुर्निवृत्ते रजसि प्रतासु भगिनीषु च ॥ नि

वृत्ते चापिरमणौ पितुर्युपरतस्पृहे ॥ पितुर

धर्मवर्तिनि दीर्घरोगिणि चेति ॥ १७ ॥

१. पिता जिवंत असतां त्यास प्रजोत्पत्ती होण्याची राहिली अगर पिता उपरत हाणजे प्रपंच्य करण्याची इच्छा नसोन विरक्त झाला असेल, बहिणीचें लग्न झालें असेल, किंवा पिता अधर्म रत्ती असेल, अगर महा रोगग्रस्त झाला असेल, तसेच माता अस्पर्श होण्याची राहिली असेल किंवा अशाच प्रकारचीं अनेक कारणें सयुक्तिक असतील तर पित्याचे इच्छेवां चून पुत्राचेच इच्छेनें समान विभाग व्हावा असें आहे.

२. सदरहू विभागाचे काल पिता जिवंत असतां सांगितले परंतु पिता मृत होईल तर पुत्रांनीं आपल्या इच्छेनें बापाचे व आज्याचे धन समान वांटून घ्यावें, हा एक काल आहे.

ग्रंथकार.

माता सरजस्क असून पिता अधर्म रत्ती आहे आणि त्याची इच्छा विभाग करण्या विषयीं नाही तर पुत्राच्या इच्छेनें विभाग व्हावा हा एक काल.

बाप जिवंत किंवा मृत असतां सम आणि विषम असे दोन प्रकारचे विभागांचे काल सांगितले आहेत त्यांत विषम विभाग कोण कोणत्या रीतीनें कोण कोणास कस कसा द्यावा याज विषयीं पूर्वी उपपादन केलेच आहे. पुनश्च बाप जिवंत असतां सम विभाग करण्याचा प्रकार सांगतो:-

श्लोक याज्ञ.

यदि कुयात्सिमानं शासत्यः कार्याः समांशकाः ॥

न दत्तस्त्री धनं यासां भर्ता वा श्वशुरेण वा ॥ १८ ॥

१. ज्या समयी पिता आपले इच्छेनें पुत्रास सम विभाग करून देतो त्या समयी आपल्या बायकोस पूर्वी स्वतः पासून, किंवा सासू सासल्या कडून काहीं स्त्री धन भिकालें नसेल तर पुत्राच्या हिशाबरोबर किंजलाहि

वाक्य. आपस्तम्भः

श्लोक. याज्ञव०

श्लो० या०

निषावेगव्याताः पित्रो रूद्धैरिव्यं नृपं समं ३३

आई बाप जिवंत असलां कोण कोणत्या रीतीनें विभाग व्हावा याजव
दल पूर्वीं उपपादन केले आहे. आतां आई बाप निवर्तल्यावर परंपरागत
व पितृसंयादित द्रव्य, तसेंच यांतूस्त्रीधन असें अनेक प्रकारचे धन अस
ल्यास त्याचा विभाग केव्हां व कोणी कसा करावा या विषयीं स्पष्टी करणक
रितोः—

आई बाप निवर्तल्या नंतर पुत्रांनीं आईच्या स्त्री धना वांचून बाकी स
व धनाचा विषम विभाग करावा असें आपस्तंबादिकांचें मत आहे. म्हणून
मनूनें सांगोन पुनः (मनुःपुत्रेभ्योऽयं व्यभजत्) मनूनेंच विषम विभागा
चा निषेध करून समच विभाग व्हावा प्रशा विषयीं कारणें दाखविलीं तीं
(अस्वर्यं लोकविहिष्टं धर्ममप्याचरेन्न तु ॥ महोक्षं वा महान् वा श्रोत्रिणा
योपकल्पयेदिति ॥ तथा अनुबंध्या मालमत इत्यादिगवालंभनविधा
नं लोकविहिष्टत्वादननुष्ठानंतयायोगधर्मोद्धारविभागोपिनैव कलौ
संप्रवर्तत इति) अनुक्रमानें सांगतो—

१ धर्म असून जो लोक विरुद्ध व त्या पासून स्वर्गप्राप्तीही नाही, असे
जे अनेक धर्म त्यांत नियोग धर्म म्हणजे जेष्ठ भावाची स्त्री निपुत्रिक असून
न तिचा पती मृत असेल तर मृताच्या कनिष्ठ बंधू पासून प्रजोत्पत्ती करून
प्यावी. । तसेंच अनुबंध्या (म्हणजे कोणी महा सत्पुरुष, किंवा अतिथी
घरीं आला असतां त्याच्या भोजना करितां गोवध करावा.) श्रोत्रिय म्हणजे
वेदशास्त्र संपन्न असून श्रौतस्मार्त कर्म करणारा घरीं आला असतां त्यांज
करितां मोठा बलाढ्य बैल, किंवा बोकड त्यांस अर्पण करावा. असे स्मृतीनें
अनेक प्रकारचे धर्म सांगितले असून ते लोकरुढीस विरुद्ध आणि कलौ म
ध्ये निष्ठ म्हणोन इतर शास्त्रांतही सांगितले आहे. त्याच प्रमाणें विषम व
उद्धारविभागही कलौमध्ये वर्ज केला आहे. याजकरितां विषम विभाग न हो
तां पुत्रांनीं समविभाग करावा हें योग्य आहे.

२ वरील रकमेत सम विभाग करण्या विषयीं उपपादन केले आहे. परंतु
आई बाप हे जिवंत असते समयां धर्मकार्य, व उपजीविका, व विपत्ति निवार
ण करण्या करितां जे कर्ज झाले असेल ते आई बाप हे न फेडतां मृत होतां
ज तर त्या वेळेस विभाग करण्याची संधी आली असेल त्या प्रमाणें पुत्रांनीं
आई बापाचें कर्ज व धन हे दोन्ही सम समान वांटून घ्यावे.

श्लो. या. व.

मातुर्दुहितरः शेषमुणात्ताभ्यक्रतेन्ययः ॥२३॥

मागील कलमान स्त्रीधना वांचून बंडिलोपार्जित धनाचा आईबापाचे पश्चान पुत्रांनीं विभाग करून घ्यावा, असें कथन केले आहे, परंतु आईस कर्ज असून तिचे स्त्रीधनही असेल त्या प्रसंगां तें स्त्रीधन पुत्रांनीं घेऊन रिणादान प्रकर्णांत सांगितल्या रीतीचें कर्ज असेल तर तें आईचे स्त्रीधनांतून फेडावे. जर स्त्रीधन कमी असून कण ज्यास्त असेल तरीही पुत्राचें धन घेऊन कर्ज फेडावें. आईचें स्त्रीधन कण फिटून जास्त असेल तर कर्ज फेडून बाकी जें राहील तें कन्येस ह्मणजे बहिणीस वांटून द्यावें. कन्येस आईचें कर्ज फेडण्याचा अधिकार शास्त्रांत सांगितला नाही, ह्मणून कण फिटून जर जास्त उरेल तरच आईचें स्त्रीधन कन्येस घेण्याचा अधिकार पोंचतो, इतर प्रसंगां पोंचत नाही.

श्लोक. स्मृतिः

पुमापुंसोद्धिकेशाक्रेस्त्रीपवत्यधिकेस्त्रियः २४.

मातृधन पुत्राकडे न जातां कन्येकडेसच जावें, तसेंच पित्याचें धन कन्येकडेस न जातां पुत्राकडेसच जावें याचें कारण काय याज बद्दल शंका घेऊन निवारण करितो:-

पुरुषाचें वीर्य अधिक असल्यास पुत्र होतो, आणि स्त्रीचें शक्क अधिक असल्यास कन्या हांते यास्तव कन्येचे गयीं स्त्रीचे अवयव अधिक असतात म्हणून स्त्रीधन कन्येकडे जातें. व पुत्राचे गयीं पित्याचे अवयव अधिक आहेत म्हणून पित्याचें धन पुत्राकडे जातें, असा सिद्धांत आहे.

श्लोक. गौतमः

स्त्रीधनंदुहितृणांप्रत्तानांप्रतिष्ठितानांचेति २५.

स्त्रीधन कोणत्या प्रसंगां कोणत्या कन्येस कसें द्यावें याजबद्दल उपपा

न करितो:-

१. कन्या विवाहित, दुसरी अविवाहित, तिसरी विवाहित निर्धन, चौथी विवाहित सधन अशा चौघी असतील त्या प्रसंगां मुख्यत्वेन करून ज्या विवाहित कन्या असतील त्यांस तें स्त्रीधन द्यावें. जर तें तसें नसोन निर्धन अविवाहित असतील तर त्यांस द्यावें, त्याही नसून विवाहित सधन अ

सतील तर त्यास घ्यावे, चौथी विवाहित, किंवा चौथी अविवाहित किंवा चौथी विवाहित सधन, किंवा चौथी विवाहित निर्धन अशा असतील तर पूर्वीच्या अनुक्रमानें समान विभाग सर्व कन्यास घ्यावे.

श्लोक. या.

ताभ्यः क्रतेन्ययः २८

पूर्वी आईचें कर्ज फिरण्या इतकें किंवा त्याहून कमी स्त्रीधन असेल तर तें धन, तसेंच कर्ज फिरून ज्यास्त राहिलें असल्यास तें धन कोणी कसे घ्यावे याज बदल उपपादन केले आहे, परंतु कर्ज फिरून ज्यास्त स्त्रीधन असून ज्या स्त्रीस कन्या नसतील त्या प्रसंगीं अंश प्रकरणीं ज्या पुत्रास स्त्रीबादिक वगैरेस अंश न घेण्या विषयीं दोष सांगितले आहेत तसे दोष युक्त ते पुत्र नसतील तर त्याणीं आपल्या आईचें स्त्रीधन घ्यावे. दोष युक्त असतील तर त्या शिवाय जे इतर वारस असतील त्याणीं घ्यावे.

श्लोक. याज्ञ.

पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत्स्वयमर्जितम् ॥
मैत्रमौहाहिकंचैव दायादानं न तर्ह्यवेत् २९ ॥

अभिभाज्य धनाचें विवरण.

अभिभाज्य धन हाणजे एकंदर धना पैकीं काहीं धनाचा अंश रूपानें विभाग व्हावा. व काहीं धनाचा मुळींच विभाग होऊ नये याज बदल व्याख्या. जें स्वतः संपादिलें असेल, व जें मित्रा पासून प्राप्त झालें, लग्नाचे वेळीं प्राप्त झालें, अशा प्रकारचें द्रव्य जर आई आपाच्या धनाचा सर्व न करितां मिचालें असेल तर तें धन माऊबंदास न देतां मिळविणारानेंच घ्यावे.

श्लोक. याज्ञ.

क्रमादभ्यागतं द्रव्यं ह्येतमभ्युद्धरेत्तु यः ॥ दाया
देभ्यो न तद्दात ३०

१ परंपरागत द्रव्य २ संपादित राहिलें. अथवा जस झालें, किंवा दुसऱ्यांनीं दहाण कसे) मित्रा इत्यादिकांस सामर्थ्य नसल्या मुळे हस्तगत झालेले द्रव्य मुलांतून कोणी एकानें इतर बंधूची भाजा घेऊन किंवा वित्त होई आई आपाच्या द्रव्याचा व्यय न करितां हस्तगत करून घेईल तर त्या पुत्राचा विभाग इतर वारसास न देतां संपादन करणारानेंच घ्यावा.

२. परंतु बरील रकमेंत लिहिलेले द्रव्य जर स्थावर असेल तर हस गत करून घेणारानें त्या एकंदर स्थावर धनांतून चतुर्थांश संपादन करण्या बद्दल घेऊन बाकी जें राहिल तें आपल्या सकट समाविभाग करून आपला हिस्सा आपण घेऊन बाकी समविभाग इतर बंधूस द्यावा.

श्लो. याज्ञवल्क्यः

विद्यायालब्धमेव च ॥३९॥

१. आई बापाच्या द्रव्याचा व्यय न होतां वेदाध्ययन, किंवा वेद पढविणें, अथवा वेदार्थ सांगणें यां पासून मिळविलेले जें द्रव्य तें गारसास देऊं नये. ज्याणें संपादन केले त्यांचेंच तें सर्व द्रव्य आहे असें समजावें.

२ आई बापाचे द्रव्याचा व्यय करून बरील रकमेंत सांगितलेले द्रव्य संपादन केले असेल तर मिळविणारास मेहेनती बद्दल कांहीं न देतां दया प्रमाणें समान विभाग द्यावा.

श्लोक. नारदः

कुटुंबं विप्रश्च याच्नातुर्यो विद्यामधिगच्छतः

भागदद्याद् दानात्सालमेताश्चुतोपि सन् ३०

विद्याध्ययन करणाच्या भावाचें कुटुंब पोषण जो मारु करितो तो विद्याहीन असोन त्या दोघांची कबुलायत झाली नसेल तरी विद्याधनानविभाग त्या भावास दिला पाहिजे.

श्लोक. मनुः

अनुप्राप्तित् द्रव्यं श्रमेण यदुपार्जयेत् ॥

दायादेष्योन तद् दद्यात् ॥३९॥

आई बापाचे द्रव्याचा स्वर्च न करितां स्वकष्टाजें संपादन किंवा सुद्धा दिकें करून जें द्रव्य (स्थावरजंगम) संपादन केले असेल त्या धनाचा विभाग आई, बाप, भाऊ, बंद इत्यादिकांस न देतां स्वतः मिळविणारानेंच घ्यावा.

श्लोक. कात्या०

परमस्तोपयोगेन विद्याप्राप्तं तत्तया ॥ तया

लब्धं धनं यत्तु विद्याप्राप्तं तद् दद्यात् ॥ ३९ ॥

आई बापाच्या द्रव्याचा व्यय न करितां लोकांचे चरी किंवा देशांतरी गन हन होवंचे भोजन गौरे करून जी दुसऱ्या पासून विद्या व शौर्य संपादन

नळ, बिहिरी, तलाव, उदकं उदकाधारः कूपादिः तच्च विषम
 ल्यद्वारेण न विभाज्यं पर्यायेण भोक्तव्यमिति मित्तसरायां १ वर
 सदासी इत्यादिक अनेक असतील तर सर्वांनीं समान घ्यावें. जर एक ए
 क असेल तर त्याची किंमत न ठरवितां घाली घाली प्रमाणें उपभोग क
 रावा.

मयूरवपंक्ती.

स्त्रीषु संसक्तास्वविभाग इति गौतमोक्तेः ३८

बापाचें एक किंवा अनेक राखलेल्या स्त्रियां असतील तर त्यांचा वि
 भाग न करितां सर्वे दयादांनीं त्या स्त्रियांस अन्न वस्त्र देऊन पोषण करावें.

बृहस्पतिः

कृतान्नं चाकृतान्नेन परिवर्त्य विभज्यते ३९.

सिद्धमक्ष पदार्थ ह्मणजे शिजलेलें अन्न असेल तर त्याचा विभाग
 न होतां सर्वे दयादांनीं मिळून भोजन करावें; परंतु ज्याची इच्छा भोज
 न करण्याची नसेल त्यास अन्नाचे मोबदल धान्य द्यावें.

मयूरवपंक्ति.

इष्टयागविप्रभोजनादितदर्थमविभागदशायां सर्वानुम-
 त्याय द्रव्यं येनोत्सृज्य पृथक्स्थापितं तेन द्रव्येण सधर्मस्ते
 नैव कार्यः ॥ धर्मवास्तुगोप्रचारक्षेत्रादिनविभज्यम् ४०

धर्मशाळा, देवालय, नदीचा घाट इत्यादिक बांधण्या बद्दल, व आ
 ह्मणभोजन करण्या बद्दल वडिलांनीं किंवा अविभक्त कुटुंबा पैकीं को
 णी येकानें सभाईक द्रव्यांतून संकल्प करून कांहीं द्रव्य ठेविलें असे
 ल तर त्या द्रव्याचा विभाग न होतां ज्याणें संकल्प केला असेल त्या
 णेंच त्या कामाकडे त्याचा खर्च करावा. धर्मशाळा असेल तर त्याचा
 हिस्सा होऊं नये.

तसेच गाई चारण्या बद्दल धर्मार्थ जमीन सोडली असेल तर
 त्याचा विभाग करूं नये.

मयूरवपंक्ति.

योगक्षेमशब्देन मंत्रिपुरोहितादयश्च ते इति कल्पसूत्रे
 मन्त्राणामादिनां ॥ अविभक्तं न विभज्यते ॥

अंजी, पुरोहितपणा, व शेतास, बागास, पाण्यास, देवालयास, घरास जाण्याचे रस्ते इत्यादिकांचा विभाग एथक न करितां सर्व दायारांनीं समार्क व हिवाड करावी.

आसन ह्मणजे ज्या सिंहासनावर बसोन जो राज्य करितो त्या सिंहासनाचा विभाग होऊं नये.

श्लोक. याज्ञव.

सामान्याथसमुत्थानेविभागस्तसमस्मृतः ४२

अविभक्त बंधूंतून कोणी एकानें जरी समार्क धर्मातून सावकारी वगैरे करून धन वाटविलें तरी सर्वांस समान विभाग मिळावा. संपादन करणारास अधिक अंश मिळूं नये.

श्लोक. याज्ञ.

अनेकपितृकाणांतुपितृतोभागकल्पना ४३

आज्याच्या द्रव्यावर पुत्राची व नातवाची मालकी जन्म घेतल्यानेंच समान आहे ह्मणोन त्या द्रव्याचा विभागही संधानच प्राप्त झाला याज्ञक रितां आज्याचे. द्रव्याचा विभाग नातवांनीं करणें तो पित्याचे द्वारे करावा.

व्याख्या— चौथे बंधू अविभक्त असून सांनून एकास एक, दुसऱ्यास दोघे, व तिसऱ्यास तिघे, किंवा पांच असे पुत्र असून त्या पैकीं एक किंवा त्याहुन अधिक अविभक्त बंधू मृत होतील तर त्यांच्या पुत्रास जसा आप आपल्या बापाचा हिस्सा घेण्याचा अधिकार पोंचतो त्याच प्रमाणें नातवास आपल्या आज्याच्या द्रव्याचा हिस्सा आपआपल्या बापाच्या हातानें बापाचा हिस्सा घेण्याचा अधिकार पोंचेल. आपल्या द्वारे पोंचत नाहीं.

उदाहरण.

अ यास- ब, क, ड, असे तिघे पुत्र असून अ यासहर्षमान ब, क, ड, हे अविभक्त असतां त्या पैकीं ब यास रव व ग असे दोघे पुत्र होऊं. ब हा मृत्त झाला, व ड यास अ या नावाचा एक पुत्र होऊन ड हा मृत्त व किंवा वेडा आहे. नंतर काहीं दिवसांनीं विभागान्ची संधी आली, अस तो रव, व ग, अ, याणीं क यास मिळून किंवा न मिळतां अ याज्ञपासून विभाग घेणें तर ब व ड ज्या प्रमाणें घेतत त्या प्रमाणें रव ग व अ याणीं त्यास आपल्या द्वारे— पृथक् पृथक् विभाग ना-

गण्याचा अधिकार नाही असें समजावे.

श्लोक. बृहस्प०

सवर्णाभिन्नसंख्यायेपुंभागस्तेषुशस्यते ४४

अ या नावाने मनुष्यास ब, क, ड, अशा तिघी लग्नाचा बायका असून त्यांत ब इजला ग, घ, असे दोन पुत्र आहेत. व क इजला च, छ, झ, असे तिघे पुत्र आहेत व ड इजला प, फ, ब, भ, म, असे पांच पुत्र आहेत. अ या मनुष्या जवळ स्वतः संपादित व वडिलोपार्जित अशी एकंदर तीन हजारांची इस्टेट असून वरील एकंदर पुत्र अज्ञान असल्यानें तिघी बायकांच्या हारें विभाग करून दर एकीस हजार हजार रुपये प्रमाणें समविभाग करून देऊन अ हा मयत होईल किंवा जिवंत असेल तरी एकंदर पुत्र सज्ञान झाल्यावर वरील जिनगीचा वडिलानें अशास्त्र विभाग करून दिला. याजकरितां ती जिनगी अविभक्त समजून वरील सर्व पुत्रांनीं पुनश्च समान विभागून घ्यावी. कारण अशा प्रसंगीं बापानें आईच्या हारें पुत्रास जो विभाग करून दिला, हा अशास्त्र आहे.

श्लोक. याज्ञ०

भूर्यापितामहोपात्तानिबंधो द्रव्यमेव वा

तत्रस्यात्सदृशंस्वाम्यंपितुः पुत्रस्यचैव हि ४५

आज्याच्या धनाच्या हिस्सा नातवास मिळणें तर बापाची अनुमती घेतल्या वांचूनही मिळावा. कारण ज्याणें जें धन संपादन केलें त्याज पासून जर हिस्सा घेणें तरमात्र त्याची अनुमती अवश्य घेतलीच पाहिजे. वडिलोपार्जित धनाचा हिस्सा घेण्या विषयीं संपादन करणाऱ्या शिवाय इतरांच्या अनुमतीची गरज नाही. ह्मणोन आज्यानें संपादलेली जमीन व निबंध म्हणजे फसकी एका पान मान्यास अमुक पानें, किंवा गौणीभर वांग्यास अमुक गां, अमुक फुलांचे ओझ्यास अमुक फुलें व धन इत्यादिक द्रव्य आज्यानें मिळविलेलें असेल तरी त्याजवर पुत्राची व नातवाची मालकी समान आहे ह्मणोन लेकराच्या अनुमती वांचून नातवास विभाग मिळावा हें युक्त आहे.

वाक्य. विज्ञानेश्वर.

तथाअविभक्तेनपित्रापैतामहद्रव्येदीप्यमानेविक्रयमाणेवापौत्रेस्य

पुत्रस्वत्वस्य सत्वात् पुत्रानुमतिरप्यपेक्षिता ॥

४६

पिता अविभक्त असतां वडिलोपार्जित द्रव्य क्रोणांस वक्षीस देईल किंवा विकून दाकील तर त्याचा निषेध करण्या विषयीं पुत्रादिकांस अधिकार आहे. (पहाक १०) १) पित्यानें स्वतः संपादन केलेल्या द्रव्या विषयीं मात्र निषेध करण्याचा पुत्रास अधिकार नाही; परंतु पित्यानें पुत्राची अनुमती घेतलीच पाहिजे. कारण पुढें विक्री वगैरे बदल तक्रार न पडावी.

श्लोक. मनुः

पैतृकं तु पिता द्रव्यमनवासमवाप्नुयात् ॥ न त-
स्यैवर्जिते साहचर्ये अकामः स्वयमर्जितम् ॥ ४७

आज्यानें मिळविलेल्या द्रव्याचा कोणी अपहार केला असेल आणि आज्याकडून तें हस्तगत न झालेले द्रव्य जर बाप हस्तगत करून घेईल तर तें धन बापांनें स्वतः संपादलेल्या धना प्रमाणें समजून त्याचा विभाग होणें तो बापाची इच्छा असेल त्या वेळेसच व्हावा. येथें हें धन वडिलोपार्जित असेल तरी इतरांच्या इच्छेनें विभाग होणार नाही.

श्लोक. याज्ञ.

विभक्तेषु स्तुतो जातः सवर्णायांस दायभाक् ॥ ४८

विभाग झाल्यावर पुत्र होतील तर त्यांस हिस्सा कसा मिळावा याजबद्दल :-

पुत्र व बापको यांस हवर्तमान वडिलोपार्जित स्वसंपादित द्रव्याचा विभाग बापांनें करून घेतल्या नंतर कांहीं दिवसांनीं विभाग करणाऱ्या पुरुषास पुनः पुत्र होतील तर विभक्त झाल्यावर जें धन बापास मिळालें असेल तें धन, व विभागांत जें आलें असेल तें धन हीं दोन्ही धनें विभागा नंतर झालेल्या पुत्रास द्यावीं.

श्लोक. मनुः

ऊर्ध्वविभागाज्जातस्तु पित्र्यमेव हरेद्धनं ॥

अनीशः पूर्वजः पित्रो ऋतुभागे विभक्तजः ॥ ४९

विभक्त झाल्या नंतर जो पुत्र होईल त्याणें मात्र विभक्त आई बापांचें धन घ्यावें. कारण - प्रथमतः विभक्त झालेले पुत्राचें धन विभागा नंतर झालेले पुत्रास, तसेंच नवीन झालेले पुत्राचें धन प्रथमतः विभक्त झालेल्या पुत्रास

नीचे विवाहादिक करावे असे सांगितल्या वरून कन्या देखील पित्याच्या पश्चात विभागाच्या अधिकारी होतात, असे समजले पाहिजे.

एका पुरुषास पुत्र व कन्या असे आहेत तर सर्व द्रव्यांचे दोन विभाग करून त्यांतील एका भागाचा चतुर्थांश कन्येस द्यावा. बाकी एक भाग आणि तीन चतुर्थांश पुत्रांनीं घ्यावे. जर दोन पुत्र व एक कन्या आहेत तर सगळ्या पितृधनाचे तीन भाग करून त्यांतील एका विभागाचा चतुर्थांश कन्येस देऊन बाकी दोन विभाग आणि तीन चतुर्थांश दोघां पुत्रांनीं वांटून घ्यावे. जर एक पुत्र आणि दोन कन्या अशा असतील तर सर्व धनाचे तीन हिस्से करून, त्यांतील एका हिश्याचे चार वांटे करून, दोन वांटे दोघी कन्यांस देऊन बाकी दोन भाग आणि दोन चतुर्थांश पुत्रांनीं घ्यावे. या प्रमाणें भाऊ व बहिणी यांज विषयीं विषम विभागाची योजना करावी. याच प्रमाणें मनुचेंही मत आहे, हाणोन तेंही लिहिलें आहे.

श्लोक. मनुः

स्वेष्योऽशेष्यस्तु कन्याभ्यः प्रदद्याद्भ्रातरः पृथक्
स्वस्मादंशाच्चतुर्भागिपतितास्करदित्सवः ५६

भावांनी असंस्कृत भगिनीचे विवाह समयीक द्रव्यांतून केले म्हणजे तिजला बरील कलमांत सांगितल्या प्रमाणें चतुर्थांश हिस्सा देण्याचें कारण नाही, असें किती एकग्रंथकारांचें मत आहे परंतु त्या मता प्रमाणें करावें तर (याज्ञवल्क्यमनुः मेधा तिथीः) इत्यादिक ऋषींच्या वचनांस बाध येती- कारण या वचनांत असें सांगितलें आहे कीं, समाईक द्रव्यांतून असंस्कृत भगिनीचे संस्कार करून त्यांस व संस्कृत हाणजे लग्न झालेल्या अशा उभयनांस बंधू विभाग न देतील तर ते पतीत म्हणजे दोषयुक्त होतील. या जकरितां भगिनीस हिस्सा दिला पाहिजे.

श्लोक याज्ञवल्क्यः

अन्योन्यापहृतं द्रव्यं विभक्ते यस्तु दृश्यते.

तस्तु न सौः समैरंशौ विभजेरन्निति स्थितिः ५७

सर्व धनाचा विभाग होऊन त्या पैकीं कांहीं अंश न कळतां राहिला असेल तर त्याचा विभाग कसा करावा याजविषयीं सांगतों:-
परस्परं शोभं गुप्तं अग्रहार केलेले समाईक द्रव्य विभाग घ्यावी

समजण्यांत न येतां पितृधनाचा विभाग झाला. नंतर कांहीं काळानें तें समजण्यांत येईल तर त्या द्रव्याचा विभाग समान व्हावा. कारण-म्होकां तें सम विभाग व्हावा असें सुद्धा सांगितल्यानेंच उद्धार विभागाचें निषेध झाला. आणि घेतून घ्यावें असें सांगितल्यावरून ज्याणें उघाडीस आणि लें असेल, त्या एकल्यानेंच घेऊं नये असेंही दाखविलें, या प्रमाणें याच नाचें सार्थक झालें म्हणोन समार्क द्रव्यांतून कांहीं अपहार केला असेल तर त्याजला अपहार केल्या बद्दल दोष येतो असें समजावें.

श्लोक. मनुः

योज्येष्टो विनिकुर्वीत लोभाद्वातृन्यबीयसः

सोज्येष्टस्यादभागश्च नियंतव्यश्च राजभिः ५८

समार्क द्रव्यांतून ज्येष्ठभावांनीं कांहीं द्रव्याचा अपहार केला असेल, तर हिंसा न देतां अपहार केल्या बद्दल त्यास राजानें शिक्षा करावी, असें मनुनें सांगितलें आहे; याजवरून कनिष्ठ किंवा मध्यम भावांनीं समार्क द्रव्यांतून अपहार केल्यास त्यास चोरी केल्या बद्दल कांहीं शिक्षा होऊं नये. अशीं किती एकांचीं मतें आहेत; परंतु तीं ससुक्तिक नाहीत. कारण ज्येष्ठ भावास इतर सर्व भावांपेक्षा आपल्या पित्या प्रमाणेंच मानावें असें शास्त्रांत किंवा एक ठिकाणीं सांगितलें असून जर त्याणें अपहार केला असतां दोष सांगतात तर कनिष्ठ अथवा मध्यम बंधू यांतून कोणी अपहार केला असतां त्यास दोष आहे किंवा नाही याजविषयीं संशय घेण्याचें प्रयोजन नाही. कारण जेथें आपल्याहून श्रेष्ठ अस दोष सांगितला तेथें कनिष्ठासही दोष अर्थ सिद्धच आहे. याजकरितां समार्क द्रव्यांतून कोणीही एकमेकास न विचारितां द्रव्यावर आपली मालकी आहे म्हणोन अपहार करूं नये. कारण जो कोणी ज्येष्ठादिकांस वंचना करावी म्हणोन अपहार करितो त्यास इतर बंधू, पुत्र, पौत्र, इत्यादिक अपहार करणारास आप देऊन शाश करितात असें शास्त्रांत सांगितलें आहे.

श्लोक. मनुः

नान्यस्मिन्विधवानारीनियोक्तव्या हिजातिभिः ॥ अन्यस्मिन् हि नियुंजानाधर्महन्तुः सनातनम् ॥ ११ ॥ अपत्यलोभाया हि निर्ममनिवर्तते ॥ सहनिंदामवाप्नोति परलोकाच्च

हीच्यते इति स्मृतिः ५९

ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य या जातीतील विधवास्त्री यांस नियोग म्हणजे नवरा मेल्या नंतर गुरू किंवा आई बाप अथवा मासू सांसरे इत्यादि कांहीं दीर किंवा इतर पुरुष यांपासून प्रजोत्पत्ती करून घेण्या विषयीं तिजला आज्ञा देऊं नये. कारण अशी आज्ञा देतील तर तें अधर्म कृत्य केल्या सारखें होऊन धर्मचाही नाश केल्या प्रमाणें होईल.

तसेच, निपुत्रीक विधवास्त्री, पुत्र व जिनगी यांच्या लोभानें दीर किंवा परपुरुष यांज बरोबर संग करिते तीही अधोगतीस प्राप्त होते. या जकरितां या नियोगाच्या कलीमध्ये उपयोग नाहीं झणोन तो सोडून देऊन जो उपयुक्त नियोग तो सांगतोः—

श्लोक. याज्ञ०

यस्याः प्रियेत कन्यायाः वाचासत्तेकृतेपतिः

तामनेन विधानेन निजो विंदेत देवरः ६०

वागदत्त म्हणजे काय?

मी असुक नावाचा, असुक गोत्राचा, अमक्याचा मुलगा, नातु, मी माझी असुक नावाची कन्या, असुक नावाच्या, असुक गोत्राच्या, अमक्याच्या, मुलास विधिपूर्वक दान करितों; असें देव ब्राह्मण यांच्या सांगित्थ उच्चार करवयास वागदत्त असें झणतात.

जी कन्या ज्यास वागदत्त झाली, तो मनुष्य कन्यादान घेतल्या वांचून त्या कन्येचा नवरा होतो, असें या वचनावरून होवें; या करितां तो नवरा कन्यादान हीष्या पूर्वीच मरण पावला असेल, तर त्याच्या वडील किंवा धाकल्या भावाचें निजबरोबर लग्न करावें, असें वचनांत सांगितलें आहे.

श्लोक. याज्ञ०

यथाविध्यमिगम्येनांशकृत्वान्नांशविप्रतां

मिथोभजेतां प्रसवात्सकृत्सकृदनाष्टौ ६१

वरील-६१ वैकलसांतील वागदत्त स्त्री, सुश्रवस्त्र धारण करून अंतः

करण व इंद्रिय विग्रह करणारी असल्यास त्या स्त्रीनें वरील सांगितलेले प्रकारच्या नवण्यानें घृताप्यंग व मौम पा दोहोशी युक्त होऊन गर्भ धारण होई तों पर्यंत प्रत्येक ऋतु (विवाहशी झाल्यावर चवथे

दायविभाग.

(२५)

१६ दिवस पर्यंत एकवार एकांतीं संग करावा.

वर सांगितलेला वाचनीक विवाह घृताभ्यंगादिक नियमा प्रमाणें हेंही संग करण्याचे अंगभूत आहे, म्हणोन ती स्त्री दिसाचीच होती असें नाही; याजकरितां तिचे ठाहीं उत्पन्न झालेल्या मुला विषयीं पूर्वीं करार झाला असेल तर दोघांचाही पुत्र होतो. करार झाला नसेल तर तो पुत्र मृताचाच होतो, असें शास्त्रानें नियोग प्रकरणांत सांगितलें आहे, म्हणोन हा पुत्र आपल्या बापाच्या सर्व धनास अवरसा प्रमाणें मालक होतो, हा नियोग शास्त्रानें निषेध केला नाही; परंतु सांप्रत लोक रुढी अशी नाही म्हणोन याचा विस्तार येथे संक्षेप रीतीनें दाखविला असून लोक रुढी नसल्या कारणानें याजविषयीं खालीं निषेधही सांगितला आहे.

श्लोक. स्मृतिः

यच्छास्त्रं लोकविदिष्टं धर्ममप्याचरेन्न तु ६२

शास्त्रानें जो एखादा धर्म सांगितला असून तो लोक रुढीस विरुद्ध असेल तर त्या प्रमाणेंच आचरण करितां या प्रसंगीं लोक रुढी प्रमाणें वागावें.

श्लोक. याज्ञ.

पिंडदोशहरश्चैषांपूवर्णावेपरः परः ६३

गौण पुत्रालंकीणत्या समयीं कसा विभाग मिळावा:-

अवरस पुत्राच्या अपाचीं ब्राह्मणादिक तीन वर्णांत दत्तक पुत्रा नें व शूद्रादिकां मध्यें दत्तक व पौनर्भव यांनीं आप आपल्या आई बापाची इस्टेट घेऊन श्राद्धादिक क्रिया कराव्या.

श्लोक. वसिष्ठ कात्यायनौ.

उत्पन्ने त्वोरसे पुत्रे चतुर्थांशहराः सुताः ॥ एक

एवोरसः पुत्रः सर्वस्य वस्तनः प्रपत्तः ॥ ६४ ॥

शास्त्रा प्रमाणें दत्तक घेतल्या नंतर दत्तक घेणारास जर अवरस पुत्र होईल तर घेणाराची जी स्यावर जंगम जिनगी असेल त्या पैकीं दत्तक पुत्रास चतुर्थांश देऊन बाकी सर्व धन अवरस पुत्रास यावें. कारण अवरस पुत्र झाल्यानें दत्तकाची मालकी कमी होते आणि त्या अवस्था पुत्राची मालकी बापाचें सर्व इस्टेटीवर उत्पन्न होते. आतां विधिपूर्वक

दत्तक आल्या कारणाने त्यास चतुर्थांश मात्र मिळावा. याहून अधिक हिस्सा अवरस असे तों पर्यंत दत्तकास मिळणार नाही.

श्लोक. याज्ञ०

सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः ६५

वरील एकंदर कलमांत पुत्रादिकांस विभाग मिळण्या विषयी जो प्रकार सांगितला आहे तो सजातीय विवाहित स्त्रीस झालेल्या पुत्रा विषयीं मात्र जाणावा.

श्लोक. याज्ञ०

जानोपि दास्यांशूद्रेण कामतों वा हरो भवेत् ६६

१ शूद्रा पासून सजातीय दासीचे ठायीं झालेला पुत्र पिता जिवंत असतां पित्याचे इच्छेनें हिस्सा घेण्यास पात्र होतो. जर लग्नाच्या बायकोचे पुत्र असून विभाग न करितां पिता मरण पावला असेल तर अवरस पुत्राणीं विभाग करिते वेळेस दासी पुत्रास आपल्या बांधाचा अर्धा हिस्सा द्यावा. जर लग्नाचे बायकोचे पुत्र किंवा कन्या अगर कन्येचा मुलगा असे कोणी वारस नसतील तर पित्याची सर्व जिंदगी दासी पुत्रासच घेण्याचा अधिकार आहे.

२ मूळ श्लोकांत मुह्यमशूद्रां पासून दासीचे ठायीं झालेल्या पुत्रास विभाग द्यावा असें सांगितल्या वरून ब्राह्मण, क्षत्रिय व वैश्य आं पासून दासीच्या ठायीं झालेला पुत्र पित्याची इच्छा असेल तरीही विभागास पात्र होत नाही. अर्थांत बाप मरण पावल्या नंतर विभाग मिळण्या विषयीं सांगणें नको. फक्त बापानें किंवा त्याचे जे वारस असतील त्यांणीं दासीपुत्रास अन्न वस्त्र मात्र द्यावे.

विज्ञानेश्वर पं०

मुरख गौणपुत्राभावे सर्वेषां दयाद

क्रम उच्यते ६७

मुरख व गौण पुत्र याजला विभाग कसा मिळावा याजबद्दल मागें उपपादन केले. आतां जर हे दोघे नसतील तर जिनमीचे विभागीको पाहोतील याजबद्दल विचार :—

श्लोक. याज्ञवल्क्यः

पत्नीदुहितरश्चैवपितरौभ्रातरस्तथा ॥ तत्सुतागोत्रजा
बंधुशिष्याःसब्रह्मचारिणः ॥ येषामभावेपूर्वस्थधनभा
गुत्तरोत्तरःस्वर्थातिस्यत्युत्तमस्तुसर्ववर्णेष्वयंविधिः ६८

सर्वहि जातींतू विभक्त निपुत्रीक मरण पावला असतां त्याच्या जिनगी
चे बारीक प्रथमतः मृताची बायको, कन्या, नसेच, आई, बाप, माऊ, पुतणे,
गोत्रज, बंधव, शिष्य, व ब्रह्मचारी १ एका गुरूपाशीं उपनयन व विद्याभ्या
स केलेला) इत्यादिक मृताचे धनाचे पहिला नसेल तर दुसरा तो नसेल
तर तिसरा असे अनुक्रमानें शेवट पर्यंत जे असतील ते वारस होता
त असें समजावे.

श्लोक. मनुः

अपुत्राशयनंभर्तुःपालयंतीव्रतेस्थिता
पत्यैवदद्यात्तसिद्धं कृत्स्नमंशंलभेतच ६९

१ निपुत्रीक मयताची पत्नी वारस होईल म्हणून बरील कलमांतसां
गितलें आहे, परंतु ती जर व्यक्तिचारिणी किंवा वारलेली अशा रीतीची
नसून पातिव्रत्यानें राहाणारी असेल तर मात्र विभक्त मयताच्या जिनगी
वर तिचा वारसपणा पोचतो व तिने नवऱ्याचे श्राद्धादिक कर्म करून जि
नगी ही घ्यावी.

उदाहरण.

१ एका पुरुषास एक किंवा त्याहून अधिक स्त्रिया असून त्या पैकीं एक भ्रष्ट,
व दुसरी व्यक्तिचारिणी, व तिसरी पतिव्रता अशा अनेक असतां विभक्त मयत
निपुत्रीक असून त्याची जी स्थावर जंगम जिनगी असेल त्या प्रसंगां जी बा
यको नीतीनें व पातिव्रत्य धर्मानें वागणारी असेल तिणेंच आपल्या क्मता
राची सर्व जिनगी घ्यावी. भ्रष्ट व व्यक्तिचारिणी ज्या असतील त्यास कांहीं
भिन्न नये. कारण नवऱ्याचा उद्धार नीतीनें वागणारी जी स्त्री तिज पासून
दोणारा आहे. म्हणोन इतरांनीं न घेतां तिणेच घ्यावें.

श्लोक. कात्या.

तदभावेतुदुहितायद्यनूदाभवेतदा. ७०

निपुत्रीक विभक्ताची स्त्री विभक्त असून तिचा नवराही मयत असेल
त्या प्रसंगां त्याच्या अविवाहित कन्या ज्या असतील त्यांणीं मयताची जिनगी

गौतमः

स्त्रीधनं दुहितृणामप्रत्तानामप्रतिष्ठितानां च ७१

वरील कलमांत विभक्त निपुत्रीक मयत पुरुषास बायको नसून कन्या असतील तर त्याणीं जिनगी घ्यावी ह्मणून सांगितलें आहे, त्याजवरून विवाहित कन्येस मयताची जिनगी मिळूं नये असें होतें, तर तसें न समजनां विवाहित व अविवाहित ज्या कन्या असतील त्यां ० सर्वोनीही विभाग घ्यावा असें समजावें; परंतु त्यांत विवाहित, अविवाहित, व विवाहित सधन व निर्धन अशा अनेक प्रकारच्या असतील तर प्रथमतः अविवाहित ज्या कन्या असतील त्यांणींच सर्व धन घ्यावें. तशा नसून सर्व विवाहित असतील तर ज्या निर्धन आहेत त्यांणींच सर्व घ्यावें. जर सर्व अविवाहित व तसे व सर्व विवाहित सधन किंवा निर्धन असतील तर सर्वोनी समान वांटून घ्यावें.

श्लोक-विष्णुः

अपुत्रपौत्रसंतानेदौहित्राधनमाप्नुयुः ७२

१. विभक्त निपुत्रीक मयताची स्त्री नसेल आणि त्याची कन्या असेल तर रीतिणें मृताची जिनगी घ्यावी, ह्मणून सांगितलें आहे. आतां जर मृताचे पुत्र पौत्र व कन्या इत्यादिक नसून कन्येचा पुत्र ह्मणजे सदरील निपुत्रीक मृताचा दुहितृ असेल तर त्यानें सर्व जिनगी वारस नात्यानें घ्यावी.

२. मृताचा पौत्र नसून प्रपौत्र ह्मणजे मुलगीचा नातू असेल तर विभक्त निपुत्रीक मृताची जिनगी वारस नात्यानें प्रपौत्रास मिळणार नाही. कारण वरील स्मृतिकार याणी दौहित्रास मात्र वारस नात्यानें जिंदगी घेण्यास अधिकार आहे, असें सांगितल्या वरून इतरांस घेण्याचा अधिकार नाही हें स्पष्ट होतें; याज करितां त्याचे आजोस किंवा बायकोस विभक्त निपुत्रीक मयताची जिनगी वारस नात्यानें आली असून ते मृत होतील तर मात्र त्यास मिळेल. इतर मसंगीं मिळणार नाही.

श्लोक-विष्णुः

पूर्वेधातुस्य धाकारे पौत्रादौहित्राकामताः ७३

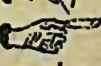
मातापितृ ह्मणजे आईचा बाप याच्या आश्रयादिक क्रिया करण्यावि

थयीं पुत्र, पौत्र व प्रपौत्र नसतील तर दोहित्र हा पुत्र पौत्र व प्रपौत्र याच्या ठिकाणी अधिकारी होती, म्हणून त्याने वारस नात्याने मृताची सर्व जिनगी घेऊन आत्मादिक क्रिया कराव्या.

पंक्ति विज्ञानेश्वर.

तदभावेपितरौ धनभाजौ ॥ मातापितरौ ॥

१. अवसर पुत्रा पासून दोहित्रा पर्यंत कोणीही वारस नसतील तर सदर मयताची जिनगी कोणी घ्यावी तर विभक्त निपुत्रीक मयताच्या सरख्या आईने घ्यावी कारण प्रथमतः बापाकडे जर वारसा पोचेल तर त्यास अनेक बायका असून त्यास अनेक पुत्र असतात याज करितां सर्व पुत्रांचा वारसपणा बापावर एकसारखा आहे. अर्थात बापाचे हारें तेही मालक होतील, याजकरितां यावचनास बांध येतो एतदर्थ बाप असतांही मयताच्या आईनेच जिनगी घ्यावी जर आई नसेल तर पुढें बापानें घ्यावी. बापाच्या भगिनीं सरख्या भाऊ, सावत्रभाऊ, पुतणे, मयताची आज्ञी, आज्ञा, चुलता, त्याच्या भावें चुलत भाऊ या प्रमाणें सात पित्यांतील जे वारस असतील त्यांणीं जिनगी घ्यावी त्याच्या अभावीं चौदा पित्यांतील जें समानोदक असतील त्यांणीं घ्यावी. त्याच्या अभावीं (आत्मबंधू, पितृबंधू, मात्र बंधू त्याज बद्दल दत्तक प्रकरणांत सांगितले आहे तेथे पहा— आचार्य, शिष्य, ब्रह्मचारी, श्रोत्रिय, ब्राह्मण अशा अनुक्रमानें ब्राह्मण जातींत पूर्वीचे वारस न सल्यास पुढील जे जे वारस असतील त्यांणीं विभक्त निपुत्रीकाचें धन घ्यावें.

२. क्षत्रियवैश्य या जातींत कोणी विभक्त निपुत्रीक मयत होईल आणि त्याची पत्नी आरंभ करून सप्तसुचारी पर्यंत कोणी वारस नसल्यास त्याचें धन राज्यानें घ्यावें.

३. शूद्रादीक इतर जातींत कोणी निपुत्रीक मृत होऊन त्याची पत्नी आरंभ करून बांधवा पर्यंत वारस कोणी नसल्यास त्या मयताचें धन सदरहू प्रमाणे राजानेंच घ्यावें.

श्लो. याज्ञ.

वानप्रस्थपतिब्रह्मचारिणां व्रक्ष्यभागिनः

क्रमेणाचार्यसन्निध्यधर्मज्ञानैकतर्जितः

१ वानप्रस्थ म्हणजे— बहिरागी, जो साधू, संन्यासी, अथवा ज्ञानी असतो.

पत्नीदुहितरश्चैव पितरौ फातरस्तथा ॥ तत्कृता गोत्र
जेति यथैवात्मा तथा पुत्रः पुत्रेण दुहिता समा ॥ त-
स्यामात्मनितिष्ठत्यां कथमन्योद्धनं हरेत् ॥ इति का-
त्यायनवचनात् ॥ अनंतरः सपिंडाद्यस्ततस्थधनं भू-
वेदिति ॥ तथा ॥ यस्यासनंतरस्तेषां सोनपत्यधनं ह-
रेत् ॥ इति च ॥ देशजातिकुलानां चेति वृवलंशास्त्र
माश्रित्येति ॥

पुत्र, , बाचकी, जबळचे इतर भाऊबंद इत्यादिक कोणी वारस नसून, मृतभावाची मुलगी असता त्याचें संरक्षण काहीं दिवस करून पुढें तो मनुष्य मयत होईल, आणि त्याची काहीं इस्तेर, व कर्जही असेल तरी पुतणीच्या नात्यानें तुलत्याची इस्तेर घेण्याचा अधिकार तीस आहे, तसेच मृतानें कर्ज देणें असेल तर तेंही तिणें फेडावें. मयताची इस्तेर बे वारस होणार नाही. अशा प्रसंगीं पुतणीचा वारसा आहे.

श्लोक. स्मृतिः

मयूरवादो ॥ स्वयंते स्वाभिनिस्त्रीतु ग्रासाच्छादनमा-
जिनीत्यादिस्मृतिर्दृष्टव्या ॥

अनेक अविभक्त भावा पैकीं एक भाऊ मयत झाला असून मयताच्या स्त्रीचे आणि त्याच्या भावाचे गृहकुत्यामुळे न वनल्यानें मयताची स्त्री वेगळी राहून आपले दीरापाशीं अन्न वस्त्र मागेल, आणि ती व्यभिचारिणी नसेल तर मात्र दिगभें भावजयेस अन्न वस्त्र दिलें पाहिजे. मग त्याणें मयत भावाची इस्तेर घेतली असो किंवा नसो.

येतमेव विधिंकुयादित्यादि ॥ कर्कशाशंकितव्य
भिचाराइत्यंते निर्णयः ॥

नवऱ्या पासून निराळी राहून अन्न वस्त्र घेण्या बद्दल नवऱ्यावर फिर्माद करण्याचा स्त्रीस अधिकार नाही. ती व्यभिचार कर्म करणाऱी नसेल व घटस्फोट झाला नसेल, परंतु व्यभिचार कर्म करिते अशी शंका मात्र असेल तर तिजला नवऱ्याने आपल्या पासून वेगळी ठेवून अन्न वस्त्र मात्र दिलें पाहिजे.

अथ वेतनादान प्रकरण प्रारंभः

**गृहस्थानां वेतनस्योक्तो दानादानविधिक्रमः
वेतनस्थानपाकर्मतिद्विवादपदं स्मृतम् ॥१॥**

वेतनादान स्रणजे काय याजबद्दल व्याख्या.

मजूर, चाकर, कारीगर, इत्यादिकांस चाकरी केल्या बद्दल वेतन देणें किंवा न देणें अशा व्यवहारास वेतनादान असें स्रणावें.

करार केलेलें वेतन घेऊन किंवा न घेतां चाकरी करणें किंवा न करणें याज बद्दल -

श्लोक. याजवल्ग्यः

गृहीतवेतनः कर्मत्यजन्निष्कणमावहेत् ॥

अगृहीते समं दाप्योपेत्यैरक्ष्य उपस्कृतः २

१. जो चाकर यजमाना पासून करार केलेलें वेतन घेऊन काम करीत नाहीं, तरी घेतलेला पैसा चाकराकडून धन्यास परत देववावा, किंवा कामाची जरूरी पाहून चाकर व कारीगर याजपासून यजमानास दुप्पट हो पैसा परत देववावा.

२. कांहीं एक काम अमुक दिवसांत करून देऊं असा यजमाना बरोबर मजूरदार याणें करार केला; परंतु त्याजबद्दल मजूरीचा पैसा घेतला न सोन कामही करीत नसेल तर करारा प्रमाणें काम करवावें न करील तर त्या करारा प्रमाणें पैसा देण्याचा जो ठराव झाला असेल तो अमलां नही आणावा. करार केलेलें वेतन कोण कोणते रीतीनें घावें याज बद्दल.

श्लोक. कात्यायनः

भृतये वेतनं दद्यात्कर्मस्वामीयथाक्रमम् ॥

आरौमध्यैव सानेवाकर्मणो यद्विनिश्चितमिति ३

ज्या कामा बद्दल जो पैसा देण्याचा ठराव झाला असेल तो पैसा का मान्या आरंभी, मध्ये अगर शेवटीं अशा अनुक्रमानें द्यावा. अगर सर्व काम केल्या नंतर किंवा अगोदर देण्याचा ठराव झाला असेल तर त्या

१. यजमानने गांवास जाण्याच्या वेत करून, शिपाई, चाकर, मजूर, इत्यादिकांस जाण्यास सांगितले असून त्याणी जाण्या विषयीं कबूल केले आणि तो स्वतः जात नसोन आपल्या मोबादला दुसऱ्या सही पाठवीत नाही तर त्याजला जो पगार कबूल केला असेल त्याचा खवा भाग कमी करून बाकी पगार त्यास द्यावा. जर मार्गाने जात असून मध्यंतरीं काम सोडील तर पगाराचा चौथा हिस्सा कमी करावा. जर अर्ध्या मार्गांत काम राकील तर कांहीच देऊ नये.

२. यजमान एकवार चाकर ठेऊन देशांत रास जात असतां चाकर मजूर इत्यादिकांस वाटेनें जात असतां रजा देईल तर बरील नियमाप्रमाणें यजमान याजकडून चाकर इत्यादिकांस पगार देववावा. परंतु चाकर किंवा यजमान या उभयतां पैकीं कोणासही देह उपद्रव हाणजे दुखणे आले असेल तर बरील नियम लागू नाही.

३. जो कोणी चाकर किंवा कारेगर, किंवा मजूर या पैकीं कोणास आजार झाला नसून आंगदांडगाईनें तो काहीं काम करीत नसेल तर त्याजला चाकरी वरून दूर करून कांहीच पैसा देऊ नये.

समाप्त.

संस्मृष्ट प्रकरण प्रारंभः

व्याख्या.

संस्मृष्ट संस्मृष्टांतील संसर्ग व असंस्मृष्ट याचा विचार:-

प्रयुक्त पंक्ति.

विद्यमानभाविवाधन आवयोः पुनर्विभागावधिः

समाधारणमित्याकरिनाबुद्धिरिच्छावासंसर्गः १

प्रथमतः संस्मृष्ट यांतील संसर्ग याचा अर्थ काय आहे तो सांगतो:-

संस्मृष्टी यांतील संसर्ग, हाणजे विद्यमान द्रव्य असेल तें व परस्परसं भावीं जें मिळणार तें द्रव्य पुनः विभाग होई तों परियंत समाईक असावें, असा उभयपक्षां सं केत होऊन एकत्र राहतात सा राहण्यास संसर्ग असें हाणावें.

संस्मृष्टी हाणजे काय याजबद्दल उपपादन.

श्लोकः बृहस्पतिः

विभक्तोयः पुनः पित्राभावाच्चैकत्र संस्थितः ॥ पितृव्ये

गायवायीत्याततः संस्मृष्ट उच्यते ॥ २ ॥

संस्मृष्ट हाणजे प्रथमतः जे ज्याशीं विभाग होऊन पुनः तेच खाशीं आपआपल्या संतोषानें विभक्तीशीं एकत्र मिळतात, सा मिळणारांस संस्मृष्ट असें हाणावें.

संस्मृष्ट धन हाणजे काय?

जें संस्मृष्ट होणार तें जें धन घेऊन एकत्र मिळतात तें धन व एकत्र मिळाल्या नंतर जें धन मिळतें तें धन अशा दोनी धनास संस्मृष्ट धन असें हाणतात.

कोण कोणाशीं कोण कोणत्या रीतीनें विभाग द्यावा याजबद्दल दायविभाग प्रकरणांत सांगितलें आहे, हाणोन या प्रसंगां विस्तार केला नाही.

कोण कोणाशीं विभक्त होऊन पुनः कोण कोणाशीं मिळाले असतां संस्मृष्ट हो तान ते सांगतो.

प्रथमतः आई, बाप, चुलता, भाऊ, पुत्र, नातु, बायको, पुतणे, इत्यादिक परस्परविभक्त होऊन पुनरपि तेच एकत्र मिळाले असतां ते संस्मृष्ट होतात असें समजावें.

असंस्मृष्ट हाणजे काय व ते किती प्रकारचे आहेत यांचें उपपादन

वर लिहिलेले आई बाप भाऊ इत्यादिक एकमेकांशीं विभक्त झाल्या नंतर

तेच पुनः एकमेकांशीं मिळतील तर संस्मृष्ट होतात हाणोन सांगितलें आहे. तेच विभक्त झाल्या पैकीं एकाच्या पुत्र किंवा पौत्र व प्रपौत्र विभक्त झाल्याशीं मि

रुत जें धन जो संपादन करील त्या धनासह वर्तमान वडिलोपार्जित धना सारखा दोन अंश संपादन करणारास जाऊन बाकीचें धन सर्वत्रांनीं समान वांटून घ्यावें, असें आहे; आतां या प्रसंगीं जशी संसृष्टी संसृष्ट धनाचा स्वर्च करून विद्या शौर्यादिकांनें धन संपादन करील तरीही दोन अंश संपादकास देऊन बाकी धन समान वांटून घ्यावें.

श्लोकः याज्ञवः

सोदरस्य तु सोदरः ॥६॥

संसृष्टी भावाचें धन कोणी घ्यावें याजबद्दल.

संसृष्टीचें धन कोणी घ्यावें याजबद्दल मागील कलमांत सांगितलेच आहे. आतां या प्रसंगीं सहोदर संसृष्टी पैकीं एक निपुत्रीक संसृष्टी मरण पावेल तर अवशिष्ट जो सहोदर संसृष्टी राहिला असेल त्याणें मृताचें सर्व धन घ्यावें.

तिघे भाऊ सखे असून त्या पैकीं दोघे संसृष्ट आणि एक असंसृष्ट असे असतील तर जे संसृष्ट झाले त्या पैकीं जर एक निपुत्रीक मरण पावेल तर त्याचें धन जो असंसृष्ट सहोदर राहिला असेल त्यास न मिळतां संसृष्ट जे सहोदर असतील त्यांणींच घ्यावें.

शंका येऊन निवारण- असंसृष्ट सरख्या बंधूस निपुत्रीक मृत संसृष्टीचें धन कां मिळूं नये? तर त्याचें कारण इतकेंच आहे कीं, विभक्त झाल्या नंतर सहोदरा पैकीं जितके संसृष्ट झाले असतील तितक्यांसच ह्याचा विभाग मिळावा. कारण संसृष्ट व सहोदर अशीं दोन कारणें त्यांस आहेत. व असंसृष्ट सहोदरास संसृष्ट होणें हें कारण कमी आहे, अर्थात् त्यास हिस्सा मिळूं नये.

श्लोकः कात्यायः

अन्योदयस्तु संसृष्टी नान्योदयो धनं हरेत् ॥ असंसृष्ट

पिवादद्यात् संसृष्टी नान्यमादजः ॥७॥ ७॥

संसृष्ट सावत्र भावाचें धन कोणी घ्यावें याजबद्दल.

कांहीं सहोदर व कांहीं भिनोदर असे उभयतां विभक्त झाल्यानंतर पुनः संसृष्ट होतील नंतर कांहीं दिवसांनीं पुनः विभागाची संधी येईल तर परस्पराने धनाचा विभाग सम व्हावा.

दोघे सहोदर असून त्या पैकीं एक सहोदर व एक भिनोदर असे उभयतां संसृष्ट होऊन पुनः कांहीं दिवसांनीं संसृष्ट झालेला विभक्त झालेला

त होईल तर त्यांचे धन भिन्नोदर संस्मृष्टी व सहोदर असंस्मृष्टी या उभय
तानों समान वांटून घ्यावे.

दोघे सहोदर आणि एक भिन्नोदर असे त्रिवर्ग असून विभक्त झाल्या
नंतर दोघे सहोदर संस्मृष्ट होतील आणि भिन्नोदर असंस्मृष्ट असून त्या सहो
दर संस्मृष्टी पैकीं एक मिश्रविक संस्मृष्ट मरण पावेल, तर त्यांचे धन सहो
दर संस्मृष्टीनेच घ्यावे. असंस्मृष्ट भिन्नोदरास कांहीं मिळणार नाही.

सहोदर असंस्मृष्ट असून त्यास मिश्रविक मृत संस्मृष्ट सहोदराच्या जिन
गीतून विभाग मिळावा व असंस्मृष्ट भिन्नोदर असल्यास त्यास मृत संस्मृ
ष्टीचे जिनगीतून विभाग मिळू नये, हणोन वरील रकमेंत सांगितले आहे, तर
त्यांत इतकाच मोद आहे कीं, संस्मृष्ट झाल्यानें त्या भिन्नोदरास मालकी येते व
असंस्मृष्ट सहोदरास एकोदराचा संबंध असल्या मुळे मालकी स्वयमेव आहे
संबद्ध असंस्मृष्ट भिन्नोदरास मृताचे जिनगीचा हिस्सा मिळावा हें योग्य आ
हे. आतां मृत संस्मृष्टीचे पुत्र पौत्र व प्रपौत्र असे असतील तर मृताच्या स
र्व धनावर मालकी त्यांचीच आहे, दुसरे कोणाची नाही; परंतु क्रमानें हण
जे पुत्रा नंतर पौत्र व प्रपौत्र यांणीं घ्यावे.

श्लोक. नारदः

मरणंचास्यकुर्वीरन्स्त्रीणामाजीवनसयात् ८

मृतसंस्मृष्टाची बायको असेल तर तिजला मृतसंस्मृष्ट मालकी विभाग न
मिळतां फक्त अन्नवरून मात्र मृताचे धन ज्याच्या ताब्यांत येईल त्याजकडून
न मिळेल; परंतु संस्मृष्ट झाल्या नंतर पुन्हा विभक्त होऊन तिचा नवरानि
पुत्रीक मरण पावेल तर त्याच्या धनाची मालकी त्या स्त्रीकडेसहोईल, तसे
च भ्रतार आणि स्त्री संस्मृष्ट झाले असून भ्रतार मरण पावेल आणि त्या
स पुत्रपौत्रादिक संतती नसेल तर त्या धनावर त्या स्त्रीचीच पूर्ण मालकी
होईल.

श्लोक. शंखनारदः

यातस्यदुहितास्तस्याःपित्रंशान्दरणंमतम्

आसंस्कारादुरेज्जागंपरतोविभ्रयासतिः ९

मृत संस्मृष्टाची कन्या असेल तर मृताचे धन ज्याचे ताब्यांत येईल त्याणीं
त्या धनातून त्या मृताच्या कन्येचा विवाह होईल. परिपंत तिचे संरक्षण

श्लोक प्रजापतिः

अंतर्धनंतु यद्रव्यं संसृष्टानंतु यन्दवेत् १६

मृत संसृष्टीचें जंगम धन गुप्त असोन तो मृत झाला असेल आणि त्याचा मागे भिन्नोदर संसृष्ट एकदाच राहिला असेल तर तो मृत संसृष्टीचें धनाचा एकदाच मालक होईल, या प्रसंगी असंसृष्ट होणार नाहीत.

श्लोक प्रजापतिः

भूमिगृहलसंसृष्टाः प्रगृणहीसु र्धयांशतः १७

सहोदर असंसृष्ट व भिन्नोदर संसृष्ट असे असून त्या प्रसंगी मृत संसृष्टीचें गुप्त स्थावर धन असेल तर सहोदर असंसृष्ट व भिन्नोदर संसृष्ट-याणीं समान वांटून घ्यावें. जर जंगम धन गुप्त असेल तर मात्र असंसृष्ट सहोदरास विभाग न देतां भिन्नोदर संसृष्टी याणींच सर्व घ्यावें. जर तिघे सहोदर व एक भिन्नोदर पैकीं दोघे सहोदर व एक भिन्नोदर असे निर्ग संसृष्टी होऊन एक सहोदर असंसृष्ट असतां सहोदर मृत संसृष्टीची स्थावर मिल्कत गुप्त असेल तर तो सहोदर व भिन्नोदर संसृष्टी याणीं वांटून घ्यावी. सहोदर असंसृष्टास मृत संसृष्टीचा हिस्सा मिळू नये.

दोघे सहोदर आणि एक भिन्नोदर असे तिघे विभक्त होऊन त्या पैकीं दोघे सहोदर परस्परांशीं संसृष्ट होऊन भिन्नोदर असंसृष्ट असोन कांहीं दिवसांनीं संसृष्ट सहोदरा पैकीं एक मृत होईल, आणि घ्यावें गुप्त स्थावर धन असेल तर सहोदर संसृष्टी याणींच घ्यावें. असंसृष्ट भिन्नोदरास संसृष्ट झाल्या वांचून मयताचा हिस्सा मिळणार नाही.

शंखनारदस्मृतिः

भ्रातृणामप्रजाः प्रेयात्काचिच्चेत्यव्रजेतवाः

विभजेरंधनंतस्य शोषास्तेस्त्रीधनं विना ॥१८॥

अनेक पुत्रां पैकीं एक निपुत्रीक, व आई, बाप, भाऊ, चुलता असे परस्पर संसृष्ट होऊन त्या पैकीं निपुत्रीक संसृष्ट पुत्र मृत होईल, किंवा चतुर्थ्यंशम घेईल त्या प्रसंगी निपुत्रीक पुत्राचें संसृष्ट वांट्याचें भ्रज सुरत्यत्वे करून प्रथमतः आईनें घ्यावें, आई नसल्यास विव्या अभावीं वामानें घ्यावें. तो नसल्यास बाकी जे वारस असतील त्यांनीं राय विभागांतील अनुक्रमानुसार सारखें वांटून घ्यावें. तसेच जर मृताचे सहोदर बंधू असंसृष्ट असतील तथापि त्यां-

आई बापाचे पश्चात जुलते इत्यादिकां बरोबर स्त्रीधना वांचून समान विभाग-
मिळेल.

(२) वरील रकमेंत प्रथमतः संस्मृष्टीचें धन घेण्याचा अधिकार आईस दिव
आहे; परंतु, जिज्ञासे तें धन घेण्याच्या वारशा सुद्धें मात्र संबंध आहे, परंतु
त्याचा व्यय नवरा आहे तो पर्यंत त्याच्या अनुमती वांचून करण्याचा अधिकार ति
जला नाही. तसेच पुत्र, पौत्र, प्रपौत्र जर असतील तर त्या धनावर त्यांचीच मा
लकी पूर्ण आहे.

श्लोक. नारदः

रक्षंति शय्यां भर्तुं श्वेदाच्छिद्यं रितराक्षय ॥ परणं
चास्य कुर्वीरन्स्त्रीणामाजीवनस्य यातु ॥ १९ ॥

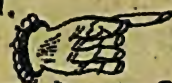
प्रथमतः दोषे सहोदर हे विभक्त होऊन नंतर त्या पैकीं एका सहोदराची
बायको नवऱ्याशीं विभक्त होऊन, पुढें कांहीं दिवसांनीं आपले विभक्त स्त्रीसह-
तमान बंधूशीं संस्मृष्ट होऊन नंतर कांहीं दिवसांनीं तो मृत होईल तर त्याच्या प-
त्नीस विभाग न मिळतां तिचें स्त्रीधन जें असेल तें तिचे जवळ असोन तें वारसांनीं
न घेतां तिच्या नवऱ्याच्या हिंशा पैकीं, फक्त अन्न वस्त्र देऊन रक्षण करावें. परंतु
ती स्त्री यमिचारी व निंद्य कर्म करणारी असें असेल तर अमयस्त्र सुद्धां देऊन.

श्लोक. बृहस्पतिः ॥ यातस्य भगिनी सा तु ततोऽंशं लघुमर्हति ॥

अनपत्यस्य भर्ता यं अभायं पितृकस्य च ॥ २० ॥

मृत संस्मृष्टीची बायको व आई आणि बाप वकल्या व पुत्र या पैकीं कोणीच न
सून त्यास एक किंवा एकाहून अधिक बहिणी असतील तर मृताचे धना
तून कांहीं अंश त्या बहिणीस देऊन बाकीचें धन वारसांच्या अनुक्रमानें
बायविभागा प्रमाणें वांटून घ्यावें.

ग्रंथकार. उदाहरण

पहा क० १७ -

सहोदर असंस्मृष्ट असोन ही संस्मृष्टी भिनोदराचा विभागी होतो, आणि भिनोद-
र असंस्मृष्ट असेल तर सहोदर संस्मृष्टीचा विभागी होत नाही याचें कारण
इतकेंच आहे कीं भिनोदरा पैक्षां सहोदराचें महत्त्व सहोदराच्यानें विशेष आ-
हे सचबे हिस्सा मिळणें हें योग्य आहे. आतां भिनोदर संस्मृष्ट होईल तरच अ-
संस्मृष्ट सहोदराचें बरोबर त्याची योग्यता येणारी आहे. आतां या प्रसंगां तीं सु-
द्धां भिनोदर त्यांतून असंस्मृष्ट अशा दोनीं अंशानें कमी आहे म्हणोन त्याला
ही हिस्सा न मिळोवा हें योग्य आहे.

अन्न वस्त्र व हिस्सा न भिच्छण्या बद्दल.

पतित, झणजे धर्मातून फ्रष्ट झालेला, तज्ज झणजे पतिता वस्थेत झालेला सुलगा व सन्यासी, व सन्यास धर्मातून फ्रष्ट झाल्या नंतर त्यास झालेला सुलगा अशा चौघांस वर सांगितल्या प्रमाणें अन्नाच्छादन व विभाग या पैकीं कांहींच भिच्छणार नाहीं.

वरील १२वे कलमांत लिहिलेलीं मनुष्यें सोडून बाकी जीं मनुष्यें वर सांगितलीं आहेत त्या सर्वांस ज्याचे नाव्यांत बडिलो पोजित, किंवा स्वतः भिच्छविलेले द्या असेल त्यानीं त्या धर्मातून अन्न वस्त्र माव घ्यावे.

मयुरवपंक्ति.

व्यभिचारे बहिर्निष्क्रासनमपोषणं च. १३

अनंशाची व्यभिचारिणी स्त्री असल्यास तिजला अन्नाच्छादन व दाय विभागांत सांगितल्या प्रमाणें हिस्सा व स्त्रीधन या पैकीं कांहींच न देतां तिजला घराबाहेर घालवून द्यावे.

श्लोक. याज्ञव.

औरसास्तेषां निर्दोषा भागहारिणः १४

विशेष नेम.

पतित झालेल्याचा सुलगा फ्रष्ट होण्याचे पूर्वी झालेला असेल तर त्यास दाय विभागांत सांगितल्या प्रमाणें विभाग झिडेल.

श्लोक. याज्ञ.

सुताश्चैषां प्रभर्तव्याः यावद्द्वैभर्तुसंस्कृताः

पतीन होण्या पूर्वीच्या मुली असतील तर त्या मुलींचे लग्न होईपर्यंत रक्षण करून बापाचे हिशांदून मुलीचे लग्ना बद्दलही रक्च करावा.

श्लोक. याज्ञ.

अपुत्रायोषितश्चैषां भर्तव्याः साधुवृत्तयः

पतीताची बायको व्यभिचारिणी नसोन नीतीनें वागणारी असेल तर तीस अन्नाच्छादन देऊन रक्षण करावे.

कायद्याप्रकरणी.

बहिष्कृत झालेल्या बद्दल कायद्यावरून विरुद्ध नियम, फ्रष्ट झालेल्यास हिस्सा भिच्छण्या बद्दल शास्त्रानें मनाई केली आहे; परंतु कायद्याने

त्याजला विभाग मिळण्या विषयी सुक्तता केली; हे समजण्या करितां त्या कायद्याचा उतारा खालीं घेतला आहे.

सन १८५० चा कायदा २१

कलम १.

ईस्ट इंडिया कंपनीचे अमेला खालचे देशा मध्ये कोणी पुरुष किंवा स्त्री एक धर्म सोडून दुसरे धर्मित जाते, अथवा कोणतेही धर्माचे लोकांनीं त्यास किंवा तीस धर्मातून बहिष्कृत केलें, किंवा जातिबाहेर रांकिलें असें असतांही जें सध्या चालू शास्त्र किंवा साधारण रीत याचे योगानें त्याचे हक्क किंवा मिळकती नाहिशां होतात, किंवा वारसपणाचा कोणताही हक्क कमी होतो, किंवा बुडतो, असा जो कोणताही शास्त्रांतील ठराव अथवा साधारण रीत ही ईस्ट इंडिया कंपनीचे कोर्ट व बादशाही सनदेने स्थापलेलीं स दरहू कोर्टां या मध्ये कायद्या प्रमाणें अमलांत आणूं नये.

समाप्त.

पत्र करून दिलें असेल तर तें देणें अशास्त्र होऊन परत होईल असें सा-
जावे.

समाप्त.

शब्दिपत्र.

अक्षरद. शब्द	शब्द	श्लोक.	अक्षरद. शब्द	शब्द	श्लोक.	अक्षरद. शब्द	शब्द	श्लोक.
स्त्रीधन.			दत्तक.					
या	प	१	ह	है	१	णापा	णस्या	११
य	प्य	१	सं	स	२	ब	बे	११
कैः	कैः	१	प्र	प्र	५	द	द	१०
का	क्या	११	वः	व	५	ल	ल	१०
चैर	चैरे	११	णा	ण	७	स	स	११
द	द	११	हू	हू	१०	ब	बं	१०
तां	तां	१०	वा	वा	१०	हि	हि	१०
कम्	कम्	११	यं	यं	११	हं	हं	१०
रं	रं	१०	णा	ण	१५	मं	मं	१०
जा	जा	१०	स्य	स्यं	१५	ल	लं	१०
त	हें अक्षरको. १४		ह	है	१०	हि	हि	१०
संस्मृती.			ह्या	ह्या	१०	स	स	१०
पिः	पि	१	णा	णां	१०	ल	ल	१०
यो	यो	७	को	को	११	सो	सो	१
वा	वा	७	दत्त	दत्त	११	नः	नः	१०
ये	ये	१५	त्या	त्यादि	१५	क्रिः	क्रिः	११
ऋणादान.			न	न	१५	क्रिः	क्रिः	११
हं	हं	११	रु	रु	१५	निवाडा नंबर. १११		
ह्री	ह्री	१५	दायभाग.					
वा	वा	१५	सं	सं	७	वा. क. ह. म. पा. ११		
वि	वि	१७	मं	मं	११			
हू	हू	१५	यं	यं	११			
ह्री	ह्री	११	प्रं	प्रं	११			
ह्री	ह्री	१५	हः	हं	११			
ह्य	ह्यं	११	म	म	११			
न	न	१५	हं	हं	११			
ह्य	ह्य	१५	व	व	११			

